

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Центр зовнішньополітичних досліджень
Центр безпекових досліджень

<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.10>

РЕСПУБЛІКА ІНДІЯ: ПОТУГА, ЩО ЗРОСТАЄ
Перспективи розвитку
українсько-індійських відносин

Аналітична доповідь

Київ 2022

УДК 327"71":355.01"313"(540+477)
Р43

*За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації
посилання на видання обов'язкове*

Автори – співробітники НІСД:

О. Александров, Н. Гавриленко, А. Гриценко, О. Давимука,
М. Замікула, В. Орлик, Г. Широкий, В. Ярмоленко, М. Белєсков

Наукова редакція *М. Паламарчука*

Р43 Республіка Індія: потуга, що зростає. Перспективи розвитку українсько-індійських відносин : аналіт. доп. / [О. Александров, Н. Гавриленко, А. Гриценко, О. Давимука, М. Замікула, В. Орлик та ін.] ; наук. ред. М. Паламарчука. – Київ : НІСД, 2022. – 88 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.10>

В аналітичній доповіді розглянуто потенціал Індії в різних сферах, стратегічне середовище держави, її зовнішню політику й позиції в регіоні та у світі, проаналізовано стан та перспективи розвитку українсько-індійських відносин, також і в контексті війни РФ проти України, надано пропозиції щодо активізації міждержавних відносин між Україною та Індією. Для широкого кола користувачів.

УДК 327"71":355.01"313"(540+477)

ЗМІСТ

1. Потенціал Індії	5
1.1. Економічний потенціал	5
1.2. Військовий потенціал	7
1.3. «М'яка» сила	9
2. Стратегічне середовище Індії	12
2.1. Сучасні зовнішньополітичні концепції, зовнішня політика прем'єр-міністра Н. Моді	12
2.2. «Оточений» субконтинент	18
2.2.1. Китай	18
2.2.2. Пакистан	26
2.3. Участь у регіональних організаціях та багатосторонніх форматах. Союз демократій	36
2.4. Росія у зовнішній політиці Індії	38
3. Українсько-індійські двосторонні відносини	48
3.1. Політична співпраця	48
3.2. Співпраця в галузі торгівлі	52
3.3. Співпраця у сфері енергетики	55
3.4. Військова та військово-технічна співпраця	57
3.5. Науково-технічна співпраця	58
3.6. Культурно-гуманітарна співпраця	61
Висновки та рекомендації	64
Додатки	67
<i>Додаток 1. Принципи мирного співіснування Індії та КНР.</i>	
Територіальні спори між державами	67
<i>Додаток 2. Спори у відносинах Індії та Пакистану</i>	78
<i>Додаток 3. Співпраця в галузі торгівлі між Україною та Індією</i>	84

Республіка Індія (PI) – найбільша за кількістю жителів демократія світу (на останніх парламентських виборах право голосу мали майже мільярд громадян), п'ята за величиною економіка та одна з провідних військових потуг. Водночас Індія демонструє вражаючі темпи змін та розвитку, що сталися за короткий проміжок часу. З огляду на геополітичні виклики ця держава нині стає важливим гравцем не лише в регіоні, а й у світі, тому не може бути поза увагою української зовнішньої політики.

З початком широкомасштабного російського воєнного вторгнення в Україну Індія офіційно зайняла нейтральну позицію. З одного боку, країна відкрито не підтримує російську агресію та закликає до негайного припинення бойових дій і вирішення конфлікту дипломатичними методами. З іншого боку, Індія уникає відкритої критики дій РФ, а також відмовляється приєднуватися до західних санкцій чи запроваджувати свої. Проте нейтральна позиція Індії не означає приховану підтримку російських агресивних дій в Україні.

Тектонічні зміни глобального безпекового середовища та економічної ситуації у світі, нові геополітичні виклики для обох держав, як Індії, так і України, створюють вікно можливостей щодо перспективи українсько-індійських відносин, яким Україна має повною мірою скористатися.

1. ПОТЕНЦІАЛ ІНДІЇ

1.1. Економічний потенціал

Економіка Індії за останні десятиліття міцно інтегрувалась у глобальну економіку, що дало можливість РІ стати впливовим гравцем на світових ринках. Населення майже 1,4 млрд осіб¹, географічне розташування, багаті природні ресурси, розвиток інституцій, володіння індійцями англійською мовою, їхня підприємливість, а також реалізація індійським урядом проактивних заходів у сфері економіки – усе це чинники, що створюють передумови для динамічного розвитку та збереження найбільших темпів економічного зростання у світі.

Попри те, що, за даними Світового банку, протягом 2016–2019 рр.² економічне зростання в Індії уповільнилося з 8,3 до 4 %, а в 2020 р. економіка скоротилася на 7,3 % унаслідок пандемії COVID-19, у 2021 р. відбулося зростання на 8,3 %. До того ж очікується, що в 2022 та 2023 рр. індійська економіка продовжить відновлюватися й продемонструє зростання на 8,7 та 6,8 % відповідно³.

За своїм економічним потенціалом Індія на глобальному рівні безумовно утримує одну з провідних позицій серед держав Індо-Тихоокеанського регіону (ІТР), а також і серед країн, що розвиваються. Найбільш імовірно, що впродовж наступних 10–15 років Індія буде серед трійки країн із найбільшим ВВП⁴.

Світ зацікавлений у вільній, відкритій та передбачуваній Індії, успішний розвиток економічної співпраці з якою на основі чесної конкуренції та взаємовигідного співробітництва сприятиме забезпеченню економічного зростання, миру та процвітання не тільки в ІТР, а й далеко за його межами.

Задля покращення економічних показників Індії, поряд із проведенням економічних реформ, уряд країни має і надалі докладати зусилля щодо приватизації, приборкання інфляції, залучення інвестицій, підвищення продуктивності, запобігання надмірній бюрократії, удосконалення бюджетно-фінансової політики, контролю за хворобами, боротьби із забрудненням навколишнього середовища, подолання бідності у сільській місцевості та покращення якості соціальних послуг, особливо у сфері освіти та охорони здоров'я. Крім того, очевидно, що Індії потрібно розширювати співпрацю з іншими країнами через укладення лібералізованих торговельних угод⁵.

Уряд Індії, ураховуючи пріоритети економічної політики, впроваджує комплекс заходів, виконання яких уже нині дає певні результати, вони виявлятимуться й надалі –

¹ Див.: URL: <https://data.worldbank.org/country/india>

² Тут і далі в абзаці зазначено дані за фінансовий рік.

³ Global Economic Prospects / WB. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>

⁴ India to become 3rd largest economy in 2031, says CEBR. URL: <https://cebr.com/reports/india-to-become-3rd-largest-economy-in-2031-says-cebr/>

⁵ India's trade reforms 30 years later: Great start but stalling. URL: <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/indias-trade-reforms-30-years-later-great-start-stalling>

у найближчому майбутньому та середньостроковій перспективі. Схарактеризуємо виокремлені⁶.

Лібералізація зовнішньої торгівлі. Індія уклала 13 угод про вільну торгівлю зі своїми торговими партнерами. Серед цих документів основними наразі вважають Угоду про всеосяжне партнерство між Індією та ОАЕ та Угоду про економічне співробітництво та торгівлю між Індією та Австралією. У 2022 р. Індія та Велика Британія розпочали переговори щодо угоди про вільну торгівлю, яка відкриє нові можливості для бізнесу й створить робочі місця. Загалом передбачається збільшити експорт товарів до 400 млрд дол. США.

Стимулювання внутрішнього виробництва. Оголошено про те, що в рамках програми стимулювання виробництва буде реалізовано план розбудови 5G екосистеми – це сприятиме економічному зростанню й створенню робочих місць. Уряд Індії також оголосив про програми стимулювання масового виробництва ліків, сонячних панелей і модулів, акумуляторів з передовими хімічними елементами, побутових електроприладів (кондиціонери та світлодіодні лампи). Внесено зміни до закону про Особливу економічну зону (СЕЗ) з метою зміцнення конкурентоздатності підприємств. Загалом у рамках ініціативи «Make in India» уряд Індії намагається збільшити частку виробничого сектору до 25 % ВВП з нинішніх 17 %.

Інвестиції. Залізниця отримала інвестиції в розмірі 31,9 млрд дол. США, які будуть спрямовані, зокрема, на придбання понад 400 нових швидкісних поїздів. Очікується, що задля розвитку нафтогазової інфраструктури протягом 2019–2023 рр. Індія залучить інвестиції в розмірі близько 100 млрд дол. США.

Інфраструктура. Планується побудувати 25 тис. км нової мережі автомобільних доріг із залученням як державних коштів, так і приватних інвестицій. Уряд Індії виступив з ініціативою «Digital India», що зосереджена на трьох основних компонентах: створенні цифрової інфраструктури, наданні послуг у цифровому вигляді та підвищенні цифрової грамотності.

Сектор послуг. Запроваджено пакет стимулів у розмірі 36 млрд дол. США для створення робочих місць і забезпечення ліквідності різних секторів, як-от туризм, авіація, промислове та житлове будівництво. У фінансовому секторі, крім програм забезпечення суб'єктів господарювання фінансовими ресурсами, створено безконтактний та безготівковий інструмент для цифрових платежів e-RUPI.

Сільське господарство. Індія продовжуватиме політику зміцнення сільськогосподарського сектору, перш за все для забезпечення стійкої продовольчої безпеки, використовуючи інструменти внутрішньої підтримки та допомогу міжнародних фінансових організацій. Разом із тим, Індія використовуватиме можливості для нарощування сільськогосподарського експорту, у т. ч. для розширення свого впливу на країни Близького Сходу та Африки, особливо за умов зростання цін на сільськогосподарську продукцію і скорочення її постачання на світові ринки через широкомасштабну війну РФ проти України.

⁶ About Indian Economy Growth Rate & Statistics. URL: <https://www.ibef.org/economy/indian-economy-overview>

Показовою в цьому сенсі є політика уряду Індії щодо запровадження заборони на експорт пшениці, яка, тим не менш, залишила винятки⁷ для продовження експорту у випадку укладених до заборони контрактів, на виконання яких відкриті безвідзивні акредитиви, а також постачання пшениці за кордон на розсуд індійського уряду задля допомоги країнам-партнерам у подоланні кризових ситуацій, що може використовуватися для забезпечення інтересів Індії у пріоритетних для розбудови відносин країнах, зокрема у Єгипті⁸.

Водночас на тлі загострення стратегічної конкуренції між США та Китаєм чітко простежується підвищений інтерес Індії стосовно ширшого доступу до ринку товарів і послуг розвинених країн та формування привабливих умов для залучення новітніх технологій для їх використання на внутрішньому ринку країни, що зростає значними темпами.

Індія також сконцентровуватиме свою економічну політику на активізації співпраці з Японією, Республікою Корея та зі своїми сусідами у Південній Азії, а також серйозному зміцненні зв'язків з Європою та США.

З огляду на це останнім часом логічним виглядає посилення економічної співпраці Індії з ЄС, Великою Британією, а також із державами-партнерами в Індо-Тихоокеанському регіоні, зокрема в рамках Чотиристороннього діалогу з безпеки (QUAD).

Нового імпульсу в підготовці країни до майбутніх викликів у сфері економіки та забезпечення інклюзивного економічного зростання повинна надати участь у Індо-Тихоокеанській економічній платформі заради процвітання (IPEF), створення якої нещодавно розпочали Індія разом із США та одинадцятьма партнерами⁹.

Передбачається, що вищезазначена платформа уможливить приєднання до неї інших партнерів з Індо-Тихоокеанського регіону, а також досягнення домовленостей між її учасниками під час переговорів щодо нових стандартів і креативних підходів у сфері торгівлі й технологічної політики, ланцюгів постачань, чистої енергії, декарбонізації та інфраструктури, а також податків та боротьби з корупцією¹⁰.

1.2. Військовий потенціал

Пріоритет безпекової політики Індії – це безпека держави та її громадян. Виконання цього завдання вимагає розбудови потужних національних збройних сил.

⁷ Amendment in Export Policy of Wheat. URL: <https://content.dgft.gov.in/Website/dgftprod/9032ac12-29a8-4a67-8e3b-bd0dc07c39a5/Noti%2006%20Eng.pdf>

⁸ Exclusive: Egypt to buy 500,000 tonnes of wheat from India. *Reuters*. 2022. May 15. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/egypt-agrees-buy-half-mln-tonnes-indian-wheat-supply-minister-2022-05-15/>

⁹ Наразі це Австралія, Бруней, Індонезія, Японія, Республіка Корея, Малайзія, Нова Зеландія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд та В'єтнам.

¹⁰ Statement on Indo-Pacific Economic Framework for Prosperity / White House. 2022. May 23. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/05/23/statement-on-indo-pacific-economic-framework-for-prosperity/>

Річний оборонний бюджет держави становить 60–64 млрд дол. США¹¹. З точки зору конвенційної сили, ІІ має у своєму розпорядженні потужні сухопутну армію та військово-повітряні сили (ВПС). Сухопутні сили Індії налічують понад 1,2 млн військовослужбовців, ще 0,8 млн осіб перебувають у резерві. На озброєнні індійської армії знаходиться: 3640 од. танків (більшість із них – Т-72М1 та Т-90С), 3100 од. БМП-1 та БМП-2, 80 од. САУ К9 Vajra-T калібру 155 мм (локалізована в Індії версія південнокорейської моделі К9 Thunder), до 3 тис. од. буксируваних гармат калібру від 105 до 155 мм, понад 200 од. РСЗВ калібру від 122 до 300 мм, понад 6,5 тис. од. мінометів калібру від 81 до 160 мм, понад 320 од. багатоцільових гелікоптерів¹². Особовий склад індійських військово-повітряних сил (ВПС) налічує до 140 тис. військовослужбовців. Військово-повітряні сили держави мають на озброєнні понад 750 од. бойових літаків, у т. ч. 61 од. багатоцільового винищувача МіГ-29, 491 од. винищувача-бомбардувальника (263 од. – Су-30, 150 од. – модернізованих МіГ-21, 49 од. – Mirage 2000, 13 од. – Rafale, 16 літаків Tejas власного виробництва), 115 од. штурмовиків Jaguar, 39 од. ударних гелікоптерів (АН-64Е та Мі-25/35), 389 од. багатоцільових гелікоптерів¹³.

Індійські збройні сили беруть активну участь в операціях ООН. Утім, їх слабкістю є незадовільна логістика та забезпечення. Модернізація національних збройних сил за рахунок реалізації запланованих перспективних проєктів розроблення та закупівлі новітніх видів озброєння гальмується через політичний та корупційний складники.

Ураховуючи те, що до Індо-Тихоокеанського простору посилюється інтерес, у державі активно розвивають Військово-морський флот (ВМФ). ВМФ Індії у своєму складі має: один авіаносець (корабель типу «Київ», побудований в СРСР у 1980-х роках, який у ХХІ ст. пройшов модернізацію після того, як його придбала Індія), один десантний транспорт-док (колишній американський корабель Trenton), 10 есмінців, 12 фрегатів, 11 великих та 11 малих корветів, 10 сторожових кораблів, один підводний човен з балістичними ракетами, 16 багатоцільових підводних човнів¹⁴. Повітряний компонент ВМФ Індії забезпечують 73 бойові літаки (у т. ч. 43 багатоцільові винищувачі МіГ-29) та понад 100 гелікоптерів¹⁵. Амбітна програма розвитку військово-морського флоту передбачає побудову нових кораблів, зокрема ще двох авіаносців та підводних човнів, здатних нести ядерну зброю. Таким чином, розвиток морського напрямку набув пріоритету не лише через зростання значення

¹¹ The Military Balance 2021. P. 259.

¹² Ibid. Pp. 260–261.

¹³ Ibid. P. 263.

¹⁴ The Military Balance 2021. P. 261–262.

¹⁵ Ibid. P. 263.

морської торгівлі для національної економіки та виклики з боку Китаю, а й через прагнення Індії посилити морський компонент стратегічних ядерних сил держави.

Індія має у своєму розпорядженні повноцінну «ядерну тріаду»: ядерну зброю наземного, морського та повітряного базування. Основу ядерного потенціалу держави становлять наземні ракетні комплекси. На озброєнні перебувають ракети з дальністю польоту до 5000 км; на фінальних стадіях випробування перебувають зразки, здатні вражати цілі на відстані до 8000 км. На озброєнні ВПС Індії є літаки, здатні переносити ядерну зброю (наприклад, Mirage 2000H та Су-30MKI). Останнім внеском в укріплення ядерної міцї держави стала реалізація проєкту побудови атомних підводних човнів з балістичними ракетами. Сьогодні Індія має на озброєнні один атомний підводний човен (INS Arihant); іще один (INS Arighat) перебуває на фінальній стадії будівництва. Крім того, заплановано будівництво ще двох субмарини цього типу; паралельно розроблений проєкт більших атомних ракетноносців, згідно з яким планується побудувати ще три одиниці.

Ядерна зброя є важливим інструментом для захисту безпеки Індії. Розбудова т. зв. «ядерної тріади» стає гарантією у відносинах із геополітичними опонентами, які також володіють ядерним потенціалом. Проте Індія дотримується принципу застосування ядерної зброї лише як відповіді на завданий удар і підтримує ідею нерозповсюдження ядерної зброї.

1.3. «М'яка» сила

Індія – держава з великим потенціалом «м'якої» сили та культурної дипломатії. Культурні надбання, цінності й статус найбільшої (за кількістю населення) демократії світу виокремлюють РІ з-поміж інших держав Південної Азії. Сьогодні особливості взаємодії Індії із зовнішнім світом зумовлені демократичними ідеалами, виробленими в не такому далекому минулому, та визначаються концепцією ненасильницького спротиву Махатми Ганді, п'ятьма принципами мирного співіснування («Панча шила») Джавахарлала Неру, ініціюванням у 1960-х роках створення Руху неприєднання. Індія розбудовує миролюбну зовнішню політику з використанням інструментів багатосторонньої дипломатії, зокрема на регіональному рівні, де виступає від імені держав, що розвиваються.

Базова ідея, закладена в основу репрезентації Індії в глобальному вимірі, полягає в плюралізмі та інклюзивності для різних етносів, культур і традицій, релігій та філософських учень (індуїзм, іслам, буддизм), у їх гармонійному співіснуванні в межах однієї держави (т. зв. «єдність у різноманітті»). Керівництво Індії спрямовує зусилля на *інтеграцію культурної складової частини в зовнішню політику держави*. Цим питанням, зокрема, опікується урядова установа – Індійська рада з культурних зв'язків (Indian Council for Cultural Relations, ICCR), основним завданням якої є «досягнення

міжнародного взаєморозуміння через культуру»¹⁶. ICCR проводить культурний обмін індійських митців (діячів у галузі театру, танців, музики, фольклору, живопису) з іншими державами світу, а також організовує тематичні культурні фестивалі та інші заходи.

Упродовж останніх років за кордон виїжджало більше як 160 груп діячів культури і мистецтва Індії, а у світі створено 38 індійських культурних центрів. Крім того, уряд Індії також просуває використання та вивчення гінді (одна з офіційних та найпоширеніших мов. – *Авт.*) за кордоном. На регулярній основі проводяться різноманітні заходи для заохочення вивчення цієї мови серед міжнародної й регіональної спільноти (наприклад, із 1975 р. проходить Всесвітня конференція гінді).

До найбільш поширених та впізнаваних у світі культурних надбань Індії належать національні танці, йога, аюрведа, різні духовні практики, а також індійський кінематограф та Боллівуд – один із найбільших та найстаріших центрів виробництва кінострічок у світі. Індія щороку в середньому випускає понад 1 тис. кінофільмів, більше половини – частка Боллівуду.

Історія, архітектура, національна кухня, культура і мистецтво, релігійні та духовні цінності Індії приваблюють туристів з усього світу. Окрему роль у цьому контексті відіграє діяльність Далай-лами – духовного лідера Тибету і голови «Тибетського уряду в екзилі», який проживає в Індії з 1959 р., що мотивує духовних послідовників відвідувати країну. Динаміка відвідування РІ туристами свідчить про суттєве зростання відповідних показників за останні вісім років. Так, із 2014 до 2019 рр. кількість туристів у країні збільшилася з 13 до майже 18 млн осіб на рік. Разом із тим, пандемія коронавірусної інфекції призвела до скорочення туристичних потоків до Індії утричі – до 6 млн осіб на рік.

Індія має чи не найбільшу діаспору у світі. За офіційними даними, станом на 2020 р. кількість вихідців з Індії сягала 18 млн осіб (найбільше мігрантів з Індії – в ОАЕ, США та Саудівській Аравії).

Міністерство закордонних справ РІ робить внесок у здійснення міжнародного культурного обміну завдяки наданню освітніх стипендій. У державі поряд з іншими закладами вищої освіти функціонує 23 національні технологічні інститути (Indian Institutes of Technology, IITs), де іноземні студенти можуть навчатися за рахунок спеціальних освітніх програм. Не менш важливою є урядова Індійська програма технічного та економічного співробітництва (Indian Technical and Economic Cooperation Programme, ІТЕС), призначення якої – втілення освітніх ініціатив, надання консультаційних послуг, обмін досвідом у питаннях економічного та науково-технічного характеру тощо. Програма передбачає надання стипендій для навчання в

¹⁶ Outgoing Cultural Delegations / ICCR. URL: <https://iccr.gov.in/cultural/outgoing-cultural-delegations>

Індії, відрядження делегацій експертів з Індії за кордон для обміну досвідом, а також проведення ознайомчих турів¹⁷.

Для залучення іноземних інвесторів та сприяння економічному зростанню держави уряд Індії взяв курс на поступове позбавлення від образу країни, що страждає від бідності та неписьменності. З цією метою ще в 1996 р. Міністерство торгівлі та промисловості започаткувало Фонд просування (капіталізації) бренду Індії (India Brand Equity Foundation, IBEF). Мета його діяльності – підвищення обізнаності про індійські продукти на зарубіжних ринках, а також залучення іноземних інвестицій. У цьому аспекті не менш привабливим інструментом «м'якої» сили є людський капітал Індії – трудові ресурси держави представлені кваліфікованою робочою силою та перспективним сектором послуг (зокрема, йдеться про ІТ сектор і аутсорсинг).

Індія також отримала міжнародне визнання за свою важливу роль у вирішенні глобальних проблем людства. Зокрема, Індія є лідером серед держав Південної Азії в питаннях *постачання гуманітарної допомоги*. Насамперед держава бере активну участь у наданні гуманітарної допомоги та ліквідації наслідків стихійних лих (Humanitarian Assistance and Disaster Relief, HADR). Індійські сили оборони під егідою Штабу інтегрованої оборони (Headquarters Integrated Defence Staff, HQ IDS) проводять відповідні гуманітарні операції всередині держави та за її межами¹⁸. Індія вдається до активних заходів з розвитку потенціалу в рамках Асоціації країн басейну Індійського океану (Indian Ocean Rim Association, IORA), а також Ініціативи країн Бенгальської затоки з багатогалузевого технічного та економічного співробітництва (BIMSTEC). Гуманітарна діяльність Індії з ліквідації наслідків стихійних лих та надання медичної допомоги в рамках відповідних об'єднань позитивно позначається на сприйнятті цієї держави міжнародними партнерами в регіоні.

---

¹⁷ Indian Technical and Economic Cooperation (ITEC) Programme. URL: <https://www.itecgoi.in/about>

¹⁸ HADR. Integrated Defence Staff. URL: <https://www.ids.nic.in/hadr.php>

2. СТРАТЕГІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ІНДІЇ

Індія межує з Пакистаном на північному заході, з Китаєм, Непалом та Бутаном – на північному сході, з Бангладеш та М'янмою – на сході. Крім того, Індія має морські кордони з Мальдівами на південному заході, зі Шрі-Ланкою – на півдні та з Індонезією – на південному сході.

Усвідомлюючи, що значні географічні розміри та економічний потенціал є важливими чинниками, Індія намагається їх використовувати для формування свого політичного капіталу, який здатен забезпечити можливість визнання її лідером у власному регіоні.

Наразі РІ перебуває у відкритій конфронтації з Пакистаном, має напружені відносини з Китаєм. Дружніми можна назвати відносини Індії із Бангладеш, Мальдівами та Бутаном. З рештою держав-сусідів (Шрі-Ланкою, М'янмою, Непалом) Індія підтримує нейтральні відносини. Навколишні менші держави здійснюють нейтральну та балансує зовнішню політику, зосереджуючись на кооперації з Індією, проте вони намагаються не дестабілізувати двосторонні відносини з КНР, аби отримати вигоди від співпраці з обома впливовими державами регіону.

Індія має серйозні зовнішньополітичні амбіції. Від здобуття незалежності вона прагнула спочатку усталитись як лідер країн «третього світу» (Рух неприєднання).

Південну Азію Індія розглядає як особливу сферу впливу, що формує життєвий простір індійської держави. Мета РІ на найближчу перспективу – утвердити себе ключовою державою регіону, який охоплює весь Індійський океан і частину Тихого океану, що перевищує межі поширення давньої індійської цивілізації. Так Індія розраховує подолати негативні геополітичні наслідки поділу Індостану в 1947 р., який призвів до перманентного конфлікту з Пакистаном через Кашмір і відрізав Індію від культурно споріднених держав і природних ринків у Південно-Східній Азії, Афганістані, Ірані та державах Перської затоки.

Одночасно впродовж останніх років спостерігається конкуренція, що помітно зростає, за регіональний вплив між Індією та Китаєм, який намагається збільшити свою присутність на тих теренах, які Індія розглядає як виключну зону своїх інтересів.

2.1. Сучасні зовнішньополітичні концепції, зовнішня політика прем'єр-міністра Н. Моді

Зовнішня політика Індії спрямована на те, щоб забезпечити перетворення держави на сильного гравця в міжнародному вимірі. Основні завдання цієї політики – захистити територіальну цілісність, посилити безпеку населення, зберегти індійські цінності та ідентичність, трансформуючи державу в сучасного та

конкурентоспроможного актора. Досягнення цієї мети вважається єдиною гарантією використання наявного в держави потенціалу на благо її громадян.

Сучасні індологи виокремлюють *три групи національних інтересів Індії*¹⁹.

До *першої групи* відносять функціональні інтереси, спрямовані на забезпечення позитивного внутрішнього розвитку. Це передбачає досягнення повної економічної самостійності; інтенсифікацію економічного розвитку; отримання доступу до сучасних технологій та зовнішніх ринків; участь в процесах світової економічної глобалізації.

Другу групу становлять коекзистенціальні інтереси, спрямовані на забезпечення належної ролі Індії в міжнародному середовищі, а саме: продовження незалежного зовнішньополітичного курсу, посилення авторитету РІ у світі та отримання нею статусу великої держави (наприклад, у рамках реформи ООН), зростання впливу Індії на регіональні процеси.

До *третьої групи* належать екзистенціальні інтереси, які захищають безпеку держави, серед них особливо – забезпечення її обороноздатності. Одночасно Індія прагне утримуватися від конфліктів зі світовими державами.

Розглядаючи зовнішньополітичні інтереси Індії в географічному контексті, індійський експерт-міжнародник Сі Раджа Мохан виокремлює в політиці держави три напрями – стратегічні кола²⁰.

Пріоритети зовнішнього розвитку Індії оформлені трьома концентричними колами: «безпосереднє сусідство» (Південна Азія), «розширене сусідство» (більшість Індо-Тихоокеанського регіону) та решта світу.

У межах *першого кола*, яке об'єднує безпосередніх сусідів, Індія претендує на гегемонію та намагається здобути право вето на втручання третіх держав у справи регіону.

У межах *другого кола* Індія прагне врівноважувати вплив інших акторів та не дозволяти їм обмежувати її інтереси.

Насамкінець, у межах *третього кола* Індія прагне отримати статус ключового гравця в питаннях міжнародної безпеки.

Пріоритет у зовнішній політиці Індії надається економічним аспектам. Підтримка високих темпів економічного розвитку та забезпечення модернізації економіки мають вирішити основні внутрішні соціальні проблеми Індії. Але успішна реалізація цих завдань вимагає зовнішньополітичних зусиль, спрямованих на забезпечення належного місця держави в системі міжнародних економічних зв'язків.

Індія концентрує зусилля в регіонах, які становлять для неї безпосередній інтерес. Пріоритетом для неї залишається акваторія Індійського океану – простір «від

¹⁹ Лунев С. И. Внешняя политика Индии и воздействие на нее внутренних факторов. *Вестник МГИМО-Университета*, 2010. № 1. С. 189–190.

²⁰ Мохан С. Индия и политическое равновесие. *Россия в глобальной политике*. 2006. 21 авг. URL: http://globalaffairs.ru/number/n_7066

Суецу до Малакки». Географічно Індія розташована на перехресті стратегічних маршрутів морської торгівлі, які проходять через Індійський океан. Зовнішньоторговельні зв'язки відіграють для держави все більшу роль у структурі національного ВВП. При цьому зростає значення східних торговельних маршрутів.

Розміри, темпи економічного зростання та кількість населення перетворюють Індію на важливого актора в сучасних міжнародних відносинах. Прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді проголосив завданням індійської політики перетворити державу на «Вішвагуру» – «світового вчителя». Країна прагне стати прикладом ефективної трансформації та стабільного розвитку. Індія традиційно виступає за недопущення конфліктів та мирне співіснування держав. На таку позицію впливає не лише прагнення дотримуватися норм міжнародного права, а й філософія національно-визвольного руху, який забезпечив становлення незалежної індійської держави.

На політику Індії впливають історичні чинники. Давня та багата історія індійської цивілізації обґрунтовує зовнішньополітичні амбіції держави. Втім, колоніальний період залишив двозначний слід в індійській історії. Сучасна Індія використовує його спадщину, але в той же час прагне відокремити себе від Британського Раджу. Важливим активом Індії на міжнародній арені є відсутність негативного іміджу. Антиімперіалістична риторика, безкровна боротьба за незалежність та лідерство в Русі неприєднання формують позитивний образ країни.

Ще одним значним активом Індії є її *людський потенціал*. Населення держави становить 1,4 млрд осіб. За цим показником Індія поступається лише Китаю, хоча, ураховуючи динаміку зростання населення, здатна випередити його. Проблемою залишається етнічна та релігійна фрагментованість держави, а також відставання від розвинутих країн у сфері соціального забезпечення та освіти населення, відсутність економічного благополуччя в багатьох індійських громадян. Попри значні зусилля уряду, існують питання якості робочої сили. Це негативно впливає на конкурентоспроможність країни на міжнародній арені.

Виробнича економіка Індії, яка стрімко розвивається, потребує значної кількості енергоресурсів. Держава не може повною мірою забезпечити свої потреби за рахунок власних запасів. Індія змушена імпортувати значну частину нафтопродуктів, які переважно надходять з Близького Сходу. Залежність від імпорту спонукає до посилення морської міцності держави, актуалізує розроблення наземних маршрутів як альтернативних шляхів постачання.

Важливим завданням зовнішньої політики Індії є розвиток сухопутних маршрутів торгівлі. Задля його досягнення Індія підтримує низку проєктів перспективних транспортних коридорів («Міжнародний транспортний коридор Північ – Південь» у форматі Скандинавія – РФ – Іран – Індія, проєкт газогону ТАРІ (Туркменістан – Афганістан – Пакистан – Індія).

Ключовою викликом для Індії залишається політика Китаю як основного геополітичного конкурента. Пакистан залишається безпосереднім противником Індії – між державами все ще не врегульовані територіальні питання щодо спірних територій Кашміру. Втім, зважаючи на рівень китайсько-пакистанського партнерства, наразі його можна розглядати як значущу складову частину китайського виклику індійським інтересам.

Для економічного розвитку Індії було сприятливим посилення глобалізаційних процесів після закінчення холодної війни, в умовах де факто однополярного світу. Протягом ХХІ ст. індійська економіка розвивалася надзвичайно стрімкими темпами. Звичайно, вона зазнавала негативного впливу глобальних проблем, як-от світова економічна криза 2008 р. та пандемія коронавірусу 2021 р. Але навіть зараз держава демонструє високі показники відновлення економіки. У випадку збереження відповідної динаміки в майбутньому можна очікувати перетворення Індії на економічну наддержаву, яка буде поступатися на міжнародній арені лише КНР та США.

Натомість актуальне загострення протистояння між глобальними лідерами та посилення конфліктогенності міжнародного простору не відповідають інтересам ІІ. Вони вимагають від держави чіткого позиціонування щодо конкретних проблем міжнародного середовища. Індія традиційно дотримується політики нейтралітету та неприєднання в питаннях глобального протистояння. Приєднання до системи альянсів вбачається недоречним, оскільки потенційні партнери навряд чи поділятимуть регіональні інтереси Індії. При цьому сама Індія не може стати центром регіонального оборонного об'єднання в умовах відсутності потенційних молодших партнерів, які могли би суттєво підсилити її регіональні позиції.

На зовнішньополітичну стратегію Індії впливає внутрішньополітична конкуренція двох ключових партій – лівоцентристського Індійського національного конгресу та правоцентристської Народної партії Індії (Бхаратія джаната парті). Проте відмінності в їхніх поглядах на позиціонування держави на міжнародній арені не є суттєвими, вони насамперед стосуються тактики досягнення цілей зовнішньої політики. Обидві партії тією чи тією мірою підтримують ідею особливого шляху Індії та прагнуть запобігти її втягуванню в глобальні геополітичні протистояння.

Різниця між ними полягає в тому, що лівоцентристські теоретики пропонують Індії продовжувати дотримуватися традиційної ролі своєрідного «морального орієнтира» для держав, які сповідують цінності Руху неприєднання. Вони вбачають роль в Індії в забезпеченні створення справедливого глобального порядку. Натомість правоцентристи пропонують реалізовувати багатовекторну політику, балансуючи між ключовими геополітичними гравцями і, таким чином, отримуючи переваги від відносин з різними полюсами сили. Це, своєю чергою, має сприяти піднесенню ролі

Індії на міжнародній арені. Тобто правочентристи вважають, що держава не має брати на себе морально зорієнтований тягар. Індія має стати мостом, який об'єднуватиме сили, що конфліктують, а не боротись із фактом розбіжностей та протистояння.

Стратегічне бачення прибічників першого підходу висвітлене в доповіді «Неприєднання 2.0: Зовнішньополітична стратегія Індії в XXI столітті»²¹, яка була опублікована 2012 р. за уряду Манмогана Сінгха. У документі зазначено, що держава не має бути втягнута в протистояння між США та КНР, оскільки це завдасть шкоди темпам її економічного розвитку та загрожуватиме національній безпеці. Її позиція мала характер стратегічної автономності. Індія прагнула зберігати рівновіддаленість від центрів сили в міжнародній політиці, але не збиралася йти в самоізоляцію. На думку індійських теоретиків, держава повинна вести проактивну політику з метою утворення складної системи домовленостей та коаліцій, диверсифікуючи свої зовнішньополітичні зв'язки та уникаючи надмірного впливу з боку геополітичних центрів сили. Це забезпечувало їй відносну свободу маневру на міжнародній арені при одночасному збереженні статусу самостійного гравця.

У листопаді 2013 р. тодішній прем'єр-міністр Індії М. Сінгх сформулював *принципи зовнішньої політики держави*²², що ґрунтуються на:

- пріоритеті внутрішньополітичних завдань із забезпечення розвитку при формування зовнішньополітичного курсу держави;
- необхідності глибокої інтеграції Індії у світову економіку;
- підтримці стабільних відносин із усіма ключовими гравцями на міжнародній арені;
- стимулюванні інтеграційних процесів у Південній Азії;
- побудові зовнішньополітичного курсу не лише на основі національних інтересів, а й цінностей.

Після приходу до влади представників Народної партії Індії в 2014 р. зовнішньополітична стратегія Індії не зазнала радикальних змін. Прем'єр-міністр Н. Моді загалом додержується цих принципів. Він акцентує увагу на тому, що зовнішня політика Індії має формуватися економічними імперативами розвитку держави. Моді демонстративно відмовився від використання терміна «стратегічна автономність» стосовно зовнішньої політики держави. Але на практиці перегляду стратегії не відбулося.

Правочентричний уряд Індії прагне посилити роль держави на міжнародній арені, розуміючи, що лише активні дії у цьому напрямі можуть принести успіх. Разом із тим, прем'єр-міністр Моді не відкидає традиційні підходи, для яких характерним є

²¹ Nonalignment 2.0. A Foreign and Strategic Policy for India in the twenty first century / Centre for Policy Research. 2012. URL: <https://cprindia.org/wp-content/uploads/2021/12/NonAlignment-2.pdf>

²² A Free and Prosperous India: Five Principles of Foreign Policy / MFA of India. 2013. Nov. 05. URL: <http://surl.li/ceydy>

застосування «м'якої» сили та розбудова неконфліктних відносин на міжнародній арені. Моді пропонує такий лозунг: «Разом – для зростання кожного, користуючись довірою кожного»²³.

Одним з пріоритетів зовнішньої політики Моді стає акцент на реалізації ініціативи «Розширеного сусідства». Ця концепція була розроблена ще наприкінці 1990-х років. Вона передбачає вихід Індії зі своєї самоізоляції на території Південної Азії та активізацію зовнішньополітичної діяльності в межах широкого простору, який охоплює Азійський континент та моря, які його омивають. Мета концепції – перетворення Індії з регіонального лідера на «велику державу».

Загострення суперечностей з Китаєм та посилення американсько-китайського протистояння створюють передумови для зміни традиційної позиції Індії на міжнародній арені. У публічній сфері активізація діалогу у форматі QUAD²⁴ демонструє готовність посилювати партнерство з США.

Утім, на практиці індійська влада зберігає критичні погляди на можливість чіткого позиціонування в умовах глобального протистояння. На думку міністра закордонних справ Індії Субраманьяма Джайшанкара, в умовах неспокійного світу держава має забезпечити просування власних національних інтересів завдяки використанню можливостей, створених глобальними протиріччями. Він вважає, що вигоду Індії принесе збереження якомога ширшої системи зв'язків на міжнародній арені. В умовах багатопольного світу та багатосторонньої конфронтації вона має стати джерелом стабільності, в партнерських відносинах з Індією будуть зацікавлені всі ключові центри сили та впливові гравці (США, КНР, Європа, РФ, Японія)²⁵. Отже, Індія не має приймати сторону глобальних сил, які конкурують, натомість використовуватиме суперечності між ними на власну користь.

Важливим елементом сучасної політики Індії стає розвиток власних виробничих потужностей з метою забезпечення самодостатності держави в ключових сферах. Одним з пріоритетів внутрішньої політики Моді є реалізації програми «Make in India» («Виробляй в Індії»). Держава має шукати ресурси для її виконання на міжнародній арені.

Цей підхід щодо розвитку оборонно-промислового комплексу впливає на співпрацю з іншими державами. Індія більше зацікавлена в реалізації спільних проєктів і трансфері технологій, аніж у закупівлі військової техніки за кордоном. Переорієнтація на національного виробника спричиняє відмову від деяких контрактів. Наразі потужності індійського оборонно-промислового комплексу (ОПК) залишаються

²³ Tellis A. J. Non-Allied Forever: India's Grand Strategy According to Subrahmanyam Jaishankar / Carnegie Endowment for International Peace 2021. 03 March. URL: <https://carnegieendowment.org/2021/03/03/non-allied-forever-india-s-grand-strategy-according-to-subrahmanyam-jaishankar-pub-83974>

²⁴ Чотиристоронній діалог з безпеки за участю Австралії, Індії, США та Японії.

²⁵ Jaishankar S. The India Way: Strategies for an Uncertain World. HarperCollins Publishers India, 2020. 226 p.

недостатніми для повноцінного забезпечення національних збройних сил сучасним озброєнням. Деякі перспективні проєкти носять переважно іміджевий характер.

2.2. «Оточений» субконтинент

2.2.1. *Китай*

Китай та Індія, дві давні цивілізації, є світовими економіками серед тих, які найбільш швидко зростають та мають численне населення. Нині обидві держави, беручи активну участь у вирішенні питань глобального порядку денного, мають значний вплив на міжнародній арені як регіональні лідери.

Попри все, китайсько-індійські відносини – нестабільні та недружні. За сучасного періоду китайсько-індійські відносин перебували на різних стадіях взаємодії, починаючи з періоду «hindi chini bhai bhai» (हिंदी चीनी भाई भाई – індійці та китайці брати), який перейшов у період ворожості після прикордонної війни 1962 р. Потім установився період зближення та економічної лібералізації, що відкрило нову епоху конкуренції та суперництва за глобальний вплив. При цьому низка стратегічних проблем, включно й невирішена прикордонна суперечка, «тибетське питання», продовжує ускладнювати двосторонні відносини, а також теплі відносини Китаю та Пакистану. Ці стратегічні розбіжності, а також суперництво за зони впливу є характерними ознаками індійсько-китайських відносин.

Політичні відносини та суперництво за регіональне лідерство

Зіткнення інтересів двох великих держав-цивілізацій, зумовлене зростанням їх технологічного та економічного потенціалу, претензіями на регіональну гегемонію, уявленням про себе як осередок центру впливу, прагненням конвертувати економічну та військову міць у збільшення політичної ваги на світовій арені, є неминучим. Одночасно усвідомлення взаємозалежності та розуміння необхідності подальшого співіснування змушують Індію уникати прямого зіткнення та вибудовувати амбівалентну політику, яка містить як співпрацю, так і суперництво.

Індія має неоднозначний історичний досвід взаємин із Китаєм. З одного боку, обидві країни зберігають тісні культурні й релігійні зв'язки та нарощують економічні; з іншого – поразка у війні 1962 р. призвела до зростання в індійських політичних та військових елітах антикитайських настроїв, унаслідок чого сформувалося уявлення про Китай як про непередбачуваного сусіда, який виношує агресивні задуми.

Індія з тривогою спостерігає за діяльністю Китаю в Індійському океані. Йдеться про т. зв. стратегію «Нитки перлів»²⁶, котра розглядається як спроба оточити Індію.

²⁶ Суть стратегії «Нитки перлів» полягає у будівництві різних інфраструктурних об'єктів – глибоководних портів, ремонтних доків, військово-морських баз – у дружніх Китаю країнах на Північному узбережжі Індійського

Регіон безпосереднього сусідства сприймається як критично важливий для її безпеки. Протягом десятиліть Індія прагнула підтримувати дружні стосунки з усіма сусідами, крім Пакистану. Крім цього, держави цього регіону історично входили до сфери впливу чи складу індійської держави, і саме так цей регіон сучасна Індія сприймає зараз. Тому стратегію «Нитки перлів» Індія розглядає як вторгнення Китаю в зону своїх інтересів.

Крім стратегії «Нитки перлів» КНР активно розвиває концепцію «Один пояс та один шлях», яку 2013 р. запропонував Сі Цзіньпін. Незважаючи на те, що китайська сторона просуває цю ініціативу як виключно мирну і таку, що спрямована на формування «спільноти спільних інтересів, долі та відповідальності», індійська сторона виявляє значне занепокоєння у зв'язку з таким амбітним глобальним проєктом, який зачіпає індійські стратегічні інтереси.

Складовою частиною цього проєкту є Китайсько-пакистанський економічний регіон, який передбачає будівництво транспортної інфраструктури між Сінцзяном (Сінцзян-Уйгурським автономним районом КНР) та Макранським узбережжям Пакистану. Поетапне будівництво Китайсько-пакистанського економічного коридора (КПЕК) передбачає інтеграційні процеси не тільки у сфері транспорту, а й в енергетиці, промисловості, сільському господарстві, освіті, науці, туризмі та інших сферах гуманітарної співпраці. Індія з обережністю ставиться до розширення співпраці між Ісламабадом і Пекіном значною мірою через те, що КПЕК проходить у Пакистані через спірну територію Гілгіт-Балтістан, яку індійська сторона вважає незаконно захопленою Пакистаном. КПЕК насторожує індійське керівництво ще й тому, що суттєво розширює як економічний, так і політичний вплив Китаю, причому не лише в Південній Азії, а й у сусідніх регіонах – Центральній та Західній Азії.

Теплі взаємини Пекіна та Ісламабада в цьому контексті викликають пильну увагу й тривогу з боку індійського керівництва, оскільки Пакистан є природним суперником Індії. Пакистан, зі свого боку, розглядає Китай як протизвагу могутності та впливу в регіоні як Індії, так і США, а тому зацікавлений у поглибленні співпраці з КНР.

На сьогоднішній день у регіоні Індійської затоки Китай упевнено закріпився у Східній Африці та в низці інших держав Індійського океану. Індії вдалося лише частково нейтралізувати експансію КНР, при цьому більшість її кроків – це лише реакція на китайські ініціативи. У відповідь на китайську ініціативу «Морського шовкового шляху XXI століття» Індія запустила низку контрніціатив, у т. ч. «Мусон»

океану. Мета – вихід до Індійського океану: «перлини» мають допомогти КНР вибудувати стратегічні зв'язки з країнами вздовж морських транспортних коридорів: від Близького Сходу до Південно-Китайського моря, щоб захистити свої інтереси та забезпечити енергетичну безпеку, знизивши залежність від Малаккської протоки, через яку проходить майже 80 % китайського енергоімпорту. Такими «перлинами» є порт у Коломбо (Шрі-Ланка), контейнерний порт у Читтагонгу (Бангладеш) та у Хамбантонга (Шрі-Ланка), морські бази у М'янмі, а також порт у Гвадарі (Пакистан), розташований за 400 км від стратегічно важливої Ормузької протоки, що веде до Перської затоки.

(Mausam), «Дорога спецій» (Spice Road), «Безпека і зростання для всіх» (Sagar Mala), які спрямовані на зміцнення співпраці Індії з державами Індійського океану.

Індія намагається створювати альтернативні КНР транспортні хаби або брати під свій економічний контроль низку інфраструктурних об'єктів у хабах, що Китай створює, або збільшувати витрати на забезпечення безпеки під час реалізації інфраструктурних проєктів, як це відбувається, наприклад, у Гвадарі (Пакистан).

Як контрзаходи у відповідь на регіональне суперництво з Китаєм, Індія прагне налагодити стратегічні відносини з багатьма країнами Індо-Тихоокеанського регіону, які, наприклад США, Японія, Австралія, Сінгапур, Тайвань, також стривожені піднесенням Китаю. Індія робить ставку на «морські демократії» регіону. Взаємини Індії з цими державами можна описати як стратегію «м'якого балансування», тобто ці взаємовідносини спрямовані не на створення військового союзу антикитайського спрямування, а на пошук політичних союзників. Паралельно Індія збільшує свою присутність в Індо-Тихоокеанському регіоні та працює над багатоплановою стратегією для створення всеосяжної архітектури безпеки в регіоні.

Індія зберігає прихильність до політики балансування і прагне посилювати власні позиції в регіоні за допомогою взаємодії із супердержавою та іншими великими акторами міжнародних відносин, одночасно налагоджуючи діалог з Пекіном, наприклад завдяки дипломатичному вирішенню прикордонних суперечок.

Принципи мирного співіснування Індії та КНР, а також територіальні суперечки між цими державами докладно висвітлені у *додатку 1*.

Воєнні доктрини та ядерна зброя

Суперництво між Індією та Китаєм розгортається й у військовому вимірі.

Сухопутні війська та військово-морські сили Індії у своїй діяльності керуються власними документами. Це *Військова доктрина* та *Військово-морська доктрина*, які періодично корегуються і є, власне, зведенням концепцій, що визначають призначення, організацію, спрямованість підготовки збройних сил та способи ведення бойових дій на користь забезпечення національних інтересів та безпеки країни. Військова доктрина Індії відображає особливості геостратегічного становища країни, специфіку історичного розвитку, основні напрями зовнішньої та внутрішньої політики²⁷.

В останній редакції Військової доктрини, що оприлюднена в 2004 р., як основні загрози безпеці індійці виокремлено потенційні збройні конфлікти з Китаєм та Пакистаном, а також терористичні акти.

Основним потенційним противником є Китай, що обґрунтовується такими чинниками: неврегульованість територіальної суперечки, підтримка КНР сепаратистських угруповань в індійських північно-східних штатах, прискорена

²⁷ Зайцев М. С. О военной стратегии Индии. *Вестник МГИМО-Университета*. 2017. № 2(53). С. 52–70.

модернізація китайських збройних сил, зростання глобального політичного, економічного та військового впливу Пекіна. До цього додається також посилення стратегічної присутності КНР в сусідніх з Індією країнах та регіоні загалом, що супроводжується активною участю в розвитку інфраструктури, включно й військової складової, також і в автономному районі Тибету.

Близько 20 % загальної кількості військових Народно-визвольної армії Китаю (близько 400 тис.) перебуває на кордоні Китаю з Індією. Це свідчить про те, що Китай сприймає Індію як потенційну загрозу. Індія на китайсько-індійському кордоні дислокує 2 штаби корпусу сухопутних військ, 8 дивізій, 37 бойових бригад, 9 авіаційних ескадрилій, 2 ракетні загони, що становить 19 і 20 % від загальної кількості сухопутних і повітряних військ відповідно. Індія підтримує локальну військову перевагу щодо Китаю.

Невід’ємною складовою частиною військової стратегії Індії є морська доктрина, або «Стратегія морської безпеки». Індійський океан розглядають як регіон життєво важливих національних інтересів. Згідно з документом, що має назву «Забезпечення морської безпеки» (жовтень 2015 р.), на ВМС покладаються обов’язки щодо забезпечення безпеки судноплавства в Індо-Тихоокеанському регіоні. Цей термін уперше фігурує у стратегії, оскільки раніше дії флоту обмежувалися лише басейном Індійського океану. У новому документі позначено дев’ять вузлових точок, що відіграють життєво важливу роль для Індії з точки зору морської торгівлі: Суецький канал, Ормузька протока, Баб-ель-Мандебська протока, Мозамбікська протока, Мис Доброї Надії, Малаккська протока, Зондська протока, Ломбокська протока, також протоки Омбаї та Вітар. Спроби блокувати індійські судна в цих точках або агресію проти них Нью-Делі розцінюватиме як зазіхання на національні інтереси країни.

У рамках курсу на зміцнення морської обороноздатності країни Індія розвиває військово-морські бази як на континентальній території (у портах Кочі, Карвар, Мумбаї та Візакхапатнам), так і на островних територіях, що їй належать, – Лакшадвіп, а також Андаманських і Нікобарських островах (АНО). Останні є ключовим складником індійської присутності в регіоні Малаккської протоки і завдяки унікальному геополітичному становищу відіграють важливу роль для морської безпеки та судноплавства держави.

Незважаючи на широку програму модернізації військово-морського флоту, яку Китай проводить останніми роками, все одно існують значні обмеження щодо можливості застосувати власні військово-морські сили в басейні Індійського океану через географічне положення.

Найближча до Індійського океану китайська військово-морська база розташована на о. Хайнань на Північному узбережжі Південно-Китайського моря. Авіабази на півдні Китаю знаходяться на великій відстані від Індійського океану,

а ВПС КНР мають обмежені можливості для дозаправки в повітрі. Ці обмеження посилює те, що наразі відсутні засоби гарантованої матеріально-технічної підтримки для кораблів ВМФ КНР в Індійському океані, а також необхідність проведення військово-морських кораблів Китаю в Індійський океан через вузькі протоки в районі Малакського півострова та Індонезійського архіпелагу.

Проте військово-морська стратегія «далеких морських рубежів оборони» дає можливість Пекіну проєктувати свою силу в основних районах Світового океану, у т. ч. найзначніше – в Індійському океані. У 2008 р. Китай розмістив свої атомні субмарини типу «Цзінь» (Jin) на базі підводних човнів біля Санья на південному краю о. Хайнань. Це спричинило тривогу в Індії, оскільки база розташована на відстані лише 1200 морських миль від Малаккської протоки і є найближчим пунктом доступу до Індійського океану. На базі є підводні тунелі для виходу в море, що ускладнює виявлення субмарин. Для Китаю Індійський океан відіграє важливу роль у прагненні посісти позицію провідної морської держави в регіоні.

Зараз зростання військово-морської присутності Китаю в Індійському океані багато в чому визначає індійську Військово-морську доктрину.

Індійсько-китайське протистояння ускладнюється наявністю в обох держав ядерного потенціалу

Ядерна політика Індії базується на принципах незастосування ядерної зброї першими або ж проти держав, які не володіють ядерною зброєю, а також збереження мінімального потенціалу стримування, що передбачає наявність на озброєнні такої кількості ядерних засобів, яка визнається достатньою для завдання ударом неприйнятної збитку противнику.

Ядерна зброя є не лише фактором стримування, її наявність гарантує автономію Нью-Делі у стратегічних рішеннях. Ядерні сили Індії «мають бути ефективними, різноманітними, гнучкими і оперативно відповідають на потреби, що виникають, відповідно до концепції “надійного мінімуму стримування”: наявний у держави ядерний арсенал повинен бути достатнім для того, щоб “будь-який ядерний напад на Індію та її збройні сили призвів до адекватної ядерної відплати, здатної завдати агресору непоправної шкоди”». Ядерні сили мають бути засновані на тріаді, що складається з наземних систем, морських носіїв та повітряних засобів доставки.

Китайські балістичні ракети середньої та міжконтинентальної дальності «Дунфен 31» здатні вразити будь-яку ціль на індійській території, а базування ракет у Тибеті є способом залякування Індії. Індія, у свою чергу, розробляє системи протиракетної оборони та ракети далекого радіусу дії, зокрема «Агні-III» та «Агні-V». Причому в межах дальності ракети «Агні-III» знаходяться великі китайські міста, зокрема Пекін та Шанхай.

Унаслідок того, що існує загроза ядерного удару, не припиняється нарощування конвенційних озброєнь. Модернізація військового арсеналу обох держав може призвести до гонки озброєнь.

Торговельно-економічна співпраця

Попри суперечності, що існують у двосторонніх політичних відносинах, Індія та Китай продовжують співпрацю в економічній сфері. Загальний обсяг торгівлі в 2020 р. становив 77 млрд дол. У 2020 р. Китай посідав друге після США місце серед найбільших експортерів Індії з часткою майже 7 % та обсягом 19 млрд дол. При цьому Китай залишається основним джерелом імпорту з часткою 16 % та обсягом 58 млрд дол. США. Як зрозуміло, є дисбаланс у двосторонній торгівлі на користь КНР. Непропорційність економічного складника індійсько-китайської взаємодії є предметом занепокоєння для індійського уряду, оскільки призводить до збільшення залежності Індії від КНР та закріплює китайське економічне домінування. *Проблема дефіциту торговельного балансу* – одна з ключових у торговельно-економічних відносинах обох країн.

У 2020 р. основними статтями індійського товарного експорту до КНР були: мінеральне паливо, олії, продукти дистиляції та ін.; органічні хімічні речовини; бавовна; руди, шлак та зола; пластик та пластикові вироби; реактори, котли, машини та ін.; кухонна сіль, сірка, земля та камінь, вапно та цементна штукатурка; мідь та мідні вироби; риба, ракоподібні, молюски, водні безхребетні; електричні машини та електронне обладнання.

Ключові категорії індійського імпорту з Китаю: електричне та електронне обладнання; реактори, котли, машини та ін.; органічні хімічні речовини; пластик та пластикові вироби; вироби із заліза та сталі; добрива; оптичні, фото-, технічні, медичні та інші прилади; транспортні засоби, крім залізничного та трамваю; інші хімічні продукти; а також залізо та сталь.

Аналізу товарних категорій засвідчує, що між Індією та Китаєм здійснюється активна внутрішньогалузева торгівля. Індія експортує до Китаю ресурсоємну продукцію, а завозить переважно трудємні, капіталоемні та високотехнологічні продукти. Це породжує суміжну проблему – *концентрованість індійського експорту та імпорту* (більшість обмежена 3-4 секторами), що посилює залежність від КНР, оскільки відмова або скорочення поставок серйозно позначиться на індійській економіці. Так, наприклад, як і фармацевтична промисловість багатьох країн – членів ЄС, Індія сильно залежить від сировини, що постачається з Китаю, зокрема від активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ), необхідних для виробництва ліків від діабету, антибіотиків та вітамінів. Припинення постачання АФІ з Китаю може створити серйозні складнощі для індійської фармацевтичної галузі.

Диверсифікація зовнішньої торгівлі з іншими країнами сприяє розвитку внутрішніх галузей Індії та посиленню її позицій на світових ринках, у т. ч. й у Китаї, проте недостатньо.

Головною перешкодою розвитку індійського експорту до Китаю продовжують залишатися *нетарифні обмеження* (митниця, стандарти, сертифікування тощо) китайської сторони. Саме вони не дають змоги розширити перелік конкурентоспроможних індійських товарів, що постачаються на китайський ринок. З усього списку нетарифних бар'єрів особливо привертають увагу санітарні та фітосанітарні норми, технологічні стандарти, вимоги до сертифікації товарів, складні бюрократичні багаторівневі процедури (що вимагають, у т. ч. знання китайської мови), а також обмеження можливостей увезення продукції (деякі товари можна провозити лише через певні порти, кількість яких дуже невелика). У самій же Індії існує лише 150 обов'язкових технічних стандартів, решта мають рекомендаційний характер, при цьому залишаються проблеми тарифів (їх величина сягає 30 %).

Проблематичними також є *географічні обмеження*, які впливають на відносно невисоку торговельно-економічну співпрацю Індії та Китаю суходелом. Найвищі у світі гори Гімалаї відокремлюють країни, що заважає масштабному постачанню товарів та змушує здійснювати транспортування вантажів лише через декілька перевалів.

Крім складного рельєфу як природного обмежувача й територіального конфлікту як ускладнювального елемента, існує *регіональний дисбаланс* найближчих до Індії китайських регіонів. Так, Північно-Західний та Південно-Західні регіони Китаю є одними з найбідніших, що позначається на їхній торговій активності та вкрай негативно – на здатності розвивати економічні зв'язки з індійськими регіонами. І хоча китайський уряд заохочує інвестиції в ці регіони (індійці проводять подібну політику щодо своїх проблемних штатів), *низький рівень розвитку прилеглих регіонів* є додатковою перешкодою до нарощування товарообігу між державами. Утім, торгівля між індійськими та китайськими регіонами все ж таки проводиться, але в опосередкованому вигляді – через прикордонні держави.

Через зазначені обмеження основний товарообіг Китаю та Індії здійснюється морським шляхом. Це зумовлено і складнощами, пов'язаними з континентальними постачаннями, і торговими зв'язками азійських країн одна з одною та іншим світом, що історично сформувалися. Проте інфраструктура індійських портів недостатньо розвинена. Протяжність індійської берегової лінії – 7,5 тис. км, тут розташовані 12 великих і близько 200 малих портів, з яких лише 139 діють (більша частина з них є риболовецькими).

Що стосується контейнерних портів, то багато з них уже застаріли й не мають достатньо обладнання для обробки істотних обсягів постачань та прийому

генерального вантажу (тобто такого, який вимагає спеціального поковання); у них відсутні нові інформаційні системи, що дозволяють прискорити процеси завантаження та відвантаження; не вистачає персоналу з відповідними технічними знаннями та навичками – і це лише частина тих проблем, з якими стикається Індія. Усе це позначається на пропускній здатності індійських портів, а врешті й на обсягах торгівлі.

Для зміцнення двосторонньої взаємодії з економічних і торгових питань існує кілька механізмів діалогу. Основні серед них: Спільна група з економічних відносин, науки та техніки (Joint Economic Group, JEG), Стратегічний економічний діалог (Strategic Economic Dialogue, SED), Діалог Національного інституту трансформації Індії (National Institution for Transforming India – Policy Commission, NITI Aayog), крім того Дослідницький центр розвитку Китаю (Development Research Centre, DRC), Індійсько-китайський фінансовий діалог (India-China Financial Dialogue), а також низка спільних груп співпраці в різних сферах економіки (сільське господарство, регіональний розвиток та ін).

Енергетична політика

До зростання напруженості між двома державами може призвести боротьба за доступ до енергоресурсів, води, продовольства.

Китай та Індія – дві найбільш густонаселені країни у світі, на частку яких припадає понад третина всього населення планети. Крім того, це держави зі швидким економічним зростанням, тому енергетичний складник є дуже важливим для обох країн.

За прогнозами, до 2040 р. Китай та Індія будуть змушені задовольняти відповідно 72 і 87 % своїх потреб у нафті за рахунок імпорту, і при цьому основним джерелом є країни Перської затоки та Близького Сходу.

Енергетична політика Китаю та Індії характеризується дихотомією. З одного боку, сторони конкурують за доступ до енергетичних можливостей. Про це свідчить той факт, що однією з причин, чому Індія не підтримала санкційну політику проти РФ, була можливість диверсифікувати джерела енергоімпорту, причому за знижками. З іншого боку, сторони залишаються відкритими для співпраці. Так, наприклад, Китай підтримує пропозицію Індії щодо створення «паназійської газової сітки». Однак спільна енергетична співпраця навряд чи зможе зменшити масштаби геополітичної конкуренції.

До 2030 р. на 33 % зростуть водні потреби Китаю, а Індії – у удвічі, тоді як доступ до води в цих країнах, відповідно, у 5 та 6 разів менший, ніж, наприклад, у США, і цей показник буде знижуватися.

Особливої гостроти проблемі надає «тибетське» питання, оскільки Тибет є найбільшим азійським джерелом водних ресурсів, у т. ч. для Індії. Саме з Тибетського

плато течуть у долини Індії та всієї Південно-Східної Азії річки Брахмапутра, Інд, Іраваді, Салуїн та Меконг.

Китай, під контролем якого перебуває Тибет, провадить активну гідротехнічну діяльність, яка може призвести до порушення водного та екологічного балансу. Китай будує греблі в Тибетських горах і зводить кілька ГЕС: Цангму (останній генератор запущений у жовтні 2015 р.), Мотуо (38 ГВт) і Дадукія (42 ГВт). Оскільки ці ГЕС, зокрема Цангму, перекривають колишню течію р. Брахмапутри, то Індія висловлює занепокоєння можливим порушенням водного режиму на своїх північних територіях.

Російський чинник

Якщо Китай використовує партнерські відносини з РФ як «подразник» для свого основного геополітичного суперника – США, то Індія намагається підтримувати стабільні відносини з РФ, аби уникнути остаточного зближення останньої з КНР. Ураховуючи те, що відносини між РФ та Пакистаном останнім часом покращились, для Індії існує небезпека утворення осі «Пекін – Москва – Ісламабад», що створить серйозну загрозу національній безпеці Індії.

Американський чинник

Суперництво з КНР спонукає Індію посилювати взаємодію із США для забезпечення довгострокової стабільності в регіоні. «Американський» фактор, проте, виступає як балансуєчий для того, аби стримувати в регіоні вплив КНР, що продовжує зростати.

2.2.2. Пакистан

Для індійсько-пакистанських відносин характерна перманентна конфронтація, з періодами розрядки та ескалації, яка має історичне підґрунтя.

Поділ Британської Індії 1947 р. на дві держави – Індійський Союз і Пакистан – згідно із «Планом Маунтбеттена»²⁸, останнього віце-короля Індії, відбувався за релігійною ознакою відповідно до «теорії двох націй». Передбачалося відторгнення від Індійського Союзу тих частин провінцій Британської Індії, більшість населення яких становили мусульмани, для створення Пакистану. До того ж, переважна більшість із майже 600 князівств, правителі яких мали самі вирішити, до якої з новостворених держав приєднуватися, також залишилися в Індії.

Поділ спричинив колосальні зрушення в регіоні Південної Азії, у т. ч. одну з найбільших в історії XX ст. міграцію, призвів до тяжких наслідків у соціальній та

²⁸ Луїс Маунтбеттен (1900–1979) – британський військовослужбовець, державний діяч, Адмірал флоту, Верховний головнокомандувач союзними військами Південно-Східного округу (1943), віце-король Індії (1947), генерал-губернатор Індії (1947–1948).

економічній сферах, на багато років ускладнив відносини між двома новими незалежними державами.

Кашмірська проблема: історичне підґрунтя та сучасний стан

Майже відразу після здобуття в 1947 р. незалежності суперництво між Індією та Пакистаном вилилося в територіальний спір щодо належності штату Дžамму та Кашмір.

Географічно Кашмір є гірською територією у Гімалаях, площа якої становить більше 220 тис. км². Територія Кашміру була перехрестям караванних шляхів і протягом усієї історії приваблювала торговців як частина Шовкового шляху. Розташування князівства Кашмір на кордонах Індії, Пакистану, Афганістану та Китаю зробило його стратегічно важливим для Індії та Пакистану.

Нині територія Кашміру фактично розділена між трьома державами:

1) індійська частина – 60 % території площею понад 100 тис. км² з понад 10 млн жителів: союзні території Дžамму та Кашмір і Ладакх, які до 2019 р. були об'єднані у штат Кашмір;

2) пакистанська частина – 30 % території площею приблизно 85 тис. км² з приблизно 5 млн жителів: Північні території (Гілгіт-Балтистан) та Азад Кашмір («Вільний Кашмір»), який офіційно визнається Пакистаном як самоврядна територія із власним урядом, хоча де-факто є частиною Пакистану;

3) китайська частина – 10 % території площею 40 тис. км² без постійного населення: окупований 1962 р. регіон Аксай-Чин, що прилягає до Тибету та Сінцзян-Уйгурського автономного регіону КНР, а також частина Транс-Каракорумського тракту, а саме долина Шаксгама, яку Пакистан передав Китаю в 1963 р., при цьому територіальні претензії на долину також пред'являє Індія.

У 1947 р. була розроблена стаття 370 Конституції, яка передбачала надання особливого статусу для Дžамму і Кашмір після рішення про приєднання до Індії. Це сприяло зниженню напруги й недовіри, яке місцеве мусульманське населення відчувало відносно Делі, та подальшому «заморожуванні» ситуації, що привело до своєрідної тимчасової угоди між індійським урядом та місцевими елітами.

Широка автономія Кашміру надавала місцевій владі свободу дій у внутрішній політиці, релігійних питаннях, можливість ухвалювати закони, мати свою Конституцію та прапор. У віданні Індії залишалися лише зовнішня політика, оборона та зв'язок. Однак основною цінністю «особливого статусу» для кашмірців було право розпоряджатися власною землею та мораторій на її продаж чужоземцям. З точки зору місцевих, головна загроза, яку вони вбачали в Індії, – це її намір нібито виселити корінне населення, продати їхні рідні землі та заселити Кашмір індусами. Тож автономія в земельному питанні деякої мірою зменшувала ці тривоги.

У 2019 р. цей статус було скасовано. Індійські націоналісти, серед яких і представники правлячої партії прем'єр-міністра Н. Моді Бхаратія джаната парті, уже багато десятків років просуvalи ідею скасування «особливого статусу» Кашміру, вважаючи, що широка автономія лише розпалює почуття відокремленості кашмірців, їхній сепаратизм, через що вони не почуваються частиною Індії. Кашмірська еліта різко виступила проти таких змін. Подібне рішення суперечило початковим домовленостям про інтеграцію регіону до складу країни, а саме пункту про невтручання у внутрішні процеси штату.

Пакистан вбачає у скасуванні «особливого статусу» підриг мирних домовленостей щодо Кашмірського питання, оскільки таке нововведення позбавляє кашмірців будь-яких гарантій збереження своїх прав і свобод у складі ворожої для них Індії. До того ж, для Пакистану скасування статусу є першим кроком до масштабної інтеграції Кашміру в Індію, чого Ісламабад допустити ніяк не може.

Індійсько-пакистанські суперечки навколо Кашміру ускладнюють також і інші проблеми, зокрема Сіаченський конфлікт та «водна війна», транскордонний тероризм, а також відродження індійського націоналізму та індусько-мусульманські відносини (див. додаток 2).

Ядерне протистояння та воєнні доктрини

У 2017 р. Індія оприлюднила Об'єднану доктрину збройних сил, у якій уперше йшлося про комплексне застосування всіх видів збройних сил та служб та інтенсивнішу їх взаємодію з метою підвищення ефективності в умовах обмежених тимчасових та матеріальних ресурсів. Уперше згадувалися не тільки традиційна тріада «армія – флот – авіація», а й сили спеціальних операцій, зокрема із захисту від кібератак, військово-космічні сили. Таким чином, доктрина враховувала комплексний характер сучасних бойових дій, які не завжди набувають форми прямої збройної конфронтації, але можуть відбуватись у форматі гібридної війни, коли противники вдаються до диверсій, хакерських атак та ін.

Пакистан визнавався загрозою індійській національній безпеці і, відповідно до доктринальних установок, індійські збройні сили повинні бути постійно готові до ведення «малої» війни проти Пакистану, яка може розпочатися будь-коли через різке загострення обстановки на індійсько-пакистанському кордоні, вздовж лінії контролю в штаті Джамму і Кашмір або у випадку проведення ісламськими терористичними угрупованнями великих терактів на об'єктах, що мають важливе політичне, економічне та культурне значення для Індії.

Щодо «малої війни» проти Пакистану, то було розроблено концепцію «холодного старту», відповідно до якої у випадку атаки дислоковані поблизу кордону ударні корпуси повинні негайно увійти на територію Пакистану (у межах 100 км від

кордону) з метою ліквідації баз терористів та блокування точковими ударами ключових об'єктів військової інфраструктури. Основним завданням індійських збройних сил визначався масований удар по противнику під прикриттям «ядерної парасольки» задля виведення його з війни та створення вигідних умов для подальших мирних переговорів. Основна увага приділялась оперативності дій для того, щоб захопити стратегічну ініціативу та фактично паралізувати можливості противника з подальшого ведення бойових дій до того, як той завершить повну мобілізацію. Загалом стратегія Індії щодо Пакистану є реактивною та оборонною.

Разом із тим, «мала війна», як припускають, може перерости у великомасштабний конфлікт, і надалі для досягнення вирішального успіху або в разі використання противником зброї масового знищення бойові дії можуть проводитися з використанням ракетно-ядерного арсеналу.

Одночасно у ядерній доктрині Індія підтверджувала зобов'язання щодо незастосування ядерної зброї першою і незастосування ядерної зброї проти держав, які не володіють ядерною зброєю, резервуючи при цьому можливість удару у відповідь із застосуванням ядерної зброї в тому випадку, коли проти Індії скоєно масштабний напад з використанням хімічної або біологічної зброї. Хоча цей пункт є дуже суперечливим з урахуванням можливості того, що ці види зброї можуть застосувати окремі терористичні організації, а удар у відповідь буде завдано по Пакистану.

Заслуговує на увагу пункт, у якому йдеться про «достатнє стримування» (а не про «достатнє мінімальне стримування»), що можна інтерпретувати як гіпотетичну готовність Нью-Делі завдати противнику удар не тільки для того, аби вивести його з війни, а й продовжувати в разі неефективності першого удару бойові дії із застосуванням ядерної зброї.

Отже, ядерну доктрину Індії можна охарактеризувати як оборонну й таку, що спрямована на «гарантовану відплату» (assured retaliation). При цьому для Індії ядерна зброя є, швидше, не військовим засобом, а політичним активом, який підвищує статус держави в регіональних та міжнародних відносинах.

Так само й для Пакистану – ядерна зброя суттєво посилює вплив цієї країни в ісламському світі. Разом із тим, Пакистан вважає, що Індія, прагнучи отримати статус великої держави, надмірно витрачає кошти на створення та просування своїх звичайних і стратегічних сил, що виходить за межі регіональних потреб безпеки.

З точки зору Пакистану Індія, що проводить активну гегемоністську політику в Південній Азії, послідовно дотримується лінії на ескалацію напруженості, що в перспективі призведе до збройного протистояння, а тому завданням Пакистану стає підготовка до оборони по всій лінії фронту, при цьому основними напрямками індійського наступу вважають Сіалкот-Лахор, Пенджаб, Раджастан, а також Азад-Кашмір. Згідно з розробленою концепцією «активної оборони» пакистанські збройні

сили повинні відбити наступ противника, перешкоджаючи його проникненню вглиб країни та захопленню ним ключових об'єктів військової та цивільної інфраструктури, а потім створити умови для переходу в контрнаступ з метою вибити індійців з території Пакистану і перенести бойові дії на територію Індії.

Наголос робиться на якнайшвидшому переході в контрнаступ і виконанні бойових завдань протягом місяця, інакше Індія, використовуючи переваги стратегічної глибини, а також потужнішу промисловість, може затягнути бойові дії з метою досягнення переваги над економічно ослабленим противником. З цією метою керівництво Пакистану взяло курс на створення великого угруповання сухопутних військ та ВПС поблизу кордону з Індією, а також флоту в Аравійському морі з метою недопущення морської блокади та створення «санітарного кордону», а також висадки десанту поблизу порту м. Карачі та пунктів базування флоту на Макранському узбережжі Аравійського моря.

Ці сили повинні перебувати в бойовій готовності з метою відсічі можливого наступу противника, припинення диверсій та збройних вилазок проти військових, цивільного населення та об'єктів інфраструктури. Ісламабад також ураховує чинник Китаю як потенційного союзника, особливо на тлі загострення індійсько-китайських відносин на кордоні та зіткнення інтересів Пекіна та Нью-Делі у Південній та Південно-Східній Азії та Африці, але чітко усвідомлює, що підтримка КНР, незважаючи на активну військово-технічну співпрацю, у т. ч. в ядерній сфері, не буде безумовною. Тому Пакистан має бути готовим до ведення бойових дій власними силами.

Попри те, що Пакистан не виробив ядерної програми у вигляді офіційного документа, питання застосування ядерної зброї має важливе значення і відображене в т. зв. «концепції всеосяжного ядерного стримування». Як основні принципи виокремлено масивний удар у відповідь, а також децентралізацію системи управління. При цьому Пакистан, усвідомлюючи асиметрію у звичайних озброєннях, заявляє про можливість застосування ядерної зброї першим у разі загрози територіальній цілісності та незалежності держави за умови заподіяння значної шкоди збройним силам або економічному потенціалу країни, а також здійснення масштабної диверсії з метою політичної дестабілізації.

Таким чином, воєнні доктрини Індії та Пакистану (як концептуальний підхід до військового будівництва та ведення бойових дій) мають багато спільного. В обох акцентується на створенні сучасних збройних сил з високим ступенем інтегрованості та взаємодії між різними родами військ, що здатні брати участь у повномасштабних бойових діях чи адекватно реагувати на неконвенційні загрози та виклики безпеки, включно й проникнення терористичних угруповань, диверсії та ін. Пріоритетами є захоплення стратегічної ініціативи та завдання максимальної шкоди противнику

з метою отримання політичних дивідендів за підсумками подальшої мирної угоди. Стратегічне мислення обох держав сходиться в тому, що війна не нестиме затяжного характеру. Як у Нью-Делі, так і в Ісламабаді чітко усвідомлюють, що на обидві сторони чинитиметься величезний тиск з боку світової спільноти, стурбованої озброєним зіткненням двох ядерних держав з перспективою прямого чи непрямого залучення третьої – КНР.

Особливість системи взаємного стримування в регіоні полягає в тому, що ядерні сили обох країн оперативно не розгорнуті й не перебувають у стані бойової готовності, що автоматично підвищує пороговий рівень застосування. Проте ядерна зброя сприймається як засіб вирішення військових завдань, які не в змозі виконати війська із конвенційним озброєнням, а також захоплення стратегічної ініціативи та залякування.

Китайський фактор

Китайська Народна Республіка, намагаючись розширити свій вплив як у регіоні, так і у світі, починаючи з 1963 р., розглядає Пакистан як стратегічного союзника з низки причин. Одна із них полягає в тому, що Індія традиційно сприймається як конкурент у суперництві за роль регіонального гегемона. Між Китаєм і Пакистаном існує міцна військова співпраця, спрямована на обмеження впливу США. Дипломатична, фінансова, політична та військова підтримка, яку Китай надавав Пакистану з 60-х років XX ст., дозволила останньому оцінити переваги присутності поруч із ним надійного партнера. Ці відносини отримали особливу назву – «дружба за будь-яких умов» (all-weather friendship). Пакистан – єдина некомуністична країна, яку Китай визнає своїм другом і союзником за цим принципом.

Пакистан підтримує Китай з усіх питань, важливих для китайських національних інтересів, таких як суверенітет над Гонконгом, Тайванем, Тибетом, а також із проблем, що стосуються прав людини та демократії. Китай завжди цінував і розраховував на рішуче сприяння Пакистану як надійного друга з усіх цих питань на міжнародних форумах, надаючи величезну допомогу Ісламабаду в розвитку ракетно-ядерної програми та залишаючись основним джерелом військової техніки.

З 2015 р. Ісламабад почав вважати Пекін своїм основним союзником, що пов'язано, зокрема, з будівництвом Китайсько-пакистанського економічного коридору (КПЕК). У рамках реалізації цього амбітного проєкту Китай сприятиме економічному розвитку Пакистану. Водночас і китайські, і пакистанські керівники запропонували Індії приєднатися до проєкту КПЕК, проте одержали відмову через те, що це означало би визнання Індією території Гілгіт-Балтістану територією Пакистану. Крім того, як зазначалося, подібний крок поклав би кінець претензіям Індії на окуповану Пакистаном частину Кашміру, тому жодна конструктивна співпраця Індії та Пакистану неможлива через жорсткі умови військово-політичного протистояння, що зберігаються.

Незважаючи на те, що в рамках візиту Н. Моді до Китаю в 2015 р. Сі Цзіньпін заявив, що основна мета проєкту – підвищення рівня добробуту регіонів, Індія сприйняла це як черговий крок до посилення напруженості на кордоні.

Індія побоюється, що будівництво КПЕК може призвести до інтернаціоналізації суперечки в Кашмірі, а Китай, маючи вплив як у регіоні, так і на міжнародній арені, допоможе вирішити суперечку на користь Пакистану, а також сприятиме вирішенню найскладнішої для Пакистану проблеми – нестабільної безпекової ситуації. Передбачається, що маршрут економічного коридору перетне провінцію Белуджистан та інші племінні території. Ця частина Пакистану – батьківщина руху «Талібан» та зона бойової активності. Місцевий тероризм становить небезпеку як для китайських робітників та інфраструктури в регіоні, так і для проєкту КПЕК загалом.

У рамках проєкту КПЕК Китай продовжує розвивати свою стратегію «Нитки перлів». Однією з таких «перлин» є портовий комплекс у Гвадарі, розташований у пакистанській провінції Белуджистан. Китай надав більшу частину технічної допомоги та 80 % коштів на будівництво цього об'єкта. При цьому Китай отримує стратегічний доступ до Перської затоки: порт розташований усього в 180 морських милях від Ормузької протоки, через яку відправляється 40 % всієї нафти, що продається у світі. Це дозволяє Китаю диверсифікувати та убезпечити маршрути імпорту сирої нафти та забезпечити доступ до Аравійського моря для багатой на нафту та природний газ провінції Сінцзян, яка не має виходу до моря. Крім того, Китай потенційно може розмістити в цьому районі бази стеження, щоб спостерігати за військово-морською активністю США в Аравійському морі та ВМС Індії. Пакистан, у свою чергу, отримує можливість активізувати торговельні зв'язки з енергетично багатою та перспективною Центральною Азією.

Ще одним проєктом у рамках КПЕК є модернізація Китаєм Каракорумського шосе – найвисокогірнішої асфальтової автодороги у світі. Це уможливить збільшення транзиту товарів через пакистанський порт Карачі, сприятиме встановленню сухопутних зв'язків з Іраном. Охорона та реконструкція Каракорумського шосе дозволила би КНР тримати на перевалі кілька тисяч своїх військових.

Географічне положення Індії, а також наявність спільного кордону з Китаєм і Пакистаном сформувало в сусідніх держав враження, що Індія несе потенційну загрозу їхній цілісності. Пакистан сприймає Китай як партнера в альянсі, який може допомогти забезпечити безпеку й територіальну цілісність. Основною ж метою політики Пакистану є недопущення зростання могутності Індії та формування її як ключового актора у Південній Азії та за її межами, що також відповідає інтересам Китаю.

Американський чинник

Інтереси США у Південній Азії стосуються і її стабільного розвитку, тому Вашингтон зацікавлений у стабілізації індійсько-пакистанських відносин, до того ж, і Пакистан, і Індія мають статус «союзника поза НАТО».

США також зацікавлені у співпраці з Індією у сферах міжнародної безпеки (боротьба з тероризмом, нерозповсюдження ядерної зброї) та економіки (атомна енергетика). Вашингтон прагне співпрацювати з Індією для стримування китайського впливу з метою забезпечення регіонального балансу сил.

Індія прагне сприяти зміцненню стабільності в Афганістані. Терористи, які проникають на індійську територію та діють у районі Кашміру, часто мають афганське походження. Позитивний внесок у вирішення Кашмірського конфлікту міг би урегулювати один із найважливіших аспектів конфлікту – проблему транскордонного тероризму. Для цього, як вважають у Нью-Делі, необхідно чинити постійний тиск на Пакистан, щоб змусити відмовитися від претензій на всю територію історичного Кашміру та укласти угоду про врегулювання на основі визнання лінії фактичного контролю, котра існує, як міжнародно-визнаного державного кордону.

США, аби зберегти стабільні відносини з Пакистаном, дотримуються нейтралітету в «кашмірському» питанні. Пакистан розглядається як нестабільний партнер з авторитарними тенденціями, неспроможний узяти відповідальність за стабільність у регіоні, зокрема, в Афганістані. Однак для США стабільні відносини з Пакистаном важливі в контексті забезпечення регіональної безпеки та зниження ризику конфлікту із застосуванням ядерної зброї

США де-факто визнали Індію та Пакистан ядерними державами, проте більша частина міжнародної спільноти цього не зробила. Індія та Пакистан перебувають поза Договором про нерозповсюдження ядерної зброї, так само як і поза більшістю інших міжнародних домовленостей та угод, що регулюють режим обмеження та нерозповсюдження ядерних та ракетних засобів і технологій.

Отже, «американський чинник» найбільш присутній у питаннях, що стосуються боротьби з тероризмом, ядерної зброї та політичної стабільності в Афганістані. Разом із тим, США не можуть бути посередником в індійсько-пакистанських відносинах для вирішення цих питань. Подібна активність з боку Вашингтона може сприйматися Індією та Пакистаном як спроба просувати власні американські інтереси.

Торговельно-економічна співпраця

Політична напруженість між державами визначає низьку динаміку торговельно-економічної взаємодії між Індією та Пакистаном.

Активізація двосторонніх економічних відносин має спорадичний характер. Після Сіаченського конфлікту, керівництво Пакистану пішло на діалог для досягнення

компромісу щодо розмежування територій у цьому районі. І хоча згодом переговори не сприяли нормалізації ситуації, індійсько-пакистанська торгівля дещо зросла.

У періоди економічних труднощів обидві країни також згадують одна про одну. Зокрема, у 1990 р. Індія допомогла Пакистану вирішити проблему нестачі ріпчастої цибулі та картоплі у зв'язку з неврожаєм цих овочів, а в 1997 р. – проблему дефіциту цукру, постачивши в Пакистан близько 500 т цукру. А, наприклад, коли після випробувань Індією та Пакистаном ядерної зброї в 1998 р. низка країн запровадила щодо них санкції і це, відповідно, зумовило згортання торгівлі з традиційними партнерами (зокрема, із США), обидві країни активізували двосторонню економічну взаємодію.

Як засвідчує статистика, на Пакистан традиційно припадає лише близько 0,8 % індійського експорту та 0,1 % індійського імпорту. Номенклатура товарів у взаємній торгівлі двох країн є досить обмеженою. Варто зазначити, що між Індією та Пакистаном досі немає базової торгової угоди, хоча ще 1996 р. Індія надала Пакистану статусу країни з режимом найбільшого сприяння торгівлі. Ісламабад, зі свого боку, утримувався від аналогічного кроку. У 2019 р. після теракту в Пулвамі Індія теж скасувала режим найбільшого сприяння для Пакистану.

Пакистанська сторона наполягає на скасуванні Індією всіх нетарифних бар'єрів, котрі існують. Нетарифні обмеження, що застосовуються Індією щодо Пакистану, – це насамперед ліцензування імпорту, складні митні процедури та адміністративні формальності, а також досить жорсткі вимоги щодо отримання в'їзних віз до Індії для пакистанських бізнесменів. Варто мати на увазі, що надання Пакистану статусу країни з режимом найбільшого сприяння в торгівлі було, скоріше, декларативним рішенням, оскільки в Індії у торгівлі з Пакистаном зберігається список «чутливих» товарів (sensitive list), що складається із приблизно 1700 найменувань. У Пакистану, своєю чергою, є перелік товарів, заборонених до ввозу з Індії (negative list), відповідно до якого і здійснюється імпорт. Номенклатура цих товарів періодично переглядається, станом на 2022 р. це було 1209 найменувань.

За 2020 р. загальний обсяг індійського експорту до Пакистану становив 282 млн дол. США. Основними статтями традиційно є цукор та кондитерські вироби, бавовна, хімічні реактиви, волокно ручного прядіння, різні овочі та коренеплоди. В індійському імпорті з Пакистану (2,5 млн дол. упродовж 2020 р.) – фрукти, насамперед цитрусові, очищені горіхи, кавуни, далі – мінеральне паливо, мінеральне масло, віск та парафін, крім того, сіль, сульфати, цемент, вапно, деякі хімічні реактиви.

Серед основних причин, які значною мірою стримують розвиток індійсько-пакистанської торгівлі, можна виокремити такі:

1) слабе транспортне сполучення між країнами. Надійним каналом торгівлі, що функціонує стабільно, є морське сполучення, яке здійснюється через порти Мумбаї та Карачі. Оскільки єдиний залізничний та автомобільний маршрут між містами Амрітсар

і Лахор (т. зв. прикордонний перехід «Атарі – Вагах») виявляється часто перевантаженим, а іноді його тимчасово закривають через різні проблеми на кордоні (зокрема, через періодичні вияви терористичної загрози), бізнесмени двох країн змушені доставляти свої вантажі морським шляхом;

2) високі трансакційні витрати, спричинені корупцією. За підрахунками, сума усіляких поборів на маршруті «Мумбаї – Карачі» в середньому становить 17-18 % вартості від усіх накладних витрат. *Для порівняння:* накладні витрати на маршруті «Мумбаї – Дубаї – Карачі» становлять 3–5 %. А відносно перевезення вантажів (за оцінки вартості транспортування на 1 км) зазначений маршрут є в 2,6 раза ефективнішим, ніж маршрут «Мумбаї – Карачі», оскільки скорочує транспортні витрати від 30 до 50 % та час доставки вантажів з 5 до 2,5 днів;

3) складнощі з розмитненням вантажів у портах, тяганина, що триває часом до 9–16 днів;

4) існування величезної кількості нетарифних бар'єрів у двосторонній торгівлі, серед яких – національні промислові стандарти, санітарно-ветеринарні та фітосанітарні норми;

5) труднощі при оплаті товарів через акредитив та при здійсненні інших банківських операцій;

б) певні складнощі з отриманням ділових та інших віз.

Усі ці обмеження призводять до того, що поряд з офіційною торгівлею між Індією та Пакистаном розвивається й неофіційна, обсяги якої, за альтернативними оцінками, становлять від 250 млн до 2 млрд дол. США. Єдиною метою тут є прагнення оминати митні бар'єри. Контрабандна торгівля здійснюється каботажом Аравійським морем, авіап перевезеннями через треті країни, в першу чергу через ОАЕ (Дубай), контейнерами – по морю через Сінгапур, Центральну Азію (що в кінцевому рахунку виходить набагато дешевше, ніж сплата непомірно високих імпорتنих та експортних мит), навіть на віслиюках через Афганістан.

Характерно, що з 2008 р. між індійськими містами Саламабад та Чаккан-да-Багх і пакистанськими Чакоті та Равалкотом почала здійснюватися безмитна прикордонна торгівля через «лінію контролю» в Кашмірі. Відповідно до досягнутих домовленостей обидві сторони можуть експортувати загалом 21 найменування товарів. При цьому конкретні списки дозволених до експорту товарів з обох боків приблизно однакові – це килими, шалі та вишиті вироби, дерев'яні меблі, свіжі овочі та фрукти, горіхи, спеції, мед та ін.

З метою надання додаткового імпульсу розвитку індійсько-пакистанських економічних зв'язків пропонують вдатися до т. зв. «китайської моделі», суть якої полягає в тому, що нормалізація двосторонньої економічної співпраці має передувати вирішенню прикордонних суперечок та інших політичних розбіжностей. Ця модель

вже довела свою певну ефективність між Індією та КНР, які упродовж останніх десятиліть почали активно розвивати торговельно-економічні зв'язки за наявності взаємних територіальних претензій.

2.3. Участь у регіональних організаціях та багатосторонніх форматах. Союз демократій

У 2010-ті роки Індія почала інвестувати ресурси в численні регіональні організації. Вона продовжує активну зовнішньополітичну діяльність у Південній Азії в рамках Асоціації регіонального співробітництва Південної Азії (SAARC) (діє з 1985 р.), Асоціації держав басейну Індійського океану, Ініціативи Бенгальської затоки (BIMSTEC) для багатогалузевого технічного та економічного співробітництва (за участю Індії, Бангладеш, Бутану, М'янми, Непалу, Шрі Ланки й Таїланду), проєкту «Співпраця Меконг – Ганг» (за участю Індії, Таїланду, М'янми, Кампучії, Лаосу і В'єтнаму). Останні дві організації сприяли укладенню Угоди про вільну торгівлю Індія – АСЕАН, яка діє з 2010 р.

Окрім цього, Індія створює нові формати для просування своїх інтересів у різних регіонах. Серед них – проведення самітів Індія – Африка (відбулися в 2008, 2011 і 2015 рр., з 2020 р. – форум-саміт) та Індія – Острівні Тихоокеанські держави (в 2014 і 2015 рр.), започаткування діяльності Асоціації узбережжя Індійського океану (Indian Ocean Rim Association, IORA). Для відносин з ключовими центрами сили, які не належать до Заходу, Індія використовує платформи Шанхайської організації співробітництва (ШОС) та БРІКС.

Паралельно посилюється співпраця із США у форматі *Чотиристороннього діалогу з безпеки (QUAD)*, практично оформленому в 2021 р.

Заявлений позитивний характер нового альянсу як спрямованого на вирішення проявів глобальних проблем в Індо-Тихоокеанському регіоні (зміна клімату, пандемія COVID-19, регулювання ринку технологій і новітніх комунікацій, кібербезпеки тощо) не приховує підтекст нового утворення.

Підчас роботи установчого саміту (березень 2021 р.) було окреслено чотири стратегічні напрями співпраці, що відповідають інтересам учасників «квартету»:

- *безпека мореплавства* у Східному та Південно-Китайському морях та Індійському океані – особливе занепокоєння викликає мілітаризація КНР спірних островів, територіальні претензії на японські острови Сенкаку, будівництво китайської морської бази у Папуа-Нова Гвінея в 120 милях від територіальних вод Австралії;

- *безпека логістичних ланцюгів*: постачання критично важливих товарів, зокрема медичного призначення, у цьому аспекті розглядалися можливості створення спеціального механізму забезпечення вакцинами проти COVID-19 виробництва Індії за

пільговими кредитами США, Японії та Австралії для бідніших країн Південно-Східної Азії – конкуренція з «вакцинальною дипломатією» Китаю; питання постачань рідкоземельних металів, незамінних для високотехнологічних, у т. ч. оборонних виробництв, де контроль КНР над значною часткою світового ринку створює додатковий політичний тиск;

- *забезпечення технологічних переваг*, особливо у сфері інформаційних та телекомунікаційних технологій, освоєння космосу; крім того, незважаючи на першість Китаю в освоєнні 5G, країни QUAD усвідомлюють необхідність зосередитися на власних здобутках у цій сфері, зважаючи на виявлені негативні «ризики» китайських технологій;

- *простір для дипломатичних ініціатив*, спрямованих на поглиблення взаємодії з державами регіону із використанням регіональних сталих зв'язків (Японія – як комунікатор із Камбоджею та М'янмою) і розвитку економічної співпраці з АСЕАН, АТЕС та іншими структурами.

Питання *безпекової співпраці* не внесено до переліку пріоритетних напрямів, проте у підсумковому комюніке підтверджено «загальне бачення вільного і відкритого Індो-Тихоокеанського регіону», заявлено про готовність розвивати співпрацю у сфері безпеки з метою «зміцнення порядку, заснованого на міжнародному праві» та «відповіді на виклики у Східно-Китайському і Південно-Китайському морях».

Прем'єр-міністр Індії Н. Моді виступив з окремою заявою щодо QUAD, назвавши її учасників «четвіркою глобального добра», що готова працювати заради просування «спільних цінностей і сприяння безпечному, стабільному й процвітаючому Індо-Тихоокеанському регіону». Такий крок Індії, яка формально не має союзницьких відносин із США та разом із КНР та РФ входить до Шанхайської організації співробітництва, може свідчити про перегляд Індією традиційного принципу «стратегічної автономності» та прагнення відігравати активнішу роль в регіоні.

Ці процеси супроводжуються низкою заяв індійських військових високопосадовців щодо необхідності серйозних змін у збройних силах Індії задля протистояння загрозам з боку Китаю і Пакистану та підтримки розвитку військово-технічного співробітництва в рамках QUAD. Стимування Пекіна, поведінку якого індійська сторона прямо називає дедалі агресивнішою і такою, що суперечить принципу «безпеки і зростання для всіх в регіоні» (Security and Growth for all in the Region, SAGAR), є основним мотивом змін зовнішньополітичної тактики Індії останніх років.

Агресія РФ проти України, що триває, вплинула на безпековий контекст в ІТР. Посилення оборонної та військово-політичної взаємодії між Японією і Австралією (Reciprocal Access Agreement, RAA), утворення тристороннього оборонного альянсу AUKUS підштовхують Індію до пошуку способів забезпечення інтересів безпеки

відповідно до нової стратегічної ситуації в регіоні. Це вимагатиме врахування одночасно і серйозної залежності від постачання російської військової техніки, і посилення санкційного режиму проти РФ, що його запроваджують провідні держави демократичного світу.

Російське воєнне вторгнення в Україну неочікувано створило для Індії вигідну дипломатичну ситуацію: союзники по QUAD готові «закрити очі» на *небажання Індії публічно займати жорстку позицію щодо Росії* та відмову засудити широкомасштабне вторгнення Росії в Україну (голосування щодо резолюцій ООН) задля збереження її на стороні ліберальних демократій у регіональному та глобальному протистоянні з КНР. Японський прем'єр-міністр оголосив про наміри інвестувати в індійську економіку 42 млрд дол. протягом наступних п'яти років, підкресливши тим самим перспективні переваги від долучення до демократичного табору.

Китай також вдається до низки дипломатичних кроків, прагнучи забезпечити присутність представників Індії на цьогорічному саміті БРІКС. Китайська сторона запропонувала почати в обох країнах «Індійсько-китайський цивілізаційний діалог», а також Форум торговельно-інвестиційного співробітництва Індії та Китаю.

Індія важлива для західних партнерів як найбільша демократія та регіональна військова потуга, що здатна стримувати КНР в ІТР та у глобальній конкурентній боротьбі. Однак надмірна тривала експлуатація цієї «золотої карти» може коштувати Індії підтримки ліберального світу, зважаючи на наявність загроз її територіальній цілісності від того ж Китаю та інших регіональних гравців.

2.4. Росія у зовнішній політиці Індії

Прагнення диверсифікації зовнішньополітичних зв'язків та уникнення геополітичної залежності в рамках політики неприєднання дозволили Індії зберегти тісні відносини з Росією, яка залишається для РІ важливим актором на Євразійському просторі, а також стратегічним партнером у сфері оборонно-промислового комплексу (ОПК), сільського господарства та енергетики.

Обидві держави підтримують прагматичний підхід у взаємовідносинах, особливо щодо аспектів, які становлять значний інтерес для сторін. З 1998 р. в умовах накладених на Індію санкцій у зв'язку з ядерними випробуваннями в рамках проекту Порухран-ІІ РФ залишалася основним партнером у постачанні високотехнологічної продукції ОПК та у співпраці в ядерній енергетиці. РФ засуджувала дії сепаратистських формувань у штаті Джамму і Кашмір. Водночас РІ послідовно підтримувала російський наратив щодо формування багатопольярного світового порядку і стала активною учасницею низки багатосторонніх форматів, зокрема між Росією, Індією та Китаєм (РІК) та БРІКС. Росія стала одним з ініціаторів надання Індії

повноправного членства у Шанхайській організації співробітництва в 2017 р. РІ зайняла нейтральну позицію щодо тимчасової окупації Росією Кримського півострова та повномасштабної агресії РФ проти України. Росія, зі свого боку, уникає відкритої підтримки будь-якої зі сторін у прикордонному конфлікті між Індією та Китаєм.

Особливо привілейоване стратегічне партнерство та геополітичні інтереси Індії

Високий рівень індійсько-російських відносин успадкований іще з часів холодної війни (1960-ті – 1970-ті роки), коли обидві сторони вбачали значну спільну загрозу з боку КНР (особливо в контексті індійсько-китайського прикордонного конфлікту 1962 р. та радянсько-китайських прикордонних зіткнень наприкінці 1960-х років), а Індія також із боку Пакистану – близького партнера КНР. Один з основоположних документів індійсько-радянських відносин – Договір про мир, дружбу і співробітництво – був підписаний 9 серпня 1971 р. – за кілька місяців до Третьої індійсько-пакистанської війни (грудень 1971 р.).

Після розпаду СРСР між Індією та Росією 11 жовтня 1993 р. було підписано новий основоположний документ – Договір про дружбу і співробітництво, покликаний регулювати відносини за нової ситуації в міжнародних відносинах і трансформації внутрішньополітичного життя в РФ²⁹.

Міжнародні санкції, запроваджені щодо Індії через ядерні випробування в 1998 р., з одного боку, та зміна зовнішньополітичних пріоритетів Росії (особливо внаслідок погіршення відносин із Заходом на фоні війни у Югославії) – з іншого, спричинили активізацію контактів між державами.

Кульмінацією цього зближення стало започаткування багатостороннього формату між Росією, Індією та Китаєм і підписання 5 жовтня 2000 р. Декларації про стратегічне партнерство між РФ та РІ. У цьому документі сторони декларували зміцнення зв'язків у політичній, оборонній, торговельно-економічній, культурній та науково-технічній сферах. Про готовність підтвердити взаємну довіру свідчить, зокрема, пункт про «взаємне інформування про заплановані зовнішньополітичні ініціативи на міжнародній арені»³⁰. Документ також закріпив на постійній основі щорічні саміти на найвищому рівні.

Під час візиту до Індії тодішнього президента РФ Д. Медведєва 21 грудня 2010 р. було підписано Спільну заяву «Десятиліття стратегічного партнерства між Російською Федерацією та Республікою Індія та перспективи його розвитку», у якій декларувалося, що протягом останніх десяти років відносини між державами набули рівня «особливо

²⁹ Договір о дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Индией. 11 октября 1993 г. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901884900>

³⁰ Declaration on Strategic Partnership between the Republic of India and the Russian Federation. 2000. 05 October. URL: <https://mea.gov.in/Images/pdf/DeclerationStrategicPartnership.pdf>

привілейованого стратегічного партнерства». Це формулювання мало на меті підкреслити високий рівень координації зовнішньополітичних підходів щодо міжнародних та регіональних питань, а також співпраці в багатьох сферах, насамперед військово-технічній, економічній, високих технологій³¹.

Між Індією та Росією постійно відбуваються щорічні саміти на найвищому рівні. Напередодні останнього подібного заходу, що відбувся 6 грудня 2021 р., було започатковано формат зустрічей міністрів закордонних справ та міністрів оборони «2 + 2», який формально демонструє серйозність намірів сторін координувати кроки в міжнародній та регіональній політиці³².

Після 2014 р. обидві держави прагнуть максимально зберегти високий рівень політичних відносин і довіри попри конфронтацію між Росією та Заходом, а також перманентну загрозу ескалації прикордонних суперечок між Індією та Китаєм³³, піком якої стали сутички в регіоні Ладакх у 2020 р.

Для Індії важливо уникнути ризиків, пов'язаних зі зближенням Росії та Китаю, а також активізацією відносин між РФ та Пакистаном³⁴. Конфронтація із західними державами змушує російську владу активніше шукати підтримку, насамперед серед партнерів в ІТР, де найбільш актуальним залишається зміцнення й розширення відносин із КНР. РІ зацікавлена в тому, аби щільна російсько-китайська військово-політична та військово-технічна співпраця не була спрямована проти її інтересів.

До того ж, індійську сторону насторожує зближення між Росією та Пакистаном, спричинене погіршенням безпекової ситуації в Афганістані³⁵, особливо після оголошення про відведення контингенту НАТО з цієї держави в 2014 р., а також бажання диверсифікувати співпрацю з державами регіону у військово-технічній та паливно-енергетичній сферах. Але попри суттєві результати такої співпраці (продаж партії військових гвинтокрилів Мі-17 та Мі-35, постачання російських двигунів РД-93 для літаків ІЛ-17, а також регулярні військові навчання «Дружба» з 2016 р.), вона не набула динаміки та масштабу подібних до індійсько-російського співробітництва³⁶.

³¹ Joint Statement: Celebrating a Decade of the India-Russian Federation Strategic Partnership and Looking Ahead. December 21, 2010. URL: <https://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/51118/Joint+Statement+Celebrating+a+Decade+of+the+India+Russian+Federation+Strategic+Partnership+and+Looking+Ahead>

³² Ярмоленко В. Підсумки XXI Щорічного індійсько-російського Саміту 6 грудня ц. р. Київ : НІСД, 2021. 09 груд. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/summit-idiya-rosiya.pdf>

³³ Trenin D. Russia-India: From Rethink to Adjust to Upgrade / Carnegie Endowment for International Peace. 2021. 02 Dec. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/85903>

³⁴ Zakharov A. Can the Russia-India Friendship Survive in the New Bipolar World? / Carnegie Endowment for International Peace. 2021. July 14. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/84960>

³⁵ Daly J. C. India Alarmed by Implications of First Pakistani-Russian Joint Military Exercise / The Jamestown Foundation. 2016. Oct. 03. URL: <https://jamestown.org/program/india-alarmed-implications-first-pakistani-russian-joint-military-exercise/>

³⁶ Строкань С. Россия и Пакистан стреляют вместе: Москва и Исламабад готовятся отражать растущие угрозы в Азии. *Коммерсантъ*. 2021. 27 сент. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5007012>

У регіональному вимірі Індія розглядає Росію як важливого актора у безпековій і торговельно-економічній співпраці у Євразії. РІ зацікавлена в стабілізації ситуації в Афганістані та уникнення можливого поширення дестабілізації у Центральній Азії, де ключову роль у забезпеченні безпеки визнає за Росією³⁷. РФ стала одним з ініціаторів надання Індії повноправного членства у Шанхайській організації співробітництва, про що було заявлено під час саміту в Уфі у 2015 р. (нові держави-члени були прийняті до ШОС під час саміту в Астані³⁸ в 2017 р.).

Це повинно було відкрити доступ РІ до майданчика для спільного обговорення та вирішення питань у регіоні³⁹, на якому представлений також Китай. Останній, у відповідь на це, для врівноваження інтересів сторін підтримав також членство Пакистану у ШОС⁴⁰. Аналогічно Росія підтримала членство Індії у форумі Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), а також послідовно виступає за надання їй статусу постійного члена в Раді Безпеки ООН⁴¹.

Для обох держав, що зближаються, важливо продемонструвати стратегічну автономію та самодостатність у відносинах з іншими глобальними акторами. Індія демонструє незалежну позицію у відносинах із Заходом, уникаючи можливих ризиків від зближення в рамках QUAD, а також потребує потенційного посередника в періодичній конфронтації з Китаєм. РФ, на відміну від КНР, переважно нейтрально сприймає активізацію багатосторонніх форматів співпраці Індії з безпекових та фінансово-економічних питань із західними державами в ІТР.

Певним чином це пояснює переважно нейтральну позицію Індії щодо російської широкомасштабної агресії проти України. Прем'єр-міністр Н. Моді був одним із перших іноземних високопосадовців, який провів телефонну розмову з главою РФ 24 лютого 2022 р., та першим офіційним представником держав регіону ІТР, котрий після початку повномасштабного збройного вторгнення РФ в Україну уже 26 лютого 2022 р. провів телефонні перемовини з Президентом України В. Зеленським. Індія утрималася під час голосування на надзвичайній сесії Генеральної Асамблеї ООН щодо резолюцій ES-11/1 від 2 березня 2022 р. та ES-11/2 від 24 березня 2022 р., у яких висловлені жалі з приводу вторгнення Росії в Україну, вимога щодо повного виведення військ РФ з території України та відкликання визнання т. зв. «ДНР» та «ЛНР». Під час офіційного турне країнами Європи на початку травня 2022 р. Н. Моді закликав до

³⁷ Joshi N. India-Russia Relations and the Strategic Environment in Eurasia. *Acta Slavica Iaponica*. 2007. No. 16. P. 198. URL: https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no16_1_ses/10_joshi.pdf

³⁸ 3 березня 2019 р. – м. Нур-Султан.

³⁹ Joshi N., Sharma R. K. India-Russia Relations in a Changing Eurasian Perspective. *India Quarterly*. 2017. No. 1. P. 41. URL: <https://doi.org/10.1177/0974928416683056>

⁴⁰ Kapoor N. India-Russia Ties in a Changing World Order: In Pursuit of a 'Special Strategic Partnership'. *ORF Occasional Paper*. October 2019. P. 5. URL: https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2019/10/ORF_OccasionalPaper_218_India-Russia_NEW-30Oct.pdf

⁴¹ Ibid. P. 46.

припинення війни між Росією та Україною та заявив, що в цьому конфлікті жодна зі сторін «не буде переможницею»⁴².

Залежність від російського ОПК

Довготривала співпраця між Індією та Росією в оборонно-промисловому комплексі (ОПК) трансформувалась у відчутну залежність першої від імпорту ключової продукції й технологій із РФ. За різними оцінками, у оборонній сфері продукція ОПК Росії/СРСР становить від 60 до 85 %⁴³. Саме експорт до Індії допоміг підприємствам ВПК Росії пережити кризу 1990-х років⁴⁴. З метою інституціоналізації розвитку цього напрямку двосторонньої співпраці в 2000 р. було створено Індійсько-російську міжурядову комісію з військово-технічного співробітництва (ВТС).

Згідно з даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI), протягом 2021 р. Індія імпортувала продукцію ВПК РФ на суму понад 1,392 млрд дол. США, що становило 31,53 % від загального обсягу відповідного імпорту (всього – понад 4,4 млрд дол. США)⁴⁵. Водночас протягом цього періоду за експортом продукції ВПК до Індії Росію вперше випередила Франція (загальна сума становила 2,134 млрд дол. США, або 48,34 % від загального показника імпорту військової продукції)⁴⁶. Усього протягом 30 років (із 1991 до 2021 рр.) загальний імпорт російської військової продукції до Індії становив понад 44,1 млрд дол. США (63,35 % від загального показника).

Для Росії індійський ринок також є ключовим: за підсумками 2021 р., постачання до Індії сягало показника 50,8 % від загального експорту продукції ВПК РФ, а всього протягом 1991–2021 рр. цей показник становив 28,83 %⁴⁷.

Однією з особливостей цього напрямку співпраці є також те, що РФ сприяла передачі технологій та створення спільних з Індією підприємств з виробництва оборонної продукції⁴⁸. У рамках цього підходу, зокрема з 2016 р., налагоджено спільне виробництво винищувачів Су-30МКІ, танків Т-90, надзвукових протикорабельних

⁴² PM Modi renews call to end Russia-Ukraine war, says no country will be a winner. *Hindustan Times*. 2022. May 02. URL: <https://www.hindustantimes.com/india-news/pm-modi-renews-call-to-end-russia-ukraine-war-says-no-country-will-be-a-winner-101651509023184.html>

⁴³ Lalwani S., Sagerstrom T. What the India-Russia Defence Partnership Means for US Policy. *Survival*. 2021. No. 63(4). P. 152. URL: <https://doi.org/10.1080/00396338.2021.1956196>

⁴⁴ Chenoy A. M. India and Russia in the Changing International Setting. *International Studies*. 2010. No. 47(2–4). P. 442. URL: <https://doi.org/10.1177/002088171104700423>

⁴⁵ TIV of arms exports to India, 1991–2021 / Stockholm International Peace Research Institute. URL: https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php

⁴⁶ Цей показник, який становив 38,77 % від загального обсягу імпортованої з Франції до Індії продукції ВПК протягом 1991–2021 рр. (див.: TIV of arms exports to India, 1991–2021 / Stockholm International Peace Research Institute. URL: https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php), також можна пояснити реалізацією підписаного у вересні 2016 р. контракту на постачання французьких винищувачів Rafale для ВПС Індії.

⁴⁷ Відповідно до даних SIPRI (див.: TIV of arms exports from Russia, 1991–2021 / Stockholm International Peace Research Institute. URL: https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php). Для порівняння: експорт продукції ВПК РФ до КНР у 2021 р. був майже вдвічі нижчий.

⁴⁸ Ibid. P. 443.

ракет PJ-10 «BrahMos». У березні 2020 р. в м. Корва (Індія) започатковане спільне підприємство Indo-Russian Rifles Private Ltd., котре вироблятиме автомати Калашнікова «двохсотої серії». Відповідно до Протоколу про внесення змін до міжурядової угоди про співпрацю в галузі виробництва стрілецької зброї, підписаного в грудні 2021 р., передбачається виготовлення 600 тис. одиниць автоматів АК-203.

Росія забезпечує постачання в Індію літаків МІГ-29К, вертольотів Мі-17 та Ка-31, а також здійснює модернізацію винищувачів МІГ-29 ВПС Індії.

У 2018 р. між Індією та РФ було підписано контракт на постачання п'яти полкових комплексів ЗРС С-400 «Тріумф» на суму 5,43 млрд дол. США. Це поставило Нью-Делі перед загрозою потрапляння під санкції США в рамках закону «Щодо протидії противникам Америки шляхом санкцій» (CAATSA), прийнятого 2017 р. Проте вже наприкінці грудня 2021 р. перша батарея цього комплексу була дислокована на території прикордонного з Пакистаном індійського штату Пенджаб.

У листопаді 2021 р. директор Федеральної служби з військово-технічного співробітництва Д. Шугаєв заявив, що Індія може однією з перших отримати новітню ЗРС С-500 «Прометей».

Значним напрямом є ВТС із Росією у сфері ВМС. У 2011 р. Індія взяла в оренду на десять років російську субмарину «Непра» (проект 97 І «Щука-Б»), яка дістала назву «Чакра». Після глибокої модернізації на Північному машинобудівному підприємстві в м. Сєверодвінську в 2013 р. ВМС Індії було передано авіаносний крейсер «Адмірал Флоту Радянського Союзу Горшков», який надалі отримав назву «Вікрамадітья». Рішення про надання бойового судна було ухвалене ще в 2004 р., надалі в процесі модернізації російською стороною вартість угоди збільшилася з 974 млн. дол. США до 2,9 млрд дол. США⁴⁹. У червні 2014 р. «Вікрамадітья» було формально прийнято до складу ВМС Індії. Подібно до цього типу авіаносних крейсерів спроектовано авіаносець «Вікрант» – перше таке судно, збудоване на виробничих потужностях на території Індії (одним із розробників системи стало Невське проектно-конструкторське бюро). У 2018 р. між Росією та Індією було підписано контракт на постачання індійським ВМС трьох багатоцільових фрегатів проекту «Тальвар» – «Тер», «Таргаш» і «Тріканд».

Режим міжнародних санкцій, уведених проти Росії у зв'язку із повномасштабною агресією проти України, поступово дає негативний ефект для подальшого продовження ВТС. Так, за повідомленням американського видання Defense News, Міністерство оборони Індії призупинило переговори з АТ «Рособоронекспорт» та АТ «Вертольоти Росії» щодо придбання в Росії 10 гелікоптерів дальнього радіолокаційного стеження К-31 вартістю 520 млн дол. США. Ймовірною

⁴⁹ Gorshkov deal finalised at USD 2.3 billion. *The Hindu*. 2010. March 10. URL: <https://www.thehindu.com/news/national/article59909925.ece>

причиною вказуються сумніви індійської сторони щодо можливостей Москви виконати замовлення та здійснювати операції із грошовими переказами⁵⁰.

Стан і перспективи торговельно-економічної співпраці

Економічний складник індійсько-російських відносин залишається найменш розвиненим, переважно через недостатньо розвинені логістичні зв'язки. Товарообіг, відповідно до даних Міністерства торгівлі та промисловості Індії, протягом 2021–2022 календарних років становив понад 11,868 млрд дол. США (на 45,78 % більше за попередній період) із негативним для Індії сальдо⁵¹.

Понад половину експорту РФ (5,250 млрд дол. США⁵², або майже на 50 % більше, ніж протягом попереднього року) до Індії протягом цього періоду становили мінеральні палива, нафта та продукти її переробки. Серед інших найбільших статей – «природні або культивовані перли, дорогоцінні або напівдорогоцінні камені, метали, ювелірні вироби, монети» (1,253 млрд дол. США), «добрива» (773,54 млн дол. США), «проектні товари» (520,45 млн дол. США)⁵³. Серед найбільших статей експорту Індії до РФ були «електричні машини та обладнання, їх частини; записувачі та програвачі звукозаписування, телебачення, зображення та звукові записи і їх деталі» (понад 518 млн дол. США), «фармацевтичні продукти» (479,51 млн дол. США), «ядерні реактори, котли, машини та механічні прилади, а також їх частини» (302,45 млн дол. США), «залізо та сталь» (239,82 млн дол. США), «органічні хімікати» (близько 231 млн дол. США)⁵⁴.

Водночас на торгівлю із РФ припадає лише 1,28 % від загального товарообігу Індії з іншими державами світу⁵⁵.

Паливно-енергетична сфера залишається однією з найбільш пріоритетних для Індії у співпраці з Росією. Швидкі темпи зростання економіки та відсутність достатньої кількості власних ресурсів робить Індію залежною від закупівель іноземної енергетичної сировини. За підсумками 2021–2022 фінансового року частка імпортованої нафти до Індії збільшилась до 85,5 % та сягнула 119,2 млрд дол. США⁵⁶.

⁵⁰ Raghuvanshi V. India halts Ka-31 helicopter deal with Russia. *Defense News*. 2022. May 16. URL: <https://www.defensenews.com/global/asia-pacific/2022/05/16/india-halts-ka-31-helicopter-deal-with-russia/>

⁵¹ Department of Commerce: Export Import Data Bank: Country – wise / Ministry of Commerce and Industry. 2022. May 11. URL: <https://tradestat.commerce.gov.in/eidb/iecnt.asp>

⁵² Department of Commerce Export Import Data Bank Import: Country-wise all commodities. Country: Russia. URL: <https://tradestat.commerce.gov.in/eidb/Icntcom.asp>

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Department of Commerce Export Import Data Bank Export: Country-wise all commodities. Country: Russia. URL: <https://tradestat.commerce.gov.in/eidb/ecntcom.asp>

⁵⁵ Ibidem ; для порівняння: аналогічний показник для США – 11,54 % (понад 106,98 млрд дол. США), для Китаю – 11,34% (понад 104,94 млрд дол. США) (див.: Trade Statistics / Ministry of Commerce and Industry. URL: <https://commerce.gov.in/trade-statistics/>)

⁵⁶ Індія подвоїла витрати на імпорт нафти у 2021–2022 фінансовому році. *Enkorr*. 2022. 25 квіт. URL: https://enkorr.ua/ru/news/ndya_podvola_vitrati_na_mport_nafti_u_2021-2022_fnansovomu_roc/250583

У контексті нарощування частки скрапленого природного газу (СПГ) на внутрішньому ринку до 15 % до 2030 р. Індія намагається збільшити обсяги його постачання з РФ⁵⁷. У 2012 р. між індійською державною компанією GAIL⁵⁸ та дочірньою компанією «Газпрому» GM&TS⁵⁹ було підписано контракт строком 20 років на щорічне постачання 2,5 млн м³ СПГ з Росії до Індії⁶⁰. Наприкінці жовтня 2021 р. відбулося пробне постачання танкером-газовозом «Маршал Василевский» СПГ об'ємом 162,5 тис. м³, виготовленого на потужностях заводу «Ямал СПГ» (власність НОВАТЕК), з порту Сабетта (Росія) до порту Дабгол (Індія) через західний відрізок Північного морського шляху⁶¹.

Загроза ембарго на російські нафту та нафтопродукти з боку більшості держав G7 та ЄС дає можливість індійським компаніям отримати вигідніші пропозиції щодо закупівлі енергоресурсів з Росії. Так, на початку квітня 2022 р. міністерка фінансів Індії Нірмала Сітхараман визнала, що офіційний Нью-Делі розпочав закупівлю дешевшої нафти з РФ⁶². Індійські державні компанії принаймні вдвічі збільшили закупівлі нафти від контрагентів із Росії, надаючи перевагу приватним угодам, а не купуючи її через публічні тендери⁶³. Згідно з інформацією видання The Hindu, із 24 лютого до початку квітня 2022 р. індійська державна нафтогазова компанія BPCL⁶⁴ придбала принаймні 16 млн барелів нафти з РФ, переважно марки Urals, що становить увесь об'єм імпорту цієї сировини з Росії протягом 2021 р.⁶⁵. Проте існують ознаки того, що міжнародні санкції, накладені на Росію, створюють значні ризики, у т. ч. іміджеві, для компаній-підприємств, що здійснюють транспортування нафти з російських портів до Індії. Це, зокрема, спричинило труднощі для індійського паливно-енергетичного підприємства Oil and Natural Gas Corporation Ltd. (ONGC) у пошуку суден-криголамів, котрі повинні

⁵⁷ Sukhankin S. Russian LNG Shipments to India: Strategic Implications and Long-Term Prospects / The Jamestown Foundation. 2021. Nov. 02. URL: <https://jamestown.org/program/russian-lng-shipments-to-india-strategic-implications-and-long-term-prospects/>

⁵⁸ GAIL – аббревіатура від Gas Authority of India Limited.

⁵⁹ Gazprom Marketing and Trading Singapore.

⁶⁰ Gail India, Gazprom M&T Sign LNG Supply Deal. *Offshore Energy*. 2012. 01 October. URL: <https://www.offshore-energy.biz/gail-india-gazprom-mt-sign-lng-supply-deal/>

⁶¹ Свинцова Е. Маршал Василевский по СМП доставил первую партию с завода Ямал СПГ в индийский порт Дабхол. *Neftegaz.RU*. 26 октября 2021. URL: <https://neftegaz.ru/news/spg-szhizhenny-prirodnyy-gaz/704329-pervyy-gruz-s-zavoda-yamal-spg-pribyl-v-indiyskiy-port-dabkhol/>

⁶² India has already started buying Russian oil: Nirmala Sitharaman. *The Hindu*. 2022. April 1. URL: <https://www.thehindu.com/news/national/india-has-already-started-buying-russian-oil-nirmala-sitharaman/article65282561.ece>

⁶³ Chakraborty D., Cho S. India Soaks Up Every Major Russian Oil Variety as Flows Persist. *Bloomberg*. 2022. April 20. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-20/india-soaks-up-every-major-russian-oil-variety-as-flows-persist>

⁶⁴ BPCL – аббревіатура від Bharat Petroleum Corporation Limited.

⁶⁵ BPCL buys 2 million barrels of Russian Urals for May loading. *The Hindu*. 2022. April 6. URL: <https://www.thehindu.com/business/Industry/bpcl-buys-2-million-barrels-of-russian-urals-for-may-loading/article65297362.ece>

були здійснити постачання 700 тис. барелів нафти марки Sokol із нафтогазового родовища «Сахалін-1» до Індії з перевантаженням у порту в Південній Кореї⁶⁶.

Обсяг накопичених інвестицій російського капіталу в економіку Індії станом на 2020 р. становив 18 млрд дол. США. Серед найбільших проєктів – придбання в 2016 р. АТ «Роснефть» частки індійської компанії Essair Oil (7,8 млрд дол. США), до складу якої входить другий найбільший НПЗ Індії (9 % національного ринку); придбання АФК «Системи» та МТС місцевої телекомунікаційної компанії регіонального значення Shyam Teleservices, яку в подальшому було перетворено на міжрегіональне підприємство SSTL⁶⁷; відкриття в м. Хосур спільного з російським АТ «КамАЗ» підприємства «Kamaz Vectra Motors Ltd.».

Загальний обсяг інвестицій індійського капіталу в Росії станом на 2020 р. становив близько 9 млрд дол. США і концентрувався переважно в нафтогазовій сфері та фармацевтиці. З-поміж найбільших проєктів варто виокремити придбання індійською ONGC акцій родовищ нафти «Ванкорське» (Красноярський край) і «Таас-Юрях» (Якутія) в 2016 р., а також придбання акцій проєкту «Сахалін-1» з видобутку нафти та СПГ в 2001 р.⁶⁸.

Зазначимо, що офіційний Нью-Делі намагається у відносинах із РФ використовувати можливості, які виникають унаслідок міжнародних санкцій проти Росії. У березні 2022 р. видання The Print опублікувало інформацію про ухвалення урядом Індії, у відповідь на прохання РФ, можливості для російського капіталу інвестувати в боргові цінні папери індійських компаній⁶⁹. Окрім цього, обидві держави прагнуть поступово позбавитися взаєморозрахунків у доларах США, що дозволить російським контрагентам обходити західні санкції у здійсненні торговельних операцій з індійськими підприємствами. Частково про це було домовлено ще під час візиту президента Росії до Індії 6 грудня 2021 р. Та все ж конкретні консультації між центральними банками двох держав розпочалися в березні 2022 р.⁷⁰.

Росія вже запропонувала Індії використовувати відмінну від SWIFT платіжну систему: під час розрахунку рублі будуть депоновані в індійський банк і конвертовані в рупії, та сама система працюватиме у зворотному напрямку. Хоча не вирішеним

⁶⁶ Verma N., Saul J. India's ONGC struggling to move Russian oil to Asia as sanctions bite – sources. *Reuters*. 2022. April 27. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/indias-ongc-struggling-move-russian-oil-asia-sanctions-bite-sources-2022-04-26/>

⁶⁷ Топ российских инвестиций в Индию / РАСПП. 2020. 21 февр. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dgThwkIU05wJ:https://raspp.ru/business_news/top-russian-investments-in-india/+&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

⁶⁸ Топ-10 индийских инвестиций в Россию / РАСПП. 2020. 03 февр. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:lIPAZLhk4fYJ:https://raspp.ru/business_news/top10-indian-investments-in-russia/+&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

⁶⁹ Batra S. War no bar: India clears global pariah Russia's move to invest in Indian corporate debt. *The Print*. 2022. March 24. URL: <https://theprint.in/economy/war-no-bar-india-clears-global-pariah-russias-move-to-invest-in-indian-corporate-debt/884072/>

⁷⁰ Рубль-рупія: Індія збирається купувати енергоносії в РФ в обхід західних санкцій – FT. *Економічна правда*. 2022. 17 берез. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/17/684199/>

залишається питання, яким буде обмінний курс – фіксованим або мінливим, тобто наразі важко уявити, як така система стабільно функціонуватиме на практиці.

Але Індія відновила експорт у Росії деякої продукції: чаю, рису, фруктів, кави, морепродуктів, кондитерських виробів. При цьому вантажі проходять через грузинські порти. Угоди з російської сторони обслуговують Сбербанк і Альфа-банк, а з індійської – Bank of Maharashtra.

З Росією Індія також торгує дорогоцінними металами та каміннями, зокрема алмазами. Індія є третім найбільшим імпортером російських алмазів – у 2020 р. вона закупила 4,1 млн каратів на 638 млн дол. США, або 95 % алмазів, видобутих у світі. Тож підтримка санкцій, яка означала би відмову від російських алмазів, завдала б удару й по самій галузі ограновування в Індії з урахуванням поточного дефіциту сировини у світі. Постачання до Індії цієї продукції дозволяє обійти заборону на імпорт з Росії необроблених алмазів та діамантів. Якщо ж російський алмаз було огранено в Індії, його можна імпортувати.

Найбільша компанія, яка видобуває 93 % алмазів від усього об'єму в РФ, – група «АЛРОСА». За інформацією Bloomberg, нині через запроваджені проти компанії санкційні обмеження повністю припинилися постачання дорогоцінного каміння з РФ в індійське місто Сурат – світовий центр ограновування алмазів. «АЛРОСА» відрядила до Індії делегацію, щоб обговорити з місцевими клієнтами й трейдерами можливість постачати алмази в країну в обхід санкцій, зокрема можливість продажу російських алмазів за рублі або рупії.

3. УКРАЇНСЬКО-ІНДІЙСЬКІ ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ

3.1. Політична співпраця

Історія двосторонніх політичних відносин

Починаючи з 1992 р., українсько-індійські відносини відзначалися стабільністю, але протягом останніх десяти років спостерігається стагнація в політичній комунікації.

Перші роки незалежності можна вважати найбільш продуктивними у відносинах України та Індії. Саме тоді відбувалися візити високого та найвищого рівня. Так, у 1992 р. Індію відвідував президент Л. Кравчук, коли було підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Індія, який заклав правові основи для поглиблення двосторонніх відносин. У 1993-му до України приїздив президент Індії Ш. Даял Шарма. Відбувалися візити на рівні міністрів закордонних справ України та оборони.

Двосторонні відносини погіршилися наприкінці 1990-х років через низку причин. Зокрема, Україна уклала контракт на постачання танків до Пакистану. Крім цього, наша держава засудила випробування Індією ядерної зброї, а також підтримала економічні санкції проти Індії, запроваджені у відповідь на ці випробування. На початку 2000-х років відносини погравалися. Так, президент Л. Кучма відвідав Нью-Делі в 2002 р. У цей же час відбулося налагодження українсько-індійських міжпарламентських зв'язків. У грудні 2003 р. Індію вперше відвідав голова українського парламенту В. Литвин. Це був перший і поки що єдиний візит Голови Верховної Ради України до Індії.

У червні 2005 р. Україну відвідував президент Індії А. Калам. Наступний і наразі останній візит найвищого рівня до Індії відбувся в грудні 2012 р. Тоді цю державу відвідав В. Янукович.

Незабаром після вступу на посаду В. Зеленського, а саме 1 серпня 2019 р., відбулась його телефонна розмова з прем'єр-міністром Індії Н. Моді. Під час розмови йшлося про можливі обопільні візити. Президент України запросив прем'єр-міністра та президента Індії відвідати Україну в зручний для обох сторін час, проте через пандемію коронавірусу лідери держав не зустрілися.

За всю історію незалежності прем'єр-міністр Індії жодного разу не відвідував Україну. Єдиною серед індійських прем'єр-міністрів, хто перебував з офіційним візитом в Україні, була Індіра Ганді. Сталося це в 1982 р.

Міністр закордонних справ України (на той час П. Клімкін) востаннє перебував із візитом в Індії у 2017 р. Цей візит був доволі плідним, зокрема відбулася зустріч із керівником МЗС Індії Сушмою Сварадж. Українська сторона заявляла, що було

досягнуто домовленість про візит-відповідь з боку Індії за рік, проте цього не сталося. Міністри закордонних справ Індії ніколи не відвідували Україну.

Попри те, що 2020 р. міждержавні контакти в усьому світі були уповільнені через пандемію коронавірусу, можна констатувати зусилля обох сторін для збереження наявного рівня співпраці. На початку квітня 2020 р. відбувся тиждень Азії в МЗС України, у рамках якого профільний міністр провів шість телефонних розмов з азійськими колегами та організував чотири зустрічі з послами азійських країн, зокрема і з послом Республіки Індія.

Політична комунікація після початку російської агресії на сході України

У 2014 р. Індія достатньо стримано відреагувала на початок російської агресії проти України, не засудивши дії РФ та зайнявши нейтральну позицію.

Єдина заява щодо ситуації в Україні пролунала 5 березня 2014 р. (за уряду М. Сінгха), у якій було визнано принципи державного суверенітету й непорушності кордонів як основи міжнародного права.

У голосуванні за Резолюцію ГА ООН про територіальну цілісність України № 68/262, ухвалену 27 березня 2014 р., Індія утрималася. З 2016 р. Індія щороку голосувала проти резолюції «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, Україна». Так само Індія утримувалась і в голосуванні за резолюцію «Проблема мілітаризації АР Крим та м. Севастополь (Україна), а також Чорного і Азовського морів» у 2018–2020 рр.

Ще в 2014 р. разом із В. Путіним Індію відвідав представник російської окупаційної влади в Криму С. Аксьонов. Він зустрівся з групою індійських бізнесменів і підписав меморандум про взаєморозуміння з організацією «Індійсько-кримське партнерство». За словами Аксьонова, цей «документ» мав сприяти довготерміновій співпраці у широкому спектрі галузей – від машинобудування, фармацевтики, сільського господарства та туризму до інформаційних технологій. Після підписання угоди з бізнесменами, Аксьонов заявив журналістам, що його візит мав «приватний характер» і він не брав участі в офіційних церемоніях. Офіційне Нью-Делі спростовувало факт того, що Аксьонов був членом офіційної делегації.

У лютому 2020 р. Індію відвідували «заступники голови ради міністрів» Криму І. Ківіко та Г. Мурадов. Російська окупаційна влада подавала той візит як «робочий», а індійська сторона в неофіційних повідомленнях місцевої преси це заперечувала. Під час цього т. зв. «візиту» відбулася зустріч із президентом та керівництвом Міжнародного форуму БРІКС, асоціацією викладачів російської мови, а також із представниками ділових кіл Нью-Делі. За даними російського окупаційного уряду, у рамках «зустрічі» обговорили питання розвитку співпраці в торговельно-економічній, інвестиційній та гуманітарній сферах.

Понад те, були озвучені плани щодо проведення в Індії «Днів Республіки Крим в Індії», про це, зокрема, повідомляло російське інформагенство ТАСС. Такого роду заходи планувались у відповідь на проведення «Днів Індії у Криму», про що, за словами Мурадова, було досягнуто попередньої домовленості Наталією Поклонською з керівництвом індійського парламенту під час візиту делегації Держдуми до Індії в січні того ж року.

Україна однозначно негативно реагувала на подібні «контакти», які вповільнювали динаміку двосторонніх українсько-індійських політичних відносин.

Позиція Індії щодо російсько-української війни

Індія, з одного боку, офіційно не підтримує воєнну російську агресію і закликає до негайного припинення бойових дій та вирішення конфлікту дипломатичними методами. З іншого боку, Індія уникає відкритої критики дій РФ, а також відмовляється приєднуватися до західних санкцій або ж запроваджувати свої.

Політичну позицію Індії можна звести до таких ключових тез:

- війна між РФ та Україною має вирішуватися дипломатичним шляхом і на переговорах, у т. ч. прямих переговорах президентів обох країн;
- поважати треба територіальну цілісність та суверенітет усіх країн – членів ООН, як і міжнародне право;
- зміна регіонального або глобального балансу сил зброєю неприпустима, порядок, заснований на правилах, має втриматися;
- нейтралітет – це суверенне право будь-якої країни.

Під час голосування в Генасамблеї ООН 2 та 24 березня 2022 р. за резолюції, які засуджували дії РФ та вимагали негайного виведення російських окупаційних військ із території України, Індія утрималася від голосування, пояснюючи це необхідністю поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн та дотримуватися Статуту ООН. Іншими словами, утримання від голосування – це суверенне право Індії, яким вона скористалася. Те саме відбулося й раніше, іще 26 лютого того ж року, під час голосування за аналогічну резолюцію у Раді Безпеки ООН. Разом із тим, Індія постійно наголошувала на необхідності дотримання норм міжнародного права, статуту ООН, зауважуючи, що конфлікт треба вирішувати за допомогою дипломатії та діалогу, зокрема через прямі переговори між президентами України та РФ.

Індія намагалася тримати зв'язок з обома сторонами, але пріоритет мала Росія. Уже 24 лютого 2022 р., після початку війни, прем'єр-міністр Індії зателефонував до Москви та поговорив з Путіним, закликавши його до негайного припинення насилля шляхом діалогу. З президентом України індійський лідер поспілкувався через два дні, висловивши готовність сприяти мирним зусиллям. Пізніше, у Н. Моді було ще дві розмови з Путіним – 2 та 7 березня, і ще одна 7 березня – із В. Зеленським. Ключові

меседжі були ті ж самі – дипломатія та діалог мають завершити війну, а особливо прямий діалог між президентами.

Водночас Індія брала участь у наданні гуманітарної допомоги Україні практично з перших тижнів російського широкомасштабного вторгнення. Зокрема, 2 березня 2022 р. Національна група з реагування на надзвичайні ситуації (NDRF) відправила в Україну перший гуманітарний вантаж з ліками, теплим одягом та наметами багатоцільового використання. Починаючи з березня, за запитом українського уряду, Індія почала направляти гуманітарну допомогу в Польщу та Румунію, звідки її забирали в Україну.

Політична позиція індійської влади відносно війни, яку РФ розв'язала проти України, формується *за рахунок чотирьох основних компонентів*, це зокрема:

- усталене сприйняття в масовій свідомості індійців Росії як «старого друга» із ностальгічно-позитивними згадками індійсько-радянської дружби та партнерства;
- негативне сприйняття західної політики та в цілому антизахідних настроїв серед значної частини суспільства, на противагу РФ, яка не асоціюється з такими проблемами, як-от втручання у внутрішні справи, імперіалізм, критика за порушення прав людини тощо;
- домінування більш консервативного і реалістичного погляду на світову політику та міжнародні процеси, у т. ч. з екстраполяванням ситуації на свої проблеми⁷¹;
- нечіткий та незрозумілий до кінця образ України для індійського суспільства та еліт, низька стратегічна цінність України для Індії як партнера та усталений імідж України як «відверто проамериканської держави», яку використовують у проксівійні проти РФ.

Загалом, нейтральна позиція Індії *не означає приховану підтримку дій Кремля в Україні*. Індія постійно наголошує на необхідності дотримання норм міжнародного права, що є актуальним і для України. Критикувати Індію за нейтралітет та балансування, зумовлені радше питаннями світосприйняття, аніж ставленням до РФ, не варто. Так само як і вимагати повного приєднання до санкцій. Краще робити акцент на спільному захисті світового порядку, в якому мають бути чіткі правила, а не ідеологічні розколи, політичні війни та неконтрольована гонка озброєнь. Не варто також боятися підтримувати ідею настання поліцентричного світового порядку – це реальність, у якій сьогодні бачать свої можливості чимало держав, у т. ч. й Україна.

Індії не цікаве затягування війни в Україні, оскільки це відвертає їхніх союзників у США від Азії, а отже, послаблює американську присутність в Азії, яка відповідає безпековим інтересам Індії в контексті протистояння Китаю. Тобто Індія підтримує

---

⁷¹ Умовно кажучи, це зводиться до питання: «Чому Заходу можна здійснювати інтервенції з політичною метою, а Росії – не можна?»

будь-які мирні переговори України і, можливо, навіть може допомогти їх просувати на міжнародному рівні. Виступати посередником РІ не зможе з внутрішньо-політичних причин. Крім того, затягування війни ставить її у незручне становище відносно країн ЄС, у підтримці яких Індія зацікавлена, на протидію Китаю.

Більшість факторів, які формують позицію Індії щодо війни в Україні, не пов'язані з Україною, а здебільшого спричинені політико-ідеологічними питаннями, особливостями зовнішньої політики та внутрішнім сприйняттям індійцями навколишнього світу.

Російський фактор

Російський фактор у коротко- та середньостроковій перспективі буде присутній в українсько-індійських відносинах, що негативно впливатиме на розвиток двосторонньої політичної комунікації. Завдяки географічному положенню держав між Індією та Росією не було конфліктів. При цьому, особливості відносин між Індією та Росією протягом десятиліть такі, що розбіжності у позиціях не впливають на їхні двосторонні відносини. Індія не засудила введення радянських військ до Афганістану за радянських часів, підтримала російську позицію щодо Сирії і не засудила повномасштабне вторгнення РФ в Україну, а також не приєдналася до санкцій. Нейтральна позиція Індії у РФ сприймається як дружня.

3.2. Співпраця в галузі торгівлі

Зовнішня торгівля товарами відіграє важливу роль для Індії: за результатами 2020 р. вона становить майже чверть ВВП країни. Упродовж 2017–2020 рр. відбувалося нестійке відновлення торгівлі після того, як у 2015–2016 рр. сталося падіння експорту та імпорту, спричинене зменшенням цін на нафту та загалом попиту на товари у світі. У 2020 р. пандемія COVID-19 суттєво уповільнила розвиток торгівлі, унаслідок чого середньорічний темп приросту експорту в 2016–2020 рр. становив усього 1,4 %, а імпорту – 0,8 %. Зовнішня торгівля товарами Індії з країнами світу характеризується також негативним сальдо (додаток 3, рис. 1, 2).

Експорт продемонстрував зростання з 261 млрд дол. США у 2016 р. до максимального значення 324 млрд дол. США у 2018 р., проте в 2020 р. зменшився до 275,5 млрд дол. США. Товарна структура експорту дещо змінилася за рахунок збільшення часток експорту продукції хімічної промисловості, машин, устаткування та транспорту, продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини, а також металів та виробів із них (додаток 3, рис. 3). Це стало можливим завдяки стимулюванню виробництва та експорту продукції з більшою доданою вартістю, а також з огляду на трансформації у сільському господарстві, які дали змогу Індії за роки незалежності

перетворитися з імпортера на провідного експортера сільгосппродукції, зокрема рису, цукру та м'яса яловичини.

Щодо імпорту також простежується нестале відновлення: з 356,7 млрд дол. США – у 2016 р. до піку в 2018 р. на рівні 509,3 млрд дол. США та поступовим зменшенням до 368 млрд дол. США – у 2020 р. Ключовими товарами залишаються паливно-енергетичні, частка яких зросла за цей період найбільше. Машини, устаткування та транспорт, продукція хімічної промисловості також домінують у постачаннях із-за кордону. Зростання часток цих товарів є відображенням зовнішньоторговельної політики щодо імпорту необхідних засобів для виробництва та експорту товарів з доданою вартістю (*додаток 3, рис. 4*).

Найбільшими торговельними партнерами Індії в експорті були США, країни Азії (Китай, ОАЕ, Гонконг, Сінгапур, Бангладеш, Малайзія), Велика Британія та країни ЄС (Німеччина, Нідерланди). Попит на імпорт задовольнявся за рахунок увезення товарів, перш за все з азійських країн (Китай, ОАЕ, Ірак, Гонконг, Сінгапур, Республіка Корея, Індонезія), США, Південно-Африканської Республіки та Швейцарії (*додаток 3, рис. 5*).

У цьому контексті стає зрозумілим важливість торговельного співробітництва України з Індією, потенціал якого важко переоцінити. Індія уже входить до кола основних країн-партнерів України в експорті товарів. Динамічний розвиток економіки Індії (хоча й не такий значний, як Китаю), перспективи досягнення до 2024–2025 рр. ВВП у розмірі 5 трлн дол. США, а до 2030 р. – 10 трлн дол. США⁷², продовження зростання населення Індії (*додаток 3, рис. 6*), що формує один з найбільших споживчих ринків у світі, дають підстави вивести торгівлю між нашими країнами на новий рівень після відновлення економіки України від наслідків широкомасштабного збройного вторгнення РФ на територію суверенної Української держави.

За даними Держстату, двостороння торгівля товарами в 2021 р. досягла 3,5 млрд дол. США, що становить 2,5 % від зовнішньоторговельного обігу товарів України. Товарообіг між Україною та Індією збільшився на 28,3 % порівняно з 2020 р., продемонструвавши загалом тенденцію до зростання після різкого падіння в 2013–2015 рр. Експорт українських товарів до Індії збільшився на 26,5 % та встановився на рівні 2,5 млрд дол. США. Одночасно на 33,1 % збільшилося ввезення до України товарів індійського походження – до майже 1 млрд дол. США. Як і протягом попередніх років, у зовнішній торгівлі товарами з Індією зафіксовано позитивне сальдо, яке становило 1,5 млрд дол. США (*додаток 3, рис. 7*).

В експорті українських товарів до Індії (*додаток 3, рис. 8*) переважають продтовари та сільгоспсировина (в основному жири та олії рослинного походження, а також залишки і відходи харчової промисловості, насіння олійних рослин), частка

⁷² Pushed by 'Covid growth drivers', India on course to be \$5 tn economy by 2024–25. URL: <https://theprint.in/india/pushed-by-covid-growth-drivers-india-on-course-to-be-5-tn-economy-by-2024-25-says-puri/754430/>

яких дещо зменшилася з 83 % – у 2016 р. до 78,3 % – у 2021 р. Україна постачала від 8 до 10 % усього індійського імпорту сільськогосподарської продукції, забезпечивши суттєвий внесок у продовольчу безпеку цієї країни.

Збільшилася частка експорту продукції хімічної промисловості (здебільшого добрив) з 2,1 % – у 2016 р. до 12,9 % – у 2021 р., паливно-енергетичних товарів: з 0,1 % – у 2016 р. до 0,3 % – у 2021 р., але скоротилася частка експорту, машини, устаткування та транспорту: з 11,3 % – у 2016 р. до 4,0 % – у 2021 р., металів та виробів з них: з 2,7 % – у 2016 р. до 1,3 % – у 2021 р.

Товарна структура імпорту з Індії теж зазнала деяких змін (*додаток 3, рис. 9*). Найбільшу частку в імпорті, як і раніше, становила продукція хімічної промисловості (переважно фармацевтична продукція, каучук, гума (шини і покришки, камери гумові), інша хімічна продукція), яка незначно зменшилася: з 48,6 % – у 2016 р. до 47,3 % – у 2021 р.

На тлі диверсифікації Україною імпорту енергетичних ресурсів збільшилася частка імпорту паливно-енергетичних товарів з 4,8 % – у 2016 р. до 16,2 % – у 2021 р. Імпорт машин, устаткування та транспорту у 2021 р. становив 14,2 % від частки імпорту індійських товарів, на противагу 8,7 % – у 2016 р. Частка імпорту продтоварів та сільгоспсировини зменшилася за п'ять років з 20,7 до 12,0 %, текстилю, текстильних виробів та взуття – з 7,6 до 1,9 %, а металів та виробів із них залишилась практично на тому ж рівні – 5,3 %.

За оцінками експертів, окрім аграрної сфери, зусилля українського уряду та бізнесу щодо поглиблення торговельної співпраці з Індією також можуть бути спрямовані на аерокосмічну, енергетичну, інформаційно-технологічну, військово-технічну та інші сфери.

Для подальшого розвитку торговельних відносин з Індією під час розроблення заходів торговельної політики і прийняття рішення українськими експортерами щодо виходу на індійський ринок та розширення постачань поряд із позитивними змінами у торговельному режимі за останні роки варто брати до уваги й певну його непередбачуваність, йдеться про:

- часті зміни в політиці застосування таких інструментів зовнішньої торгівлі, як-от: ставки митних тарифів, експортних мит, мінімальних імпортних цін, обмеження імпорту та експорту, а також ліцензування;
- активне використання інструментів торговельного захисту, зокрема антидемпінгових та компенсаційних заходів;
- використання Індією заходів технічного регулювання, а також санітарних і фітосанітарних заходів, які часто не відповідають міжнародним стандартам;
- значні преференції для місцевих постачальників у державних закупівлях;

- потужну підтримку державних торговельних підприємств, а також сільськогосподарського сектору;
- обережне ставлення Індії до укладання нових регіональних торговельних угод через загрози конкурентоспроможності економіки (наприклад, Індія відмовилася від переговорів про Регіональне та всебічне економічне партнерство. А втім, робота на цьому напрямі триває. Так, нещодавно Індія та Австралія оголосили про підписання проміжної угоди про вільну торгівлю⁷³).

3.3. Співпраця у сфері енергетики

Індія – країна, що є одним із найбільших у світі споживачів енергії. При цьому держава, яка традиційно відчуває енергетичний голод, – другий у світі споживач та імпортер вугілля, третій у світі споживач та імпортер нафти та четвертий імпортер скрапленого природного газу.

За обсягами виробництва електроенергії Індія також посідає третє місце у світі. При цьому 73 % електроенергії виробляється на вугільних ТЕС, 19 % – на основі використання відновлюваних джерел енергії, включно й гідроенергоресурсів, та близько 3 % – на АЕС.

Незважаючи на прагнення Індії диверсифікувати структуру енергобалансу, зробити це швидко з огляду на показники економіки та потреб в енергоносіях, що з року в рік зростають, практично неможливо. З цієї причини Індія, на відміну від багатьох інших держав, не декларує відмову від використання викопних вуглеводнів в енергетиці та планує і в майбутньому продовжувати імпортувати вугілля, нафту та газ для забезпечення потреб у енергії, які зростають. Проте одночасно Індія розвиває «зелені» технології, зважаючи на дотримання умов Паризької угоди щодо клімату від 2015 р. щодо скорочення викидів вуглекислого газу в атмосферу.

Можна виокремити два складники, що визначають основні напрями та пріоритети в енергетичній політиці Індії:

1) внутрішній складник, спрямований на зростання енергоефективності та розвиток національної енергетики. Цей напрям передбачає залучення іноземних інвестицій, технологій та компетенцій для освоєння важкодоступних, нетрадиційних джерел вуглеводнів та розвитку нафтогазової інфраструктури;

2) зовнішній складник, що має на меті забезпечення диверсифікації джерел імпортованих енергоресурсів. У рамках цього напрямку Індія бере активну участь у розвідці та освоєнні нафтових родовищ за межами країни, а також зміцнює зв'язки з країнами-постачальниками вуглеводневої сировини.

⁷³ Австралія й Індія підписали проміжну торговельну угоду. URL: <https://www.dw.com/uk/avstraliia-y-indiia-pidpysaly-promizhnu-torhovelnu-uhodu/a-61343363>

Разом із тим, в Індії у сфері відновлюваної енергетики спостерігається колосальне зростання протягом останніх 15 років, причому основними напрямками розвитку «зелених» технологій є сонячна та вітроенергетика.

Індія вже заклала фундамент створення величезної імперії сонячної енергії – у країні наразі найнижчі витрати на сонячну енергію у світі. В Індії існує 42 сонячні ферми, у т. ч. найбільша на планеті. Площа сонячної електростанції в Бхадла, що споруджена в пустельному штаті Раджастан, становить 5,66 тис га, а її потужність – понад 2,2 ГВт. Сонячні мікропроекти з’являються по всій країні як єдине рішення щодо електрифікації індійських сіл без збільшення викидів вуглекислого газу.

Саме сонячна та вітроенергетика видаються найбільш перспективними напрямками розвитку індійсько-українського співробітництва у сфері енергетики.

Українська сторона висловлювала інтерес щодо розвитку енергетичної співпраці з Індією, наприклад під час українсько-індійського бізнес-форуму в Бангалорі у 2012 р. Українська сторона заявила про можливість забезпечити необхідним обладнанням індійські електростанції – атомні, теплові, електростанції гідроенергетики, сприяти модернізації об’єктів енергетики Індії, які вже експлуатуються, брати участь у будівництві сонячних і вітрових електростанцій.

Індійська сторона неодноразово висловлювала зацікавленість у співпраці в галузі альтернативної енергетики, зокрема в 2017 р. під час засідання в Міністерстві енергетики за участю посла Індії в Україні та потенційних інвесторів.

У 2018 р. залучення інвестицій та використання нових технологій в сонячній електроенергетиці були серед питань, які обговорювалися на зустрічі з представниками індійської компанії у сфері сонячної та вітроенергетики «Hero Future Energies» і ТОВ «МЕЙН Груп Україна», що відбулась у Міністерстві енергетики та вугільної промисловості. Сторони обмінялися досвідом з реалізації проєктів будівництва сонячних електростанцій в Україні та Індії, обговорили законодавчі ініціативи щодо нової аукціонної моделі підтримки відновлюваної енергетики (ВДЕ), низку проблем розвитку системи передачі та модернізації розподільчих мереж, а також сучасні технології в галузі ВДЕ. Індійська сторона проінформувала про власний досвід будівництва сонячних електростанцій загальною потужністю в 2,5 ГВт, а також про низку новітніх технологій, що використовуються в Індії в цій галузі. Висловила готовність інвестувати в проєкти сонячної енергетики в Україні загальною потужністю в декілька сотень МВт упродовж найближчого періоду.

Окрім відновлюваної енергетики, одним із напрямів розвитку українсько-індійської співпраці залишається вугільна галузь, насамперед це:

- залучення індійських інвестицій у вугледобувну галузь, у т. ч. завдяки створенню спільних підприємств;

- участь українських компаній у будівництві та експлуатації шахт на території Республіки Індія;
- участь українських підприємств і науково-дослідних інститутів у проєктуванні вугледобувних об'єктів Республіки Індія.

Про значний потенціал індійсько-української співпраці у сфері енергетичної безпеки та подолання енергетичної кризи зазначив Секретар Ради національної безпеки і оборони України Олексій Данілов під час зустрічі з послом Індії в Україні Партхом Сатпатхі в січні 2022 р. з нагоди завершення дипломатичної каденції останнього в Україні.

3.4. Військова та військово-технічна співпраця

Договірною основою співпраці України та Індії у військово-технічній сфері на поточному етапі є Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Індія про співробітництво у сфері оборони, що набрала чинності для України у червні 2013 р. Стаття 4 цієї Угоди передбачає співробітництво в галузі військових технологій на двосторонній основі, а також виконання взаємопогоджених проєктів з розроблення, виробництва та збуту військової продукції в третіх країнах.

Фактичною основою військово-технічної співпраці (ВТС) між Україною та Індією було те, що на початок ХХІ ст. близько 70 % арсеналу озброєння Індії становили радянські або російські розробки. І навіть наступна диверсифікація ВТС Індії завдяки взаємодії із США, Ізраїлем та Францією не дала змоги досягти повного витіснення радянсько-російських систем озброєння.

Варто розглянути *ключові напрями співпраці України та Індії в галузі ВТС*. Важливим напрямом у цій сфері є постачання в Індію українських газотурбінних двигунів ДР-76 (14), ДР-77 (12), ДТ-59 (60), ДС-71 (22). Останній контракт на постачання цієї продукції між Україною та Індією був підписаний у 2018 р., тоді йшлося про двигуни для восьми фрегатів класу 11356.

Наприкінці 1990-х і на початку 2000-х Україна продала Індії до 20 літаків МіГ-21 різних модифікацій. Окремо наша держава постачала РІ ракети «повітря-повітря» типу Р-27. Йдеться про контракти 1996 та 2013 рр. – відповідно на 436 та 360 ракет. У січні 2021 р. був підписаний контракт на 8 млн дол. на постачання запчастин до ракет Р-27 в Індії.

У червні 2009 р. Україна і Індія досягнули домовленості щодо ремонту й модернізації 105 транспортних літаків Ан-32 ВПС Індії. В Україні модернізацію та ремонт мали пройти 40 літаків. Термін реалізації контракту – 5 років, а його вартість – 450 млн дол. Контракт виконаний лише частково через розрив зв'язків України та РФ у сфері ВТС. Ремонт і модернізацію 40 літаків Ан-32 в Україні завершили лише в

листопаді 2015 р. Ремонт і модернізація 65 літаків Ан-32 в Індії були проведені лише частково – модернізацію пройшли до 15 машин. Унаслідок цього Індію зацікавив транспортний літак C295MW від компанії Airbus, що може означати поступове витіснення літака Ан-32.

Не вдалося реалізувати проєкт спільного виробництва багатоцільового транспортного літака для потреб ВПС Індії. Відповідна ідея активно обговорювалася в 2016 р. – йшлося про виробництво до 500 літаків вартістю майже 5,3 млрд дол.

3.5. Науково-технічна співпраця

Нормативно-правовою базою українсько-індійської співпраці в науково-технічній сфері є чотири угоди. Українсько-індійська науково-технічна співпраця здійснюється в рамках Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Індія про науково-технологічне співробітництво, Угоди про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Індійською національною академією наук, рамкової міжурядової Угоди про співробітництво у галузі використання космічного простору в мирних цілях, Угоди між Державною інспекцією ядерного регулювання України та Радою з регулювання атомної енергетики Індії.

Окрім цього, Національна академія наук України започаткувала Комісію з питань науково-технічного співробітництва з Індією. Важливу роль у розвитку відносин між двома країнами в науково-технічній сфері відіграє Спільний українсько-індійський комітет з науково-технічного співробітництва, створений у 2000 р. Всього проведено шість його засідань.

В українсько-індійській співпраці в галузі науки й техніки умовно можна виокремити кілька етапів.

Початком першого етапу прийнято вважати візит президента України Л. Кравчука до Індії в 1992 р., під час якого в Делі відбулося підписання угоди між урядами обох держав про співробітництво в галузі науки і техніки, що діяла багато років. Згодом, у 1993 р. було укладено першу міжурядову Програму співробітництва у галузі науки та технологій на період 1993–1996 рр., котра містила основні його напрями в окремих галузях, зокрема в космічній та машинобудування.

Наступний етап відносин з Індією розпочався в 2000 р. після створення Комісії з питань науково-технічного співробітництва, що займалась питаннями дослідження пріоритетних галузей взаємовідносин відповідно до можливостей обох країн. У 2003 р. була проведена перша українсько-індійська науково-технічна виставка «ІНДУК-2003» у м. Гайдарабаді, під час якої була укладена Угода про наукове співробітництво між НАН України та Індійською національною академією наук, презентовано 53 спільні наукові проєкти. У 2005 р. була підписана Міжурядова угода про співробітництво у

галузі використання космічного простору в мирних цілях. Результатом цієї угоди було створення спільних комісій із дослідження космосу.

З 2008 р. до 2012 р. співпраця між Україною та Індією не була достатньо продуктивною через світову економічну кризу 2008 р., яка вплинула на економічне становище обох держав. Тому подальша співпраця була тимчасово призупинена.

З підписанням у 2012 р. Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Індія про науково-технологічне співробітництво розпочався новий етап двосторонніх відносин. Згідно з цією Угодою сторони зобов'язалися сприяти поглибленню двосторонньої співпраці, в основу якої покладені принципи взаємної допомоги та рівності у сфері ІТ технологій та біології, також у сферах, що є взаємовигідними для обох сторін, ураховуючи можливості й досвід учених.

Важливим кроком у розвитку українсько-індійських двосторонніх відносин стало підписання в 2012 р. Угоди між Радою з регулювання атомної енергетики Індії та Державною інспекцією ядерного регулювання України про співробітництво у сфері ядерної безпеки, обмін технічною інформацією. Основною метою документа була реалізація двосторонніх наукових проєктів, пошук шляхів для спільного розв'язання питань щодо захисту від ядерного забруднення та радіації, обмін знаннями із правового регулювання. Результатом вищезгаданих угод стали процеси, які в майбутньому суттєво вплинули на розвиток співпраці в науково-технічній галузі.

Протягом 2014–2019 рр. співпраця у галузі науки й техніки не була продуктивною через початок російської агресії проти України. Разом із тим, у 2016 р. започатковано діяльність двосторонньої українсько-індійської робочої групи з питань космосу, перше засідання якої відбулося 16 лютого 2016 р. в Києві.

Окрім цього, була створена Програма співпраці на період 2015–2017 рр., яка передбачала реалізацію дев'яти основних проєктів у сферах біотехнологій та біомедицини, інформаційних і комунікаційних технологій, нанотехнологій і нових матеріалів, енергетики та енергоресурсів, фізики високих енергій та астрофізики.

На сучасному етапі розвитку двосторонніх відносин між Україною та Республікою Індія співпраця в науково-технічній галузі належить до числа найперспективніших. Основними перспективними галузями співпраці між двома державами можна вважати фармацевтичну й космічну, але перешкодою для досягнення конкретних результатів залишається слабкість політичного міждержавного діалогу.

Індія виявляє інтерес до проведення спільних досліджень космічного простору в мирних цілях. У 2006 р. була підписана Рамкова угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Індія про співробітництво у використанні космічного простору. Згідно з цим документом сторони мали розвивати двостороннє

співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору з дотриманням узятих на себе міжнародних зобов'язань.

Окремо треба зазначити спільну роботу Державного космічного агентства України та Індійської організації космічних досліджень і розробок (Indian Space Research Organisation, ISRO) над реалізацією проєкту створення двигуна «Жасмін». У 2006 р. ISRO та КБ «Південне» уклали контракт на проєкт під кодовою назвою Jasmine, у рамках якого в Індії на базі РД-810 був розроблений ракетний двигун SCE-200 («напівкриогенний двигун») у паливній парі «рідкий кисень – керосин» (цифра 200 означає тягу – 200 т). ISRO планувала встановити двигун SCE-200 на модифікованому першому ступені ракети GSLV Mark 3, замінивши стару рухову установку L-110 з двома рідинними ракетними двигунами Vikas, що працювали на основі пари «несиметричний диметилгідразин – тетраоксид азоту» (НДМГ – АТ), з тягою близько 160 т. Також, за повідомленням видання Indian Aerospace Defence News, SCE-200, можливо, отримає застосування в новій багаторазовій ракеті-носієві Avatar з можливістю горизонтального зльоту та посадки, перший запуск якої запланований на 2025 р. У січні 2018 р. Індія уклала контракт з українським підприємством «Південмаш» на проведення випробувань ключових компонентів SCE-200 на дослідно-експериментальній базі у м. Дніпрі.

Не менш важливим є співпраця у *фармацевтичній галузі*. Індійська фармацевтична продукція користується високим попитом на українському ринку та є одним із основних продуктів імпорту Індії в Україну. Сьогодні індійська фармацевтична галузь є досить розвиненою та успішною. У 2018 р. на українському фармацевтичному ринку індійські фармацевтичні компанії були представлені 52 маркетуючими організаціями. Вони забезпечують доступ українцям до 365 індійських брендів лікарських засобів, що становить 4,4 % від загального обсягу ринку лікарських засобів у грошовому еквіваленті. У 2019 р. Індія посідала третє місце серед країн імпортерів фармацевтичної продукції в Україну. Імпорт індійських ліків за підсумками січня–квітня 2019 р. становив 42,3 млн дол. Окрім того, Україна є ринком збуту продукції для Індії та надійним партнером у фармацевтичних дослідженнях.

Потенціал українсько-індійського науково-технічної співпраці на сьогоднішній день є нерозкритим сповна. Однією з проблем, яка перешкоджає стабільній співпраці між обома країнами, є брак фінансування з боку української сторони на організацію співпраці в зазначених галузях, зокрема виконання науково-дослідних програм, залучення та створення спільних науково-дослідних установ, активну участь у міжнародних конференціях, вебінарах, виставках. Також великою проблемою є конкуренція з боку технологічно високорозвинених країн ЄС, США, Ізраїлю, Росії та інших держав, наступна зміна науково-технологічної співпраці Індії з іншими країнами, а саме у сфері нанотехнологій. Крім того, на співпрацю в зазначеній галузі

впливає й те, що законодавство щодо захисту інтелектуальної власності обох країн є недосконалим, це зупиняє обмін новими технологіями між учасниками науково-технічної співпраці.

3.6. Культурно-гуманітарна співпраця

В основі культурно-гуманітарної співпраці України та Індії – базові угоди: Договір про дружбу та співробітництво між державами від 27 березня 1992 р.⁷⁴, Угода про Міжурядову українсько-індійську комісію по торговельному, економічному, науковому, технічному, промисловому і культурному співробітництву від 19 квітня 1994 р.⁷⁵, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Індія про співробітництво в галузі туризму від 12 серпня 2003 р.⁷⁶.

Контакти між державами на рівні спільної Міжурядової комісії по торговельному, економічному, науковому, технічному, промисловому і культурному співробітництву здійснювалися з великими проміжками часу – з 1994 р. було проведено всього шість засідань, які почергово проходили в столицях обох держав. Останнє засідання Комісії відбулось у 2018 р. в Україні, після чого сторони робили заяви щодо планів поновлення відповідних контактів, однак у практичній площині це реалізовано не було.

Процес ініціювання та реалізації спільних проєктів у *науково-дослідницькій та освітній* сферах між Україною та Індією також не є інтенсивним. При цьому потенціал для відповідної співпраці достатньо суттєвий – в Україні до початку широкомасштабних воєнних дій, які РФ розпочала проти нашої держави 24 лютого 2022 р., нараховувалося близько 19 тис. індійських студентів. Процес здобуття ними вищої освіти в українських закладах вищої освіти (ЗВО), зокрема в містах Києві, Вінниці, Ужгороді, Сумах та ін., розпочався ще 1957 р. Українські студенти, відповідно, мають змогу навчатися в Індії за спеціальними стипендіальними програмами, які надають: Індійська рада з культурних зв'язків (Indian Council for Cultural Relations, ICCR) та Програма Індійського технічного та економічного співробітництва (Indian Technical Economic Cooperation, ITEC), а також за рахунок курсів з вивчення гінді Kendriya Hindi Sansthan. Київський національний університет імені Тараса Шевченка має угоди про партнерство з індійськими ЗВО – Університетом

⁷⁴ Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Індія : ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 01.07.1992 № 2528-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356_006#Text

⁷⁵ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Індія про міжурядову українсько-індійську Комісію по торговельному, економічному, науковому, технічному, промисловому і культурному співробітництву : дата підписання 19.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356_003#Text

⁷⁶ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Індія про співробітництво в галузі туризму : дата підписання 12.08.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356_015#Text

Адамас, Університетом Чандігарха⁷⁷; аналогічні угоди з Інститутом науки і технологій ТОС Н та Університетом Шрі Венкатесвара⁷⁸ має Ужгородський національний університет. З 2017 р. між Україною та Індією було реалізовано щонайменше 9 спільних освітніх проєктів за кількома напрямками: точні науки, металознавство, біологія та науки про Землю⁷⁹.

У подальшому перспективними напрямками для співпраці є ті сфери, які в Україні постраждали найменше під час активних бойових дій. Насамперед це медицина (з огляду на високий попит серед індійських студентів на цю спеціальність в українських ЗВО, а також на велику присутність індійських фармацевтичних компаній на українському ринку). Також перспективним для реалізації спільних проєктів та обміну досвідом є сектор ІТ, який широко представлений і в Україні, і в Індії.

Невикористаним досі резервом є індійські студенти та спеціалісти, які впродовж десятиліть отримували освіту в Україні. У 2020 р. вони становили найбільшу (18 тис.) національну громаду серед іноземних студентів в Україні. Підтримка т. зв. земляцтв випускників з України як форма поглиблення контактів із суспільством та владою Індії вимагає значних ресурсів, але інвестиція добре себе зарекомендувала на прикладі РФ, США, країн Затоки.

Гуманітарна співпраця між державами дещо інтенсифікувалася під час активної фази пандемії COVID-19. У травні 2020 р. Індія передала українським медичним закладам 30 тис. таблеток противірусного препарату, а також партію вакцин від тифу, менінгіту, холери і малярії, призначених для українського миротворчого контингенту в Конго⁸⁰. У лютому 2021 р. Індія постачала до України 500 тис. доз вакцини Covishield від коронавірусної інфекції. У травні 2021 р. Україна, зважаючи на складні епідеміологічні умови, надіслала Індії гуманітарну допомогу у вигляді великої партії кисневих концентраторів. З 24 лютого 2022 р. уряд та приватні фармацевтичні компанії Індії надали Україні 187 т гуманітарних вантажів⁸¹, це в основному лікарські засоби, предмети першої необхідності та витратні матеріали, які надходили українським закладам охорони здоров'я. Під час зустрічі президента США Дж. Байдена з прем'єр-міністром Індії Н. Моді 24 травня 2022 р. сторони домовилися продовжувати надавати гуманітарну допомогу Україні в умовах війни⁸².

⁷⁷ Зарубіжні університети-партнери / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: http://mobility.univ.kiev.ua/?page_id=75&lang=uk

⁷⁸ Міжнародні партнери / Ужгородський національний університет. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/irelations-partners>

⁷⁹ Ворожбит О. Українсько-індійські відносини на сучасному етапі. Нова траєкторія / Українська призма. URL: http://prismua.org.tilda.ws/ukraine_india

⁸⁰ Індія офіційно передала Україні 30 тисяч таблеток противірусного препарату. URL: <https://mfa.gov.ua/news/indiya-oficijno-peredala-ukrayini-30-tisyach-tabletok-protivirusnogo-preparatu>

⁸¹ Україна отримала гуманітарний вантаж від Посольства Індії. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/ukraina-otrimala-gumanitarnij-vantazh-vid-posolstva-indii>

⁸² Readout of President Biden's Meeting with Prime Minister Modi of India. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/05/24/readout-of-president-bidens-meeting-with-prime-minister-modi-of-india/>

На побутовому рівні серед населення України присутній інтерес до *індійської культури* (танців, йоги, філософії, аюрведи). У країні діють понад 30 культурних об'єднань і товариств дружби, які популяризують індійську культуру та види мистецтва, зокрема індійські танці⁸³. Також в Україні представлені різні релігійні спільноти, зокрема Міжнародного товариства свідомості Крішні. Посольство Індії в Україні інколи проводить тематичні фестивалі та марафони для просування індійської культури (передусім танців та йоги). У свою чергу, українська культура і порядок денний не є повноцінно присутніми в індійському публічному середовищі.

---

⁸³ Культурне співробітництво / Посольство Індії в Україні. URL: <https://www.eoiukraine.gov.in/cultural.php>

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Мета Індії на найближчу перспективу – утвердити себе в ролі ключової держави регіону, що охоплює весь Індійський океан та частину Тихого океану. РІ таким способом розраховує подолати негативні геополітичні наслідки розділу Індостану в 1947 р, що призвів до конфлікту з Пакистаном через Кашмір і відрізав Індію від культурно-споріднених їй країн і природних ринків у Південно-Східній Азії, Афганістані, Ірані, районі Перської затоки.

Досягнення цієї мети у коротко- та середньостроковій перспективі серйозно ускладнюється через регіональне суперництво з Китаєм, а також недружні відносини з Пакистаном. Прикордонні суперечки та збройні зіткнення на кордоні посилюють атмосферу недовіри у відносинах між Індією та Китаєм, стають чинником перманентного збільшення військової потуги обох сторін.

2. Специфікою стратегічного середовища Індії є нейтральна та балануюча зовнішня політика навколишніх малих держав, які, підтримуючи кооперацію з Індією, намагаються не дестабілізувати двосторонні відносини з КНР, аби отримати вигоди від співпраці з обома великими державами регіону.

3. У Стратегії зовнішньополітичної діяльності України від 2021 р. Індія визначається важливим партнером нашої держави в Азійському регіоні як один з регіональних лідерів. Питання забезпечення сталого політичного діалогу на високому рівні – нагальна і водночас проблематична тема для українсько-індійських відносин, зокрема через тісні зв'язки між Індією та Російською Федерацією, які в коротко- та середньостроковій перспективі не послабшають. Зберігається бажання Індії використовувати відносини з РФ задля реалізації своїх національних інтересів (зокрема, щодо енергетичної безпеки, постачання оборонної продукції та імпорту алмазів). Російсько-індійські відносини матимуть вплив на українсько-індійську співпрацю також і з огляду на потужне проросійське лобі в Індії.

4. Відмова Індії від активної підтримки України в умовах російсько-українського конфлікту зумовлена насамперед традиційними підходами індійської дипломатії до позиціонування держави стосовно протистояння глобальних гравців. Індія намагається уникати участі в конфронтації, спираючись на послідовний нейтралітет держави та беручи до уваги важливість співпраці з Російською Федерацією. Україна не зможе вплинути на таку позицію та забезпечити військово-політичну підтримку Індії в протистоянні з РФ.

5. Україні доцільно переглянути свою політику щодо Індії та загалом Південної Азії, а саме: активізувати прямий політичний діалог, розробити окрему регіональну стратегію, оптимізувати підготовку кадрових ресурсів для цього напрямку, переглянути

роботу посольства, посилити медіаприсутність та розвивати імідж України як надійного, прогнозованого партнера.

6. Індія виступає за дотримання норм міжнародного права та принципів Статуту ООН в міждержавних відносинах. Досяжною метою є підтримка Індією міжнародних ініціатив гуманітарного характеру, які певною мірою сприятимуть протидії російській агресії та посилюватимуть позиції України.

7. Активна участь Індії в операціях ООН та військово-морський потенціал держави, а також природна увага індійської дипломатії до гуманітарних проблем, роблять її перспективним партнером у випадку узгодження міжнародних миротворчих ініціатив на кшталт проєкту супроводу українських кораблів із зерном в Чорному морі. Нейтралітет Індії в цьому контексті може стати важливим активом, адже її участь в подібній операції менше дратуватиме РФ. Утім, ймовірність як організації операції, так і залучення до неї Індії залишається мінімальною в умовах збереження Росією права вето в Раді Безпеки ООН.

8. Важливим аспектом забезпечення українських інтересів в Індії є просування українського наративу щодо подій російсько-українського конфлікту в публічній та інформаційній площині. Перспективним вдається апелювання до колонізаторської сутності багатовікової російської політики щодо України та акцентування уваги на боротьбі українського народу за незалежність та свободу. Це може знайти позитивний відгук в індійській аудиторії, накладаючись на її історичний досвід та сформоване світосприйняття.

9. Відносини між Індією та Росією надалі мають характер ситуативного альянсу, який підкріплений переважно бажанням забезпечити самодостатність та уникнути залежності щодо інших форматів відносин (Москва – Пекін – для Росії та QUAD – для Індії). Сторони намагаються займати взаємну нейтральну позицію щодо регіональних проблем, які існують у відносинах із сусідніми державами (Індія – щодо російської воєнної агресії проти України; Росія – щодо конфліктів Індії з Китаєм та Пакистаном).

Одним із чинників, який тісно пов'язаний з політичним складником відносин Нью-Делі та Москви, є залежність ОПЕК Індії від Росії, а у зв'язку із геополітичними та гео економічними наслідками все агресивнішої зовнішньої політики останньої у Європі – і взаємозалежності. Водночас Індія поступово намагається активніше використовувати на свою користь конфронтацію Росії із Заходом та поступову ізоляцію російської економіки від західного ринку, скуповуючи більше сировинних ресурсів з Росії, які через «токсичність» російські контрагенти змушені продавати за низькими цінами, а також залучаючи більше російського капіталу до своєї фінансово-економічної системи. Побожування Москви щодо ризиків наростання політичної та економічної залежності від Пекіна лише сприятимуть цим зусиллям Нью-Делі.

10. Через складну логістику, фінансові перешкоди та санкції Індія поступово зменшуватиме свою залежність від імпорту російського озброєння завдяки диверсифікації джерел постачання. Потенційно Україна також може стати одним із експортерів до індійського ринку озброєнь, зокрема пропонуючи створення спільних підприємств, щоб національні індустрії розвивалися разом. Перспективними напрямками можуть авіація та аерокосмічна галузь, однак такі проєкти запрацюють у довгостроковій перспективі.

11. У торгово-економічному напрямі з урахуванням особливостей відновлення у майбутньому економіки України від наслідків війни, яку РФ 24 лютого 2022 р. розпочала проти нашої країни, вбачається за доцільне сконцентрувати увагу на посиленні співпраці щодо:

- дослідження можливості укладення двосторонньої торговельної угоди, яка передбачала б суттєве скорочення ввізних мит обома сторонами, максимальне усунення технічних та санітарно-фітосанітарних бар'єрів у торгівлі, просування українських товарів через Індію на ринки інших країн Індо-Тихоокеанського регіону;

- започаткування торгово-економічної та фінансової ініціативи, яка б інтенсифікувала діалог між заінтересованими сторонами щодо зміцнення економічних зв'язків між країнами, у т. ч. у сфері залучення інвестицій, співпраці у фінансовому секторі, двосторонньої передачі інноваційних рішень, можливої участі Індії у післявоєнній відбудові України;

- поглиблення співпраці між країнами в рамках СОТ щодо забезпечення роботи багатосторонньої торговельної системи на належному рівні з дотриманням основних принципів СОТ, а також успішного реформування цієї організації.

12. Задля налагодження співпраці держав у науково-технічній сфері та сприяння розвитку подальших перспектив обидві сторони повинні активно підтримувати ефективне поширення інформації щодо перспектив українсько-індійської науково-технічної співпраці серед залучених державних закладів, інституцій та суб'єктів науково-технічного функціонування в Україні; укласти нову міжурядову Угоду, з оновленими умовами та деталями про науково-технічну співпрацю між державами, та Протокол про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності до цієї Угоди; забезпечити стале фінансування співпраці в цій сфері.

13. З метою ефективного використання потенціалу індійського студентства та спеціалістів, які отримували освіту в Україні, доцільно розробити програму підтримки земляцтв випускників з українських ЗВО як форму поглиблення контактів із суспільством та владою Індії із залученням посольства, консульських установ, культурних центрів. При цьому використати досвід такої роботи в Україні посольства Індії та представництв її експортерів.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПРИНЦИПИ МИРНОГО СПІВІСНУВАННЯ ІНДІЇ ТА КНР. ТЕРИТОРІАЛЬНІ СПОРИ МІЖ ДЕРЖАВАМИ

Принципи мирного співіснування

На початку 1950-х років прем'єр-міністр Джавахарлал Неру поставив за мету налагодити відносини Індії з новоутвореною Китайською Народною Республікою (КНР) та виробити універсальні принципи вирішення будь-яких міжнародних питань.

У 1953 р. під час зустрічі з індійською делегацією на чолі з Дж. Неру, яка прибула до Пекіна на переговори щодо тибетського питання, прем'єр-міністр КНР Чжоу Еньлай висунув п'ять принципів мирного співіснування Індії та Китаю, які отримали назву «панча шила». Назва запозичена з т. зв. «кодексу буддійської етики», у якому було п'ять обітниць, зокрема й такі: утримання від заподіяння будь-якої шкоди живим істотам, відмова від брехні, відмова від зловживання довірою тощо.

Принципи мирного співіснування «панча шила», уперше проголошені в індійсько-китайській угоді 1954 р. про торгівлю і зв'язки з Тибетом, передбачають: взаємну повагу територіальної цілісності та суверенітету; взаємний ненапад; невтручання у внутрішні справи одне одного; рівність і взаємні вигоди; мирне співіснування.

Підписання угоди з проголошеними принципами «панча шила» демонструвало неухильне дотримання однієї з принципових засад індійської зовнішньої політики – гандизму, що пропагувала досягнення цілей мирними шляхами. Зовнішньополітична модель, заснована на принципах «панча шила», мала продемонструвати всьому світові зразок мирного співіснування держав із різним суспільним устроєм. Дж. Неру, як і Чжоу Еньлай, сподівалися, що ці принципи застосовуватимуться в Індокитаї та сприятимуть зростанню добробуту азійських країн.

Однією з цілей було створити певний політичний клімат для того, аби мінімізувати для КНР можливість порушити свою обіцянку про ненапад, тому після підписання зазначеної угоди в Індії активно пропагувалося гасло: «Індійці та китайці – брати».

Зміцнення позицій Індії, як у регіоні, так і на міжнародній арені, було серед пріоритетних завдань, а дружні стосунки з такими великими державами, як-от Китай та СРСР, їхня підтримка мали велике значення, ураховуючи те, що Індійський національний конгрес мав на меті побудувати в країні суспільство «соціалістичного

зразка», хоча й зі своєрідними індійськими особливостями, а також те, що країна потребувала економічної й технічної допомоги.

П'ять принципів «панча шила» були розширені та доповнені під час Бандунзької конференції (18–24 квітня 1955 р., м. Бандунг, Індонезія), серед ініціаторів якої була Індія. Підсумкове комюніке містило такі положення:

- 1) повага до прав людини, принципів і цілей Статуту ООН;
- 2) повага до суверенітету й територіальної цілісності усіх країн;
- 3) визнання рівноправності всіх рас і націй;
- 4) утримання від інтервенції та втручання у внутрішні справи інших держав;
- 5) повага до права кожної держави на індивідуальну та колективну оборону відповідно до Статуту ООН;
- 6) утримання від використання угод про колективну оборону в приватних інтересах будь-якої з великих держав і тиску на інші країни;
- 7) утримання від агресії проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої країни;
- 8) урегулювання міжнародних суперечок мирним шляхом;
- 9) сприяння взаємним інтересам і співпраці;
- 10) повага до справедливості та міжнародних зобов'язань.

Саме ці постулати стали фундаментом міжнародного права та підґрунтям діяльності Руху неприєднання та його концепції «позаблоковості», тобто неприєднання до воєнних союзів, насамперед НАТО та Організації Варшавського договору, як одного із принципів зовнішньої політики для тих держав, які підтримали цей нейтралістський напрям.

Проте принципи «панча шила» не довели свою ефективність під час вирішення питань територіальних суперечок між Індією та КНР. Після того як наприкінці 1958 р. відносини між двома країнами стали погіршуватись, принципи «панча шила» поступово стали методом дипломатичної боротьби, коли обидві держави за допомогою цього універсального формулювання намагалися позиціонувати себе творцями політики мирного співіснування.

У 2013 р. на урочистому зібранні з нагоди 60-ї річниці оприлюднення п'яти принципів мирного співіснування Сі Цзіньпін виступив з промовою «Розвиток п'яти принципів мирного співіснування. Будівництво кращого світу на основі співпраці і взаємної вигоди». Він зазначив, що нині, як і раніше, потрібна серйозна відповідальність за забезпечення миру в усьому світі й стимулювання спільного розвитку. У нових обставинах сутність п'яти принципів мирного співіснування не застаріла, їх зміст став глибшим, а роль – набула іще більшої значущості.

Територіальні спори

Прикордонне питання є однією з найболючіших тем у відносинах Індії та Китаю. Обидві сторони підозрюють одна одну в намірі захопити всю спірну територію. Будь-яке посилення військ на кордоні, будівництво інфраструктури, пересування сил трактується як можлива підготовка до агресії. Ситуація ускладнюється тим, що через відсутність принципової угоди кордон між державами не делімітований і не демаркований, унаслідок чого уявлення Індії та Китаю про те, де саме він проходить, часом різняться, що призводить до сутичок між прикордонними патрулями.

Індійське керівництво неодноразово висловлювало намір вирішити прикордонний спір. На початку 2000-х років, під час другого прем'єрського терміну Атала Біхарі Ваджапаї, Індії та Китаю вдалося наблизитись до врегулювання цього питання, але поразка на виборах правлячої Бхаратія джаната парті (БДП) не дала змоги завершити процес. Нинішній глава МЗС Індії С. Джайшанкар неодноразово заявляв, що Індія має намір загалом урегулювати прикордонну суперечку, проте жодних конкретних кроків для цього зроблено не було.

Під час візиту до Делі китайський міністр закордонних справ Ван Ї 25 березня 2022 р. наголосив, що Китай та Індія – дві найдавніші світові цивілізації, два центри сили, які просувають багатополарність як основу світового устрою, економічну глобалізацію, цивілізаційне різноманіття та демократизацію міжнародних відносин. Ван Ї закликав зміцнювати двосторонню комунікацію та координувати позиції щодо захисту своїх інтересів. Китайська сторона закликала вирішити прикордонний спір, «який не повинен впливати на загальний розвиток двосторонніх відносин». При цьому обидві держави визнали необхідність дотримуватися принципу мультилатералізму, Статуту ООН та міжнародного права, а також вирішувати суперечки мирним шляхом за допомогою діалогу.

Центральна ділянка індійсько-китайського кордону

Предметом територіальної суперечки між Індією та Китаєм є кордон індійських штатів Хімачал-Прадеш та Уттаракханд з Тибетом, який проходить уздовж Гімалайського хребта від річки Сатледж до кордону з Непалом та має довжину близько 640 км.

З точки зору Індії, питання про прикордонну лінію на ділянці від перевалу Шипки-Ла до кордонів між Індією, Тибетом і Непалом було вирішено завдяки підписанню в 1954 р. угоди про торгівлю та зв'язки між Індією та Тибетським районом Китаю. У цій угоді було позначено шість перевалів-переходів, через які могли просуватися торговці та паломники з однієї країни в іншу: Шипки-Ла, Мана, Ніті, Кунгрі Бінгрі, Дарма та Ліпулех, що давало підставу вважати їх прикордонними, а кордон – встановленим.

Китайський уряд заперечує переконливість такої аргументації. У китайсько-індійській угоді 1954 р. і під час переговорів щодо цієї угоди питання про кордон між двома державами не порушувалося. Сторони погодилися прийняти таке формулювання: «Торговці та паломники обох країн можуть використовувати ці гірські перевали та маршрути». Отже, китайська сторона вважає, що індійсько-китайська угода 1954 р. не стосується питання щодо визначення кордону. Китайська влада наполягає, що шість перевалів розташовані не на самому кордоні, а в глибині території їхньої держави.

Між Китаєм та Індією існує також суперечка про приналежність району Спіті (округ Спіті індійського штату Хімачал-Прадеш). Індійська сторона вважає, що традиційний і звичний кордон між Індією та Тибетом у районі Спіті був підтверджений договорами 1684 та 1842 рр. На думку китайської сторони, ці договори неспроможні представляти правову основу спору.

Район Аксай-Чин

У західній частині індійсько-китайського кордону розташований регіон Аксай-Чин (площею 42 685 км²). Сьогодні цю територію контролює Китай, вона входить до складу Сінцзян-Уйгурського автономного району КНР. Однак Індія заперечує китайську юрисдикцію на Аксай-Чин, вважаючи його складовою частиною союзної території Ладакх. Аксай-Чин через суворі кліматичні умови до 1950-х років практично був недоступний. Через це значна його частина і прилеглі до нього райони залишалися нерозмежованими та фактично не належали жодній зі сторін.

Регіон Аксай-Чин був захоплений Сикхською імперією на початку XIX ст. У 1846 р. британці анексували всі сикхські гірські володіння між річками Сатледж та Інд, у т. ч. Дхамму, Кашмір, Ладакх та Аксай-Чин, узаконивши це Лахорським договором 1846 р. Британська адміністрація вирішила розмежувати східний кордон Дхамму та Кашміру. Унаслідок виконаної британською прикордонною комісією роботи в другій половині 40-х років XIX ст. були визначені та нанесені на карту східні рубежі Ладакху: від перевалу Ланак на південь до перевалу Шипки-Ла. Сьогодні індійський уряд вважає цю лінію міждержавним кордоном між Ладакхом і Тибетом. Індійська сторона також посилається на договір 1852 р. між владою Тибету та Ладакху.

У 1865 р. британський топограф Вільям Джонсон запропонував т. зв. «лінію Джонсона», за якою Аксай-Чин ставав частиною Кашміру. Згодом, у 1897 р., голова британської військової розвідки генерал Джон Чарльз Ардаг запропонував урядові Британської Індії прийняти «лінію Джонсона» як офіційний індійсько-китайський кордон, який отримав назву «лінія Ардаг – Джонсона».

У 1890-х роках уряд цінського Китаю висловив невдоволення цим розмежуванням та висунув претензії щодо районів перевалу Каракорум та Аксай-Чин.

Британці, не бажаючи загострювати відносини з Китаєм в умовах боротьби з Росією за вплив у Центральній Азії («Велика гра»), запропонували компроміс у вигляді розділу спірного району за лінією вододілу між басейнами річок Інд та Тарім. При цьому територія на північ від цієї лінії вважалася китайською, а південна частина району відходила до Британської Імперії. Запропонована лінія розмежування одержала назву «лінії Маккартні – Макдональда» на честь авторів цієї ідеї – Джорджа Маккартні, британського консула в Кашгарі, та сера Клода Макдональда, британського посла у Пекіні. У ноті британського посла китайському урядові було запропоновано новий кордон, проте китайська сторона відповіді не надала.

Аргументація сторін щодо належності спірних територій найбільш чітко викладена у спільній доповіді представників урядів Китаю та Індії від 1960 р. Обидві сторони до сьогодні дотримуються позицій, зазначених у цьому документі. Китайський уряд стверджує, що весь китайсько-індійський кордон ніколи не був офіційно встановлений.

Відсутність згоди між сторонами про існування договірної бази для визнання китайсько-індійського кордону спричинила необхідність доводити належність спірних територій кожною зі сторін за допомогою свідочств, які могли би підтверджувати, що певна територія належить якійсь стороні за традицією, звичаєм, з огляду на поширення на цю територію китайської або індійської юрисдикції. Розглядаючи індійські докази на право володіння спірними районами, китайська сторона виходила з того, що суперечка про кордон між двома країнами є спадщиною британського імперіалізму. На думку китайської сторони, прикордонна лінія, яку відстоюють індійці, не є традиційним кордоном, вона лише відображає «британські агресивні задуми щодо території Китаю в Сіньцзяні та Тибеті». Індійська сторона на переговорах наголошує, що незалежна Індія не може захищати британську імперіалістичну політику ні у своїй державі, ні в будь-якій іншій частині світу.

Принциповість обох сторін не дозволила дійти до мирного вирішення питання шляхом переговорів, що призвело до прикордонної війни 1962 р. Під час цієї війни Індія фактично втратила контроль над Аксай-Чином. У 1993 та 1996 рр. КНР та РІ підписали угоди про підтримання миру в спірних районах.

Для КНР територія Аксай-Чину важлива, щоб здійснювати контроль над стратегічно важливою дорогою від Сіньцзяня до Тибету (ділянка близько 100 км), яка була прокладена в середині 1950-х років. На південь і захід від неї КНР створила мережу доріг та укріплень і утримує гірські перевали, що відокремлюють Індію від спірної території. Незважаючи на існування інших доріг з Китаю до Тибету, дорога через Аксай-Чин є оптимальною, доступною за будь-яких погодних умов, а також пов'язана із залізницею у Сіньцзяні.

Зважаючи на малонаселеність і важкодоступність з індійського боку, цей район для Індії не має господарської цінності, питання його приналежності – справа престижу цієї держави.

Останнє серйозне зіткнення у прикордонному районі між Індією та Китаєм відбулось у 2020 р. Так, протягом травня-червня принаймні чотири зіткнення відбулися одночасно в декількох різних місцях уздовж Лінії фактичного контролю у східній частині Ладакху: біля північного узбережжя озера Пангонг, у Хот-Спрінгс, у долині Галван та біля перевалу Наку-Ла у Північному Сиккімі. Приводом для протистояння стали обвинувачення обох сторін у порушенні Лінії фактичного контролю.

Південний Тибет (штат Аруначал-Прадеш)

Третя територіальна суперечка стосується східної ділянки кордону – це кордон індійського штату Аруначал-Прадеш, що проходить в основному за т. зв. «лінією Макмагона» довжиною близько 1100км.

У 1913 р., після падіння династії Цін, Тибет проголосив свою незалежність від Китаю, після чого була скликана конференція для обговорення його статусу. На ній була представлена мапа з позначенням «історичних кордонів Тибету», де червоною лінією було позначено кордон Індії та М'янми (Бірма) з Тибетом: від Бутану до перевалу Ісу Разі. Від цього перевалу на схід і далі на північ червона лінія позначала межі Тибету, куди китайцям заборонялося вводити свої збройні сили. Крім червоної лінії, на карті була нанесена синя лінія, що вказувала на межу між «зовнішнім» та «внутрішнім» Тибетом. Буферна зона, котра утворилася між червоною та синьою лініями, за задумом авторів цього проєкту, давала Тибету гарантію безпеки від вторгнення з боку Китаю.

Секретар із закордонних справ Британської Індії Артур Макмагон запропонував розділити територію Тибету на «зовнішній» Тибет, який мав перебувати під сюзеренітетом Китаю, але контролюватись урядом Далай Лами, та «внутрішній» Тибет, який мав би залишатись автономним.

Таким чином, Китай втрачав частину своїх територій, через що китайський представник відмовився підписувати Сімльську конвенцію (1914): її підписали представники Британської Індії та Тибету. Китай вважав Сімльську конвенцію нерівним договором, в односторонньому порядку нав'язаним Великою Британією.

У 1947 р., після здобуття незалежності, до Індії перейшли всі права та обов'язки Британії, зазначені у британсько-тибетських угодах. Індійський уряд офіційно проголосив «лінію Макмагона» офіційним кордоном з Китаєм. З утворенням у 1949 р. Китайської Народної Республіки було прийнято рішення про повернення втрачених тибетських територій, адже китайці вважали Сімльську конвенцію нерівним та несправедливим договором. У 1950 р. Національно-визвольна армія Китаю розпочала

Чамдоську операцію, вторгнувшись у тибетський район Чамдо. Наступного, 1951 р., було підписано «Угоду з 17 пунктів», або «Угоду про мирне визволення Тибету», яка закликала Тибет «повернутися у велику родину народів матері-батьківщини – Китайської Народної Республіки».

До того як КНР вторглася до Тибету, індійсько-китайські відносини були досить дружніми. Індія була другою країною після СРСР, яка визнала КНР. Але після інтервенції до Тибету перед Індією постала проблема у вигляді військової загрози з боку Китаю. Аби уникнути військового зіткнення було розпочато переговори з урегулювання тибетського питання. Вже 1952 р. офіційна делегація Індії відвідала Пекін з метою налагодження культурних зв'язків та посилення дружніх відносин між країнами.

Пізніше, 29 квітня 1954 р., Надзвичайний і Повноважний Посол Індії Нед'ям Рагхаван та заступник міністра закордонних справ КНР Чан Ханфу підписали згадану вище Угоду про торгівлю та зносини між Тибетським регіоном Китаю та Індією (Agreement between the Republic of India and the People's Republic of China on Trade and Intercourse between Tibet Region of China and India) терміном на вісім років стосовно торгівлі на території Тибету. Документ містив шість статей, що встановлювали торговельні зв'язки між країнами, визначали маршрути для торговців та прочан. Важливим є той факт, що в угоді Індія визнала Тибет частиною Китаю і відмовилася від своїх екстериторіальних прав у Тибеті, успадкованих від Британії.

На думку китайського уряду, «лінія Макмагона» є абсолютно незаконною, оскільки Сімльська конференція не має юридичної сили. Представник Китаю Чень І-Фань не тільки відмовився підписати Сімльську конвенцію, а й згідно з інструкцією китайського уряду офіційно заявив, що його держава не визнаватиме жодних договорів або подібних документів, які будуть укладені в цей день або в інший час між Великою Британією та Тибетом. У КНР ця область з 2006 р. вважається Південним Тибетом, або частиною автономного району Тибету. Китай, отже, претендує на весь штат Аруначал-Прадеш.

Аруначал-Прадеш є особливо важливим для Китаю, оскільки в цьому регіоні проживає близько 100 тис. тибетців, яких КНР сприймає як потенційну загрозу національній безпеці. Можливість заворушень у Тибеті в поєднанні з можливою підтримкою тибетців, котрі живуть в штаті Аруначал-Прадеш, може мати загрозливі наслідки для Китаю.

У межах штату Аруначал-Прадеш також розташований район Таванг, який відіграє важливе військове значення. Той, хто володіє Тавангом, отримує незаперечну перевагу для переміщення військових частин: якщо Китай, то для просування на індійську територію, якщо Індія, то, відповідно, до Китаю. У 1962 р. через китайський наступ з цієї позиції індійські війська зазнали відчутної поразки і змушені були відійти

на кілька десятків кілометрів. Розвиваючи наступ, китайські війська можуть вийти на родючу Ассамську долину та перекрити головну артерію Ассаму – річку Брахмапутра. Це також територія з гідроелектричним потенціалом, багата на лісові та мінеральними ресурси, крім того, сприятлива для сільського господарства. Як вважає китайська сторона, Таванг є Південним Тибетом, а значить – частиною КНР.

Аруначал-Прадеш залишається найскладнішою проблемою прикордонного спору, оскільки жодна із сторін не хоче йти на компроміс з цього питання.

Плато Доклам

Джерела конфлікту щодо цієї території криються в міжнародній угоді від 1890 р. між Британською імперією та цінським Китаєм, що визначила сіккімсько-тибетський кордон. Відповідно до неї, кордон між Сіккімом і Тибетом починався в районі гори Гіпмочі на кордоні північного штату Індії Сіккім і території Бутану, а плато Доклам оголошувалося китайською територією. Індія та Бутан, проголосивши свою незалежність в 1947 р., не визнали британсько-китайської угоди і почали позначати Доклам на картах як територію Бутану. Індія підтримує Бутан, заперечуючи китайські аргументи про те, що угода 1890 р. необов'язкова для Бутану, який був тоді не був самостійним і представники Бутану не підписували цей документ. У 1988 та 1998 рр., після 24 раундів переговорів, Китай та Бутан вирішили зберігати мир на кордоні доти, доки суперечка не буде остаточно врегульована.

Каменем спотикання у докламському конфлікті є присутність індійських військ у спірному районі. Індійці не мають територіальних претензій у Докламі, але підтримують військову присутність у точці сходження трьох кордонів та заявляють, що діють у координації з Королівським урядом Бутану. Відсутність узгоджених кордонів тричі призводила до конфліктів між Індією та Китаєм – у 1962, 1967 та 1987 рр.

У червні 2017 р., після 30 років відносного спокою, ситуація знову стала загострюватися, коли Китай почав будувати ділянку автомобільної дороги, що проходить через плато Доклам. У пресрелізах своїх зовнішньополітичних відомств Індія та Бутан засудили дії Китаю. Індія заявила, що будівництво дороги на території Бутану є прямим порушенням угод між Бутаном і Китаєм 1988 і 1998 рр. та негативно впливає на процес демаркації міждержавного кордону. Бутан звернувся по допомогу до Індії.

Індійсько-бутанський Договір про дружбу дозволив Делі ввести свої війська в Доклам для захисту інтересів союзника. Бутан, який досі не встановив дипломатичних відносин з Китаєм, направив до Пекіна ноту протесту через посольство КНР у Делі. Протистояння тривало 71 день. Військові з'єднання Індії та Китаю розташовувалися одне навпроти одного, іноді між військовими траплялися бійки. Врешті, 28 серпня

2017 р. напередодні чергового саміту країн БРІКС у китайському Сямені, Китай та Індія досягли згоди про відведення військ.

Неродюче плато Доклам, придатне лише для випасу худоби, спричинило протистояння між Індією та Китаєм через стратегічне розташування. Для Індії це плато, як і штат Сіккім загалом, виконує роль буфера та захищає від потенційного китайського вторгнення.

Загублене в Гімалаях плато – ключ до регіональної військової переваги однієї із сторін. Занепокоєння Індії пов'язане з коридором Сілігурі, відомим також як «куряча шийка», – вузькою частиною індійської території, що розташована між Непалом та Бангладеш і має вигляд своєрідного коридору шириною 20 км, що з'єднує основну частину країни з її північно-східними штатами (т. зв. «сім сестер»: Аруначал-Прадеш, Ассам, Маніпур, Мегхалая, Мізорам, Нагаленд, Тріпура). Індію турбує таке: якщо Китай побудує дорогу на території плато Доклам, то в разі військового зіткнення Національно-визвольна армія Китаю зможе оперативним доставити сюди свої війська та встановити повний контроль над цим проходом, тим самим відрізати територію Індії, що за площею приблизно така само, як у Великій Британії. Зараз Китай претендує на територію одного зі східних індійських штатів Аруначал-Прадеш, але в разі успішного захоплення штату Сіккім усі східні території Індії будуть контролюватися китайською армією.

Зі свого боку, Китай розглядає Доклам як плацдарм для оточення потенційними противниками китайської долини Чумб, затиснутої між індійською та бутанською територіями, де проходять два основні перевали між Китаєм та Індією – Нату-Ла та Джелеп-Ла. Китай протягом останнього десятиліття будує мережу доріг в автономному окрузі Тибету, які забезпечують швидке перекидання військових контингентів до свого кордону.

Крім воєнно-стратегічних причин конфлікту, існують і політичні. Зокрема, Індія і Китай претендують на позиції лідерства в Азії. Політична вага обох країн у регіоні значною мірою залежить від результату нинішнього протистояння в Докламі. З одного боку, КНР демонструє сусідам готовність вирішувати двосторонні проблеми агресивніше і навіть із залученням збройних сил. З іншого боку, Індія хоче продемонструвати своїм союзникам, що готова захищати власні інтереси та виконувати зобов'язання у сфері безпеки навіть перед таким потужним суперником.

Отже, події навколо плато Доклам серйозно загострюють і так складні індійсько-китайські відносини.

Тибетське питання

Питання про статус Тибету посідає важливе місце в китайсько-індійських відносинах і негативно впливає на розвиток двосторонньої співпраці. Обидві сторони

часто розглядають проблему Тибету невіддільно від територіально-прикордонної суперечки.

Передумови виникнення «тибетського» питання визрівали тривалий час. На початку XVIII ст. Китайська імперія встановила контроль над Тибетом. Після Сінхайської революції 1911–1913 рр. та проголошення Китайської республіки у січні 1913 р. глава Тибету Далай-лама XIII видав Декларацію незалежності. У 1939–1945 рр. Лхаса дотримувалася нейтралітету, а територія Тибету майже не була залучена до воєнних дій. Тибетська автономія давала Індії певну захищеність її північного кордону.

У 1949 р. після перемоги КПК над Гоміньданом у громадянській війні новий уряд Мао Цзедуна оголосив про «звільнення» Тибету. У жовтні 1950 р. стартувала Чамдоська операція, китайські війська увійшли до Східного Тибету і, перемігши погано оснащену армію Тибету, взяли його під контроль. Після вимушеного укладання у травні 1951 р. тибетсько-китайської угоди Тибет став «національним автономним регіоном» (1965 р. був офіційно створений автономний район Тибету), але під фактичним контролем китайських комуністів. Зайняття армією КНР території Тибету призвело до того, що Індія та Китай перетворилися на суміжні держави.

Реакція офіційних кіл Індії на ці події була суперечливою. Значна частина індійських громадських і політичних діячів виступила проти приєднання Тибету до Китаю. І навіть незважаючи на те, що під час парламентських дебатів 6-7 грудня 1950 р. більшість членів нижньої палати індійського парламенту (Лок Сабхи) вимагали перегляду політики Індії щодо Китаю, перемогла позиція Дж. Неру, який прагнув розвитку дружніх відносин із Китаєм.

Широкі перетворення, розпочаті китайською владою в Тибеті, спричинили невдоволення значної частини місцевого населення. У березні 1959 р. в Тибеті відбулося повстання. Повсталі тибетці виступили за відновлення незалежності, проти китаїзації Тибету та проти атеїстичної пропаганди. Далай-лама й тисячі тибетців втекли на територію Індії та інших суміжних держав, де отримали статус біженців. Рішення керівництва Індії прийняти в себе духовного і світського лідера Тибету та біженців призвело до різкого протесту китайської сторони, незважаючи на те, що індійська влада продовжувала і продовжує визнавати Тибет частиною Китаю.

У 1987 р. у Лхасі відбулися заворушення з вимогою надання незалежності Тибету. Вони тривали кілька років. Індійська сторона заявила, що заворушення у Тибеті є внутрішньою справою Китаю. Проте індійський уряд досі не заборонив існування і діяльність «уряду у вигнанні» Далай-лами біля Індії. Це, своєю чергою, викликає у китайського керівництва занепокоєння щодо потенційного розвитку руху за незалежність Тибету. Ймовірність повстання в Тибеті у поєднанні з можливою участю у ньому тибетців, що живуть в штаті Аруначал-Прадеш, а це близько 100 тис. людей, розглядається як реальна загроза безпеці Китаю.

Крім того, останнім часом офіційні особи КНР ставлять під сумнів принциповість індійського уряду щодо недопущення антикитайських проявів на своїй території, оскільки Індія підтримує Далай-ламу, якого Китай звинувачує в антикитайській політиці.

СПОРИ У ВІДНОСИНАХ ІНДІЇ ТА ПАКИСТАНУ

Сіаченський конфлікт та «водна війна»

Стратегічне значення Кашміру, крім іншого, полягає в доступі до водних ресурсів. По-перше, витoki практично всіх річок, що протікають територією Пакистану, у т. ч. головної водної артерії – Інду, знаходяться в Кашмірі, багато з них – на території, яку контролює Індія. По-друге, в межах цієї частини Кашміру в гірській системі Каракорум знаходиться один із найбільших і найдовших серед льодовиків – Сіачен. Саме Сіачен наразі є предметом спору між Індією та Пакистаном. Сіаченський конфлікт триває з 1984 р.

Індія контролює хребет Салторо, що є розділовою смугою, яка перешкоджає налагодженню прямого зв'язку Пакистану з Китаєм та заважає цим країнам розвивати військові контакти в цьому районі. Сіачен також слугує «сторожовою вежею» для Індії, тому що дає змогу слідкувати за пакистанськими регіонами Гілгіт та Балтістан. Донині обидві країни зберігають постійну військову присутність в регіоні. До того ж, Індія тримає у високогір'ї не менше 3 тис. військових у складі 102-ї (Сіаченської) бригади, яка має на озброєнні танки та інше важке озброєння. Загальна чисельність сил Пакистану в районі льодовика Сіачен – близько 2,5 тис. чол., у складі дві бригади: 62-га та 323-тя. Крім піхоти, в регіоні постійно присутні спецпідрозділи: батальйон індійських спеціальних прикордонних сил та дві роти пакистанської групи спеціальних операцій.

Сіачен – найбільший льодовик гірської системи Каракорум, другий у світі за величиною в неполярних районах та один із найвищих. Він знаходиться на висоті майже 6 тис. м над рівнем моря, його загальна площа – приблизно 750 км², а довжина – 76 км. Цей льодовик вважається важкопрохідним, у ньому є всього п'ять перевалів, які придатні для просування.

Талі води льодовика є основним джерелом живлення річки Нубра в індійському регіоні Ладакх, яка впадає в річку Шайок – притоку Інду, що протікає через Пакистан та впадає в Аравійське море. Отже, льодовик фактично є основним джерелом живлення Інду і, відповідно, – найбільшої іригаційної системи у світі.

Льодовикові талі води, і Сіачену зокрема, забезпечують Індію водою та електроенергією. Через те, що в Індії постійно зростає кількість населення та потреби в електроенергії, країна прагне збільшити кількість гідротехнічних споруд. Пакистан, аграрний сектор якого залежить від постачання води саме з цього регіону, побоюється, що Індія може перенаправити частину водного потоку для затоплення частини

території Пакистану чи обмеження доступу до вод Інду та інших річок, котрі беруть початок на індійській території.

Прецеденти мали місце навесні 1948 р, коли Індія перекрила постачання водоканалів на пакистанській території, а також у 2019 р. під час посухи, коли індійський уряд вирішив призупинити обмін водними ресурсами з Пакистаном, спрямувавши частину водного потоку (а саме, т. зв. Східних річок – Раві, Беас, Сатледж, які контролює Індія) для водопостачання населення тих регіонів, де нестача води була особливо відчутна – насамперед штату Пенджаб, союзної території Джамму і Кашмір. Ця ситуація серйозно ускладнила і так напружені відносини між Індією та Пакистаном.

Пакистан постійно відчуває загрозу для безпеки водопостачання, що наразі на 80 % залежить від Індії, для якої нестача прісної води – одна з найскладніших проблем. Значна частина індійського населення працює в аграрному секторі, його частка у ВВП Індії становить щонайменше 15 %. При цьому аграрна продукція важлива як для внутрішнього споживання, так і для експорту. Стан водного господарства істотно впливає на економіку країни загалом.

Доступ до води в умовах спекотного клімату має особливе значення у повсякденному житті всього населення Індії. Тому Індія не готова поступатися Пакистану контролем над природними водоймищами та прагне використовувати водні ресурси виключно у своїх інтересах. Це тривожить Пакистан, особливо на тлі обмежених запасів гідроресурсів у зв'язку зі зміною клімату та потенціального хронічного водного дефіциту, що несе загрозу національній безпеці.

Особливе занепокоєння у влади Пакистану викликає будівництво гідровузла Багліхар в індійській частині Кашміру на річці Чінаб з греблею висотою 145 м. Це лише один із одинадцятьох проєктів будівництва гідровузлів у Джамму і Кашмірі, що розробляються Індією, причому дев'ять із них повинні бути зведені на Чінабі, а ця річка, згідно з індійсько-пакистанським Договором про поділ водних ресурсів Інду від 1960 р., передана в користування Пакистану.

Отже, проблема поділу водокористування в басейні Інду, що бере свій початок в індійській частині Кашміру, виливається в справжню боротьбу та є другою з основних причин конфронтаційних відносин між Індією та Пакистаном. Кашмір є головною проблемою національної безпеки для обох країн, контроль над цим штатом однієї з держав може становити загрозу для іншої.

Транскордонний тероризм

До цього часу багатоаспектний Кашмірський конфлікт залишається не вирішеним. Індія вважає рішення про повний перехід регіону під свою юрисдикцію остаточним та категорично відмовляється від будь-яких пропозицій міжнародних

посередників щодо вирішення конфлікту, оскільки вважає питання Кашміру справою лише двосторонніх перемовин з Пакистаном. Водночас, починаючи з моменту підписання Сімльської декларації, перемовини успіхів не дають. У Пакистані використовують будь-яку можливість, щоб привернути увагу світової спільноти до Кашмірської проблеми, наголошуючи на постійних порушеннях тут прав людини з боку Індії.

Індія звинувачує Пакистан у підтримці тероризму та спонсорстві збройних організацій джихадистського типу (Hizb-ul-Mujahideen⁸⁴, Lashkar-e-Taiba⁸⁵, Jaish-e-Mohammed⁸⁶), які вільно переходять через кордон і підбурюють місцеве населення до антиурядового бунту.

Ісламабад також звинувачується у проведенні т. зв. *операції Тупак*⁸⁷ – програми, яка була розпочата Пакистаном ще в 1980-х роках. Основна мета операції полягає у наданні прихованої підтримки антиіндійським сепаратистам та бойовикам у тій частині Кашміру, яку контролює індійський уряд.

У зовнішньополітичному відомстві Індії щодо Ісламабада дедалі частіше звучить термін «активна оборона». Розробником нинішньої жорсткої доктрини вважають радника прем'єр-міністра Н. Моді з питань безпеки Аджит Довал. Суть доктрини: якщо Пакистан продовжить підтримувати терористів, які загрожують цілісності та безпеці Індії, остання підтримуватиме сепаратистів у бунтівному пакистанському регіоні Белуджистані.

Таким чином, Пакистан становить основну безпекову загрозу для Індії. Індійське керівництво переконане, що масштабний теракт чи диверсія проти збройних сил або цивільного населення Індії, скоєний пакистанськими спецслужбами чи угрупованнями,

⁸⁴ «Партія борців за віру». Воєнізоване крило Jamaat-e-Islami, підтримується Міжвідомчою розвідкою (МВР) Пакистану. Мета організації – приєднання Кашміру до Пакистану. Ватажок угруповання Саїд Салахуддін також очолює Muttahida Jihad Council (Об'єднана Джихадистська Рада). Ця організація створена Армією Пакистану в 1994 р. задля об'єднаного командування та контролю над угрупованнями антиіндійських бойовиків, що діють в Кашмірі. До Ради входить близько дюжини воєнізованих угруповань.

⁸⁵ «Армія праведників». Одна з найбільших та найактивніших терористичних організацій у Південній Азії. Учасники угруповання відповідальні за більшість терактів проти Індії. Головна мета – звільнення Кашміру від Індії. Поза тим, діяльність організації не обмежується лише Кашміром. Так, у 2008 р. «Армія праведників» організувала серію терактів у Мумбаї, яку індійські ЗМІ назвали «індійський 9/11». Внаслідок теракту загинуло 183 особи, було поранено ще близько трьохсот.

⁸⁶ «Армія Мохаммеда». Деобандистське джихадистське угруповання, щоправда, заборонене в Пакистані як терористична, яке активно діє на території Кашміру з метою його приєднання до Пакистану. Серед останніх терактів – напад на індійську службу безпеки у районі Пулвама в Дžамму і Кашмірі в лютому 2019 р. Тоді загинуло 44 людини. Теракт призвів до прикордонного конфлікту між двома державами із взаємними авіаударами та відновленням військових зіткнень на території Кашміру із застосуванням стрілецької зброї та мінометів між ЗС Пакистану та ЗС Індії.

⁸⁷ Цілі Операції насамперед зводились до такого: забезпечити постачання озброєнням та надати фінансову підтримку сепаратистам, бойовикам та ісламістам на території Індії; спровокувати початок процесу «балканізації» Індії; використати шпигунську мережу як інструмент для можливого саботажу; використати «прозорі» лінії державного кордону з Непалом, Бангладеш та М'янмою з метою розбудови баз та організації тренувань антиіндійських бойовиків для проведення операцій з дестабілізації обстановки на території Індії; створити «сплячі осередки» в Індії та сусідніх країнах.

яких ці служби спонсорують, може стати каталізатором для ескалації конфлікту, котрий, не виключено, вирішуватиметься із застосуванням ядерної зброї.

Відродження індійського націоналізму та індуїстсько-мусульманські відносини

Протягом останніх років в Індії почастишали випадки погромів і нападів на мусульман на релігійному ґрунті. Однією з причин цього є відродження та зростання популярності такого явища як політичний індуїзм, метою якого є відродження цивілізаційної величі країни. Його базою є концепція гіндутви («індуськості»).

Гіндутва є уособленням індуїстського націоналізму та передбачає політичну консолідацію нації навколо традицій і норм індуїзму. Основною метою гіндутви є будівництво гінду раштри – індуської нації, або держави індусів («Акханд-бхарат» – «Єдиної неподільної Індії»), на теренах Індійського субконтиненту, що охоплює регіони на південь від Гімалаїв, а також Гіндукуш. Ця концепція містить три основні принципи: одна країна; одна нація; одна культура. Гіндутва є ідеєю самоактуалізації та самовизначення індусів.

Вчення про гіндутву поширилося серед учасників антиколоніального руху в Британській Індії, особливо серед його найрадикальніших представників. У 1925 р. було створено неурядову організацію Раштрія сваямсевак сангх (Союз добровільних слуг Батьківщини, РСС), метою якої було проголошено захист індуської ідентичності – гіндутви. Щонайперше організація має вирішувати такі завдання: зміцнення могутності індуської нації, повернення до неухильного дотримання традиційних норм та встановлення варнашрами (досконалого суспільного устрою на основі ведичного поділу на чотири варни і чотири уклади духовного буття), відмова від буржуазних соціальних реформ.

Громадська діяльність прем'єр-міністра Н. Моді розпочалася саме з участі в осередку РСС у Гуджараті. Виявивши себе організатором та ідейним борцем за цінності гіндутви, у 1980-х роках він розпочав свою діяльність у гуджаратському відділенні БДП – політичному крилі РСС. Після того, як Моді обійняв посаду прем'єр-міністра, він продовжує підтримувати зв'язки з РСС.

Гіндутва набула значного поширення в 90-ті роки минулого століття, коли почалося розширення впливу радикальної ідеології на основі індуїзму та націоналізму у суспільстві, т. зв. процес «шафранізації». У політичній риториці прибічники гіндутви нерідко протиставляють мусульман та індуїстів: мусульмани постають антагоністами, варварами, які зупинили історичний розвиток Індії після ісламського завоювання. Тепер, після 70 років незалежного існування, ідея «Акханд-бхарат» знову повертається до життя, а БДП, і Моді особисто, багато в чому вважається послідовником цієї ідеї. Це, своєю чергою, виявляється в політиці БДП щодо мусульманської спільноти в Індії.

Іслам – друга за поширеністю релігія в Індії після індуїзму, яку сповідує близько 15 % населення (приблизно 207 млн осіб, із них 85 % – суніти). Мусульмани становлять більшість населення на острівній союзній території Лакшадвіп та у штаті Джамму і Кашмір.

Останніми роками спостерігається збільшення кількості індійських мусульман. Зростання мусульманської громади відбувається переважно природним способом (більшість мусульманських сімей багатодітні), через міграцію (переважно з Бангладеш), а також через прийняття ісламу індусами.

Однією з основних причин міжконфесійних суперечностей є суттєві відмінності між двома релігіями, які за багатьма критеріями абсолютно протилежні, що спричиняє не лише нетерпимість, а й взаємну ворожість представників двох конфесій. Наприклад, такі основні критерії як монотеїстичність (в ісламі існує лише один бог; в індуїзмі поширено багатобожжя), наявність засновника (в ісламі – пророк Мухаммад; в індуїзмі – відсутній), святих місць (для мусульман – Мекка; для індуїстів – відсутні), кодифікованість (в ісламі норми чітко сформульовані у Корані, Сунні та інших джерелах, які становлять систему ісламського права; в індуїзмі норми, форми шанування божества, обряди тощо варіюються, відсутні обов'язкові книги для вивчення), молитва (в ісламі необхідно здійснювати намаз п'ять разів у день у відведений для цього час; в індуїзмі людина може молитися, коли вважає за необхідне). Відмінності спостерігаються і в суспільному аспекті: іслам проголошує рівність усіх мусульман перед богом, тоді як індуїзм пропагує ідеї соціальної нерівності та кастовість. В ісламі немає нікого між богом і людиною, тоді як індуїзм передбачає наявність привілейованої касты священнослужителів – брахманів.

Саме відмінності щодо організації суспільства зумовлюють випадки переходу з індуїзму до ісламу, які стають дедалі частішими. Кастова система поділу індійського суспільства є основною причиною, через яку представники низьких каст (парії), не маючи шансу на статус повноцінного члена індійського суспільства, обирають іншу релігію, яка не передбачає соціальної ієрархії.

Сам факт зміни віри викликає вкрай негативну реакцію в індуїстській громаді, а низькокастове походження значної частини представників мусульман в Індії є причиною зневажливого ставлення до них індусів.

Це спричиняє прояви дискримінації мусульман з боку індійського уряду. Зокрема, доступ мусульман до вищої освіти обмежено. На них не розповсюджується система квотування, як на представників племен і низькокастових індусів, що гарантує відповідним групам певну кількість місць у закладах освіти та під час прийому на роботу. Своєю чергою, це зумовлює найвищий рівень безробіття серед мусульманського населення – приблизно 145 млн осіб, або приблизно 70 %.

Квоти були скасовані після приходу до влади БДП з метою примусу мусульман змінити віру. Також у кількох штатах були заборонені забій корів та продаж яловичини (професійне заняття мусульман), що призвело до втрати робочих місць. Крім цього, усього 3 % мусульман обіймають адміністративні посади, приблизно 1,8 % – перебувають на дипломатичній службі, 2 % – служать у поліції. Це найнижчі показники порівняно з рештою меншин. Тому мусульманська громада не має політичних важелів та інструментів впливу, які дозволили б змінити становище мусульман в Індії на краще. Серед команди прем'єр-міністра Моді немає жодного мусульманина.

СПІВПРАЦЯ В ГАЛУЗІ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ІНДІЄЮ

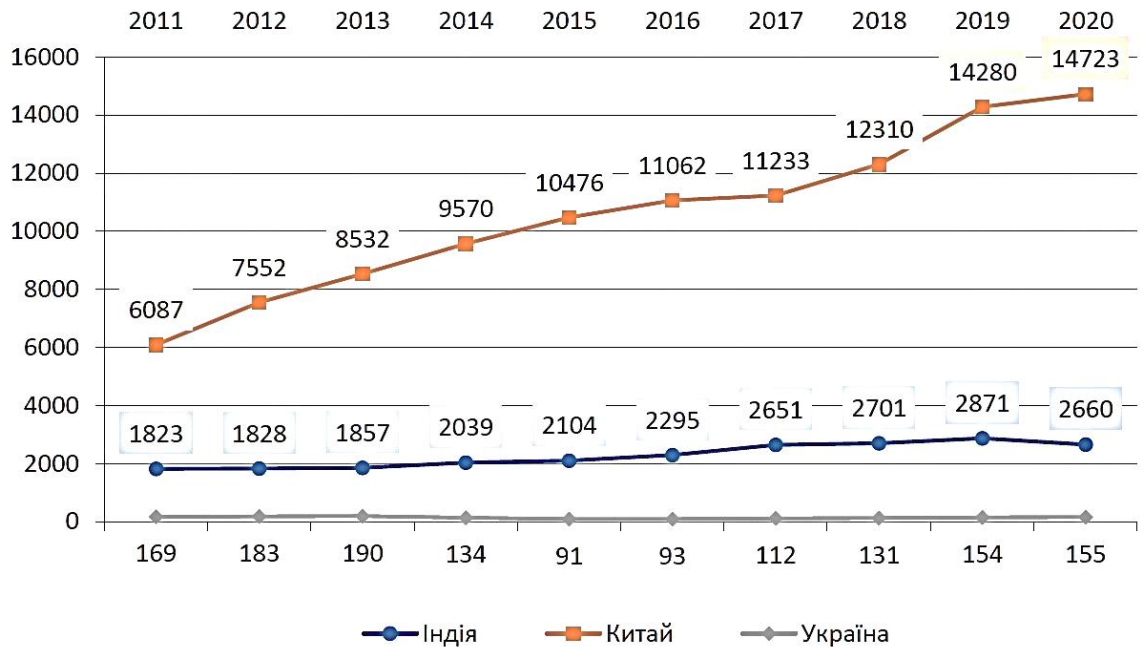

Рис. 1. ВВП Індії, Китаю та України, млрд дол. США

Джерело: Світовий банк.

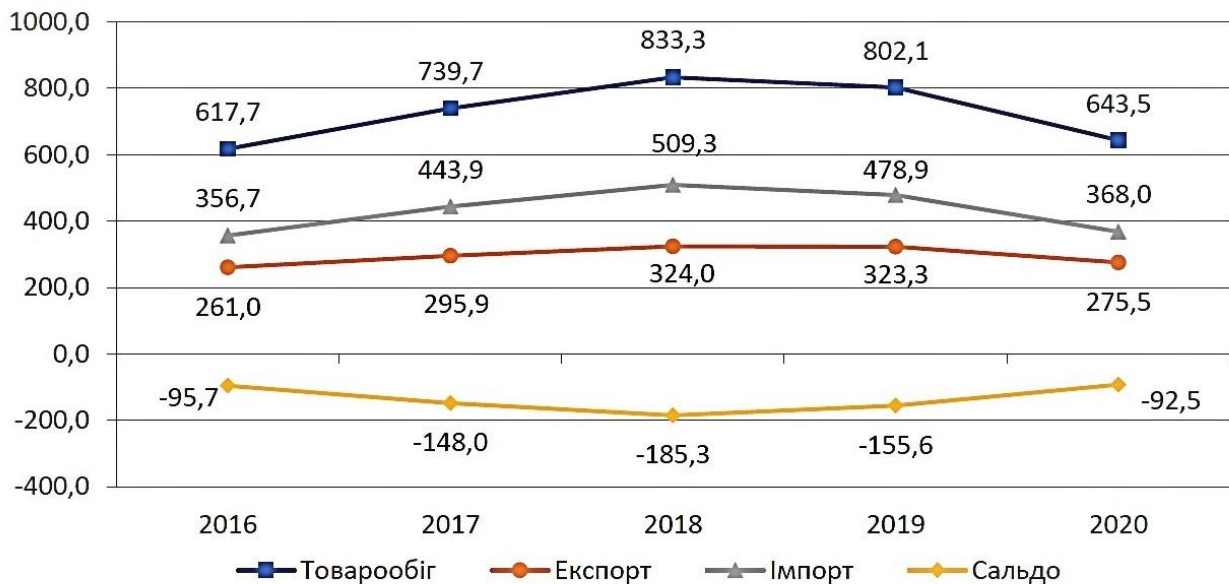

Рис. 2. Основні показники зовнішньої торгівлі товарами з Індії у 2016–2020 рр., млрд дол. США

Джерело: Міжнародний центр торгівлі.

Рис. 3. Динаміка товарної структури індійського експорту в 2016 та 2020 рр.

Джерело: власні розрахунки авторів за даними Міжнародного центру торгівлі.

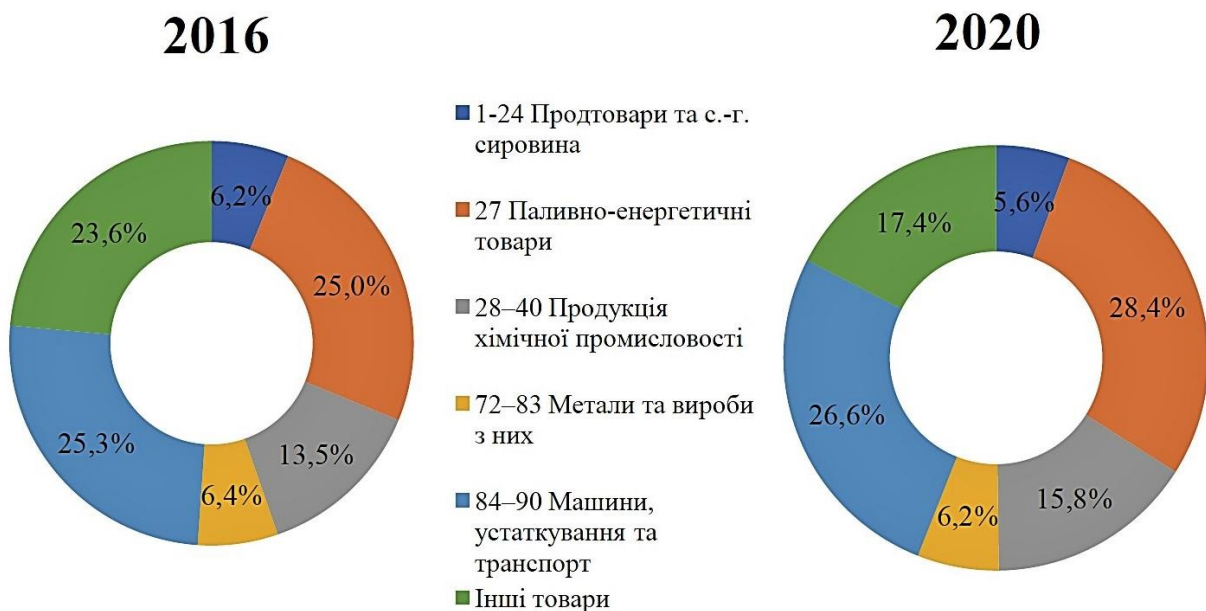

Рис. 4. Динаміка товарної структури індійського імпорту в 2016 та 2020 рр.

Джерело: власні розрахунки авторів за даними Міжнародного центру торгівлі.

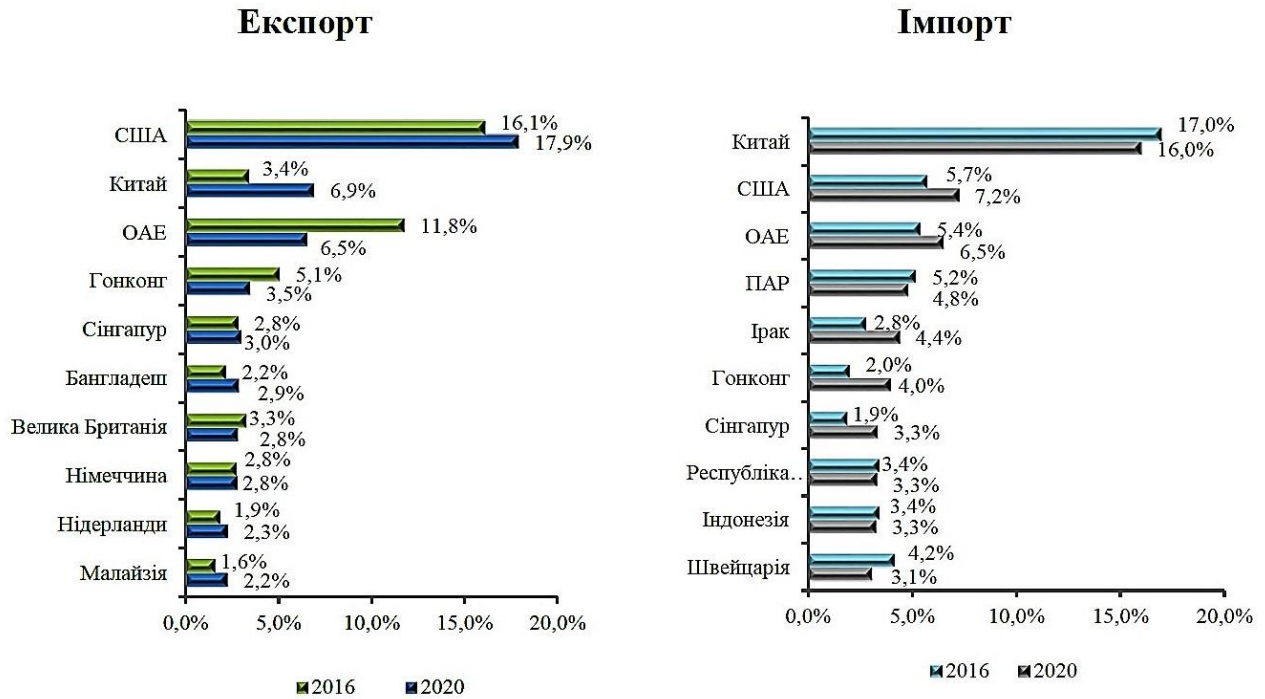

Рис. 5. Основні країни-партнери Індії у зовнішній торгівлі товарами

Джерело: власні розрахунки авторів за даними Міжнародного центру торгівлі.

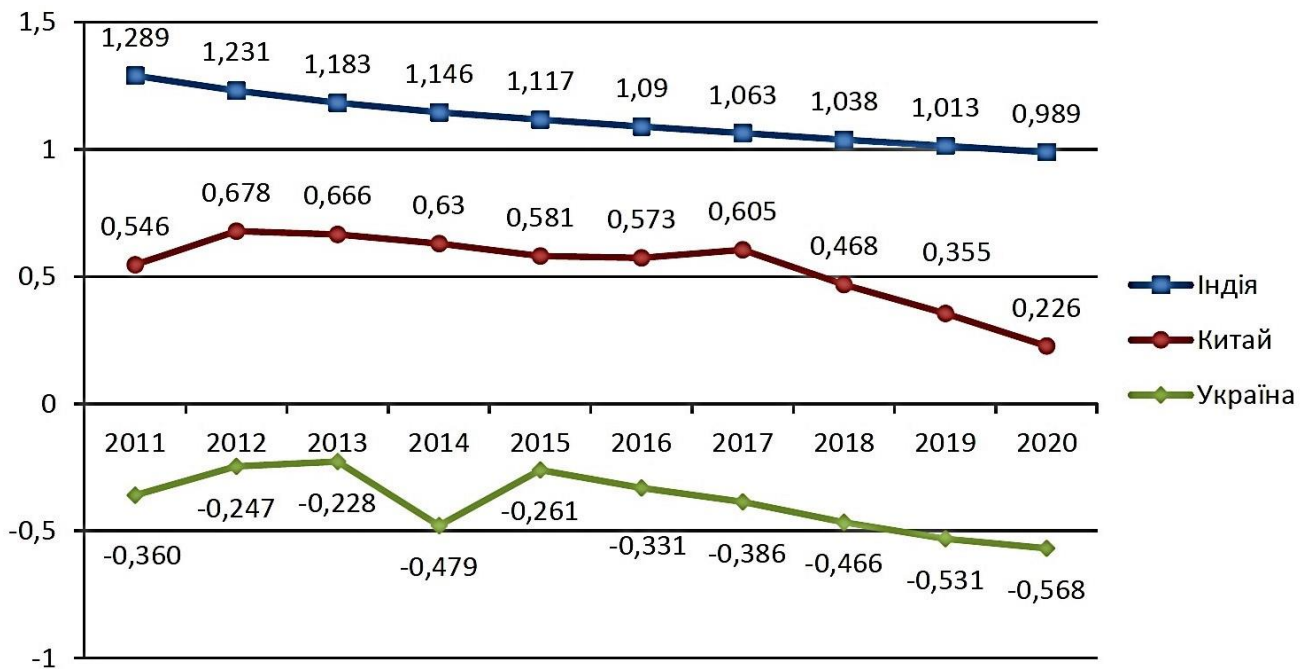

Рис. 6. Приріст (скорочення) чисельності населення в Індії, Китаї та Україні, %

Джерело: Світовий банк.

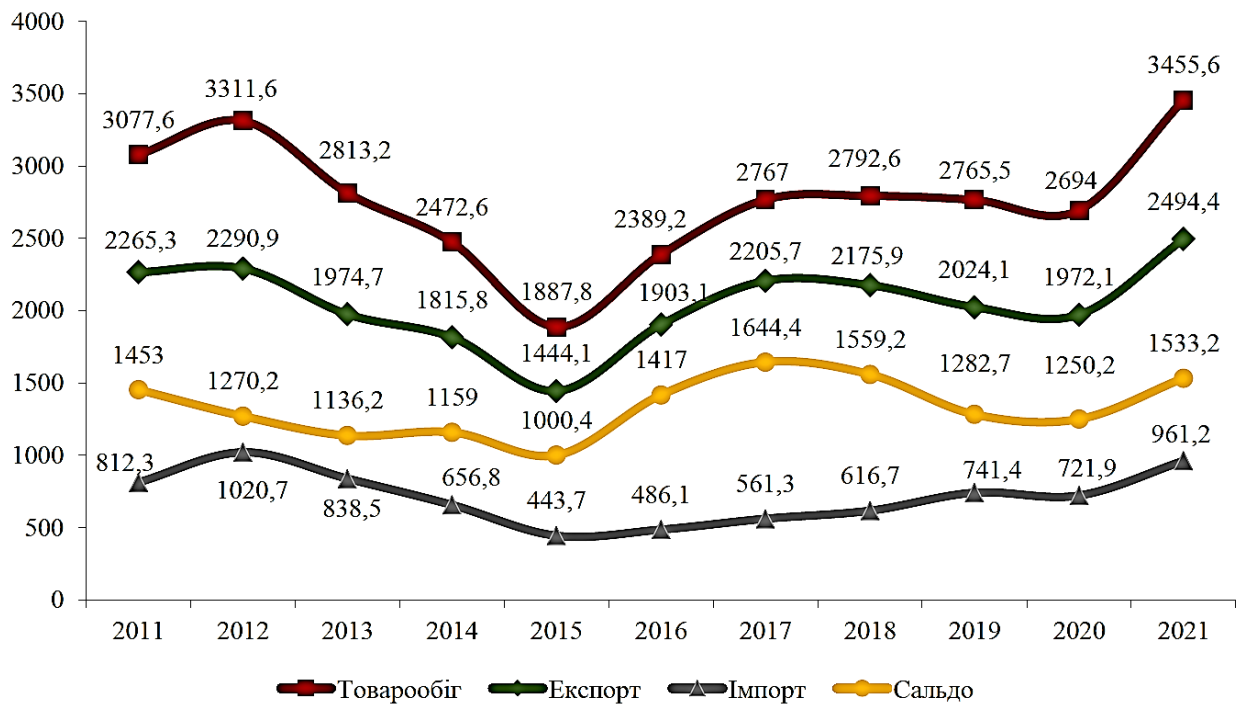

Рис. 7. Основні показники зовнішньої торгівлі товарами між Україною та Індією в 2011–2021 рр., млн дол. США

Джерело: Держстат.

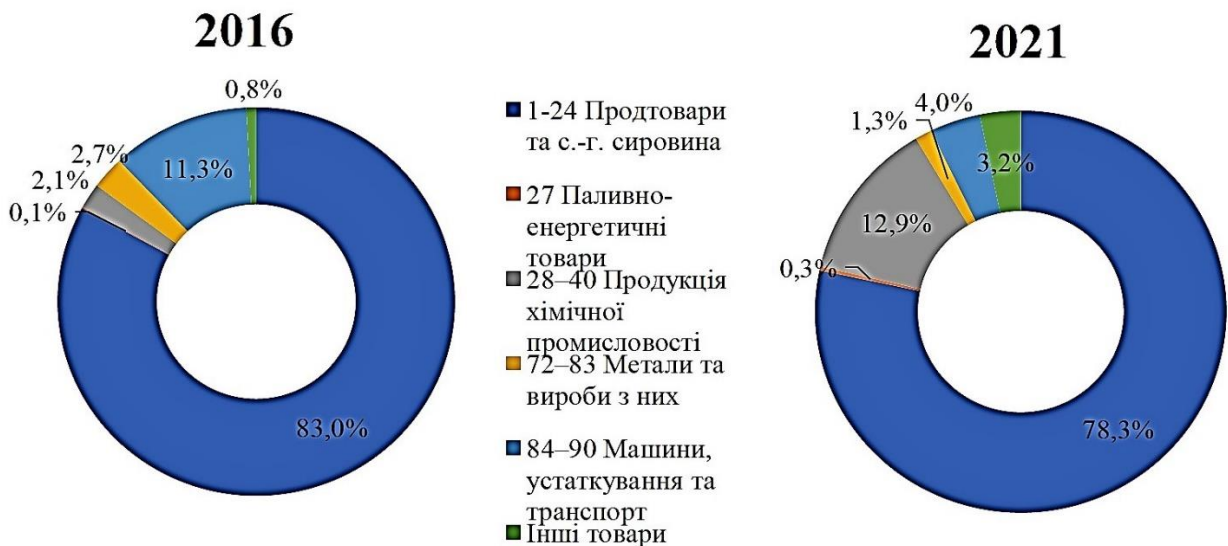

Рис. 8. Товарна структура експорту українських товарів до Індії

Джерело: Держстат.

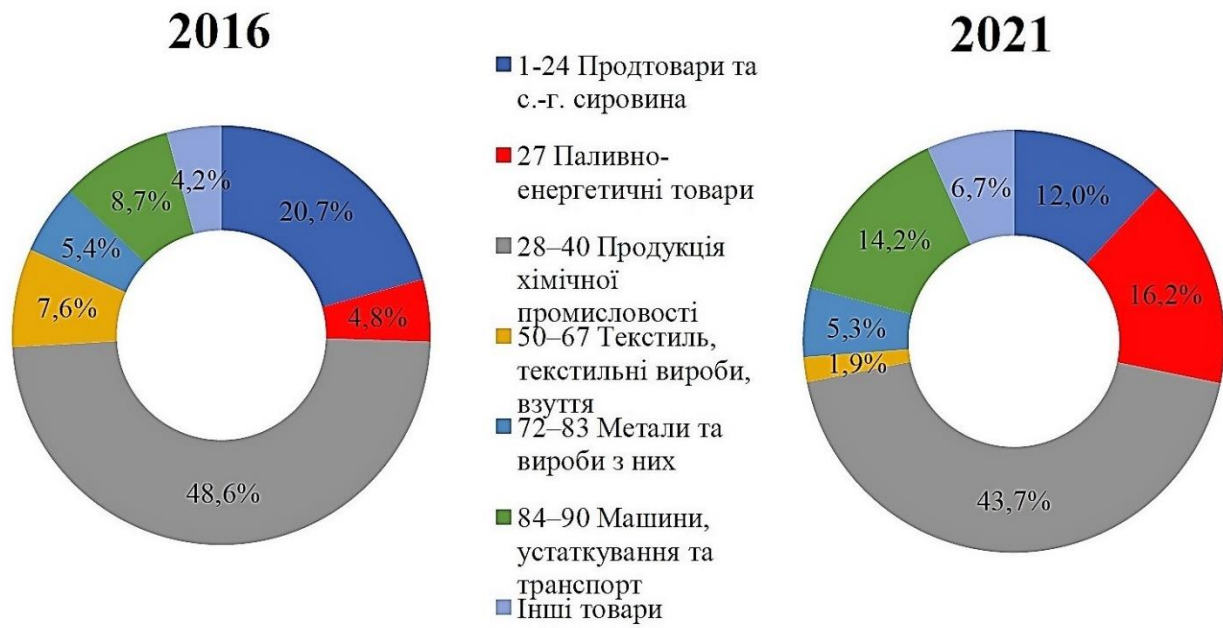

Рис. 9. Товарна структура імпорту індійських товарів до України

Джерело: Держстат.